

HISTORIA PHILOSOPHIAE.

A U C T O R E

DRE. JOSEPHO KACHNÍK,

C. R. THEOLOGICAE FACULTATIS OLOMUCENSIS PROFESSORE P. O.

EDITIO ALTERA, EMENDATA ET AUCTA.

OLOMUCII.

SUMPTIBUS R. PROMBERGER, BIBLIOPOLAE.
1909.

Nro 6.097.

NIHIL OBSTA T.

Dr. Stephanus comes Komorowski,
censor.

IMPRIMATUR.

A. E. Consistorium Olomucii,

DIE 19. MAII 1909.

Dr. Carolus Wisnar,
vicarius generalis.

Henr. Geisler,
cancellarius

PRINC. ARCHIEP. TYPOGRAPHIA OLOMUCII.

INDEX.

Introductio.

Pag.

§ 1. Notio, momentum et divisio historiae philosophiae .	7 — 9
§ 2. Ideae religiosae-philosophicae apud gentes orientales	9 — 14

Pars prima.

Philosophia graeca.

Caput I.

Initium et status florens philosophiae graecae.

A. Philosophia graeca ante Socratem.

§ 3. Philosophi Ionici: 1. Thales, 2. Anaximander, 3. Anaximenes, 4. Anaxagoras, 5. Diogenes Apolloniates, 6. Heraclitus	15 — 19
§ 4. Pythagoraei: 1. Pythagoras, 2. Philolaus, Timaeus, Archytas	19 — 21
§ 5. Eleatae: 1. Xenophanes, 2. Parmenides, 3. Zeno, 4. Melissus	21 — 23
§ 6. Atomistae: 1. Empedocles, 2. Leucippus et Democritus	23 — 25
§ 7. Sophistae: Protagoras, 2. Gorgias	25 — 26

B. Philosophia socratica-attica.

§ 8. De Socrate et eius doctrina	27 — 28
§ 9. Scholae socraticae minores: 1. Schola Cyrenaica seu hedonica, 2. Schola cynica, 3. Schola Megarica	28 — 29
§ 10. Scholae socraticae maiores: 1. Plato, 2. Aristoteles	29 — 41

Caput II.

Status decrescens philosophiae graecae.

§ 11. Stoicismus: 1. Zeno, 2. Cleanthes, 3. Chrysippus	41 — 44
§ 12. Epicureismus: Epicurus	44 — 45
§ 13. Scepticismus: 1. Pyrrho, 2. Aenesidemus	45 — 47

Caput III.

Philosophia graeco-orientalis.	Pag.
§ 14. Philosophia graeco-iudaica	47 — 49
§ 15. Neopythagorismus	49
§ 16. Neoplatonismus: 1. Plotinus, 2. Porphyrius, 3. Iamblichus, 4. Proclus	49 — 51

Pars secunda.

Philosophia vetus christiana.

Caput I.

Philosophia Patrum.

§ 17. Apologetae et Philosophi Alexandrini: 1. Flavius Iustinus, 2. Schola Alexandrina, Origenes	53 — 54
§ 18. Patres ecclesiae: Aurelius Augustinus	55 — 60

Caput II.

Philosophia Scholasticorum.

§ 19. Arabici et iudaici commentatores Aristotelis: 1. Alkindi, 2. Avicenna, 3. Averrhoes, 4. Avicetron, 5. Moses Maimonides	60 — 61
§ 20. Initia scholasticae: Scotus Erigena	62 — 64
§ 21. Realismus et Nominalismus: 1. Roscellinus, 2. Guillielmus Campellensis, 3. Petrus Abaelardus, 4. Gilbertus Porretanus, 5. S. Anselmus	64 — 65
§ 22. 1. Status florens philosophiae scholasticae, 2. Petrus Lombardus, 3. Alanus ab insulis, 4. Alexander Halensis, Hugo et Richardus de St. Victore, Guillielmus Parisiensis 5. Albertus Magnus	65 — 68
§ 23. S. Thomas Aquinas, S. Bonaventura, Ioannes Duns Scotus	68 — 75
§ 24. Status philosophiae scholasticae decrescens. Rogerius Baco, Raymundus Lullus, Raymundus de Sabunde, Petrus Aureolus, Guil. Durandus, Guillielmus Ockam, Joan. Buridanus, Petrus de Alliaco, Gabriel Biel, Nicolaus Cusanus, Giordano Bruno, Paracelsus, Cardano, Telesio, Patrizzi, Vanini, Campanella, Macchiavelli, Moore, Bodin. Mystici: Gerson, Eckhardt, Tauler, Suso, Ruysbroek, Böhme	75 — 78

Pars tertia.

Philosophia recentior, moderna.

Caput I.

De empirismo.

§ 25. Praecursores empirismi: 1. Franciscus Bacon de Verulamio, 2. Thomas Hobbes, 3. Joan. Locke	79 — 82
§ 26. Sensualismus: Steph. Bonnot de Condillac	82

	Pág.
§ 27. Naturalismus et Deismus	82 — 83
§ 28. Materialismus: 1. Iulius Offroy de la Mettrie, 2. Claudius Adrianus Helvetius, 3. I. Georgius Cabanis, 4. I. Josephus Gall, 5. L. Andreas Feuerbach, 6. Carolus Vogt, 7. Jacobus Moleschott, 8. H. Czolbe, 9. L. Büchner, 10. David Strauss	83 — 86
§ 29. Darwinismus: 1. Charles Darwin, 2. Ernestus Haeckel	86 — 87
§ 30. Realismus: 1. Godifredus Guillielmus de Leibniz, 2. Christianus Wolff, 3. I. Fridericus Herbart, 4. Fridericus Ed. Beneke, 5. Adolphus Trendelenburg, 6. Hermannus Lotze, 7. Gustavus Fechner	87 — 95
§ 31. Positivismus: Augustus Comte et Ernestus Littré	95 — 97
§ 32. Scepticismus: 1. Georgius Berkeley, 2. David Hume	97 — 98

Caput II.

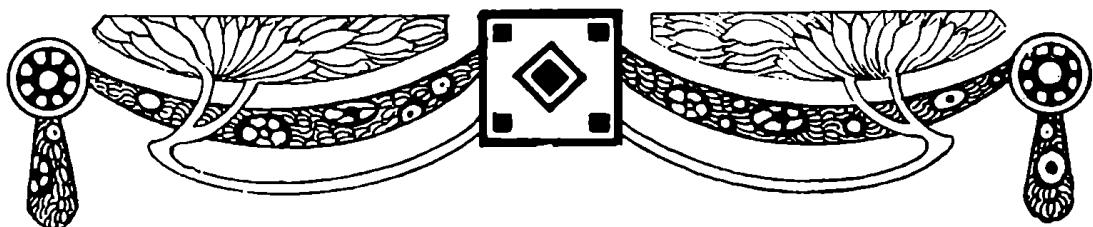
De Rationalismo.

§ 33. Rationalismi auctores: 1. René Descartes, 2. Arn. Geulinx, 3. Thom. Reid	99 — 102
§ 34. Criticismus Kantianus: Immanuel Kant	102 — 107
§ 35. Pantheismus: 1. Baruch Spinoza, 2. I. Theoph. Fichte, 3. Frid. Guil. Joseph de Schelling, 4. Georg. Guil. Frid. Hegel, 5. Frid. Schleiermacher	107 — 114
§ 36. Pessimismus: 1. Arthur Schopenhauer, 2. Eduardus Hartmann, 3. Frid. Nietzsche	115 — 116

Pars quarta.

Philosophia recentior christiana.

§ 37. Ontologismus: 1. Nicolaus Malebranche, 2. Antonius Rosmini, 3. Vincentius Gioberti, 4. P. Gratry	117 — 118
§ 38. Traditionalismus: 1. Ludovicus Gabriel de Bonald, 2. Felicitas R. de la Mennais, 3. Ludovicus Eug. Bautain, Ventura	118 — 119
§ 39. Semirationalismus: 1. Franciscus Baader, 2. Antonius Günther, Deutinger	119 — 123
§ 40. Philosophia christiana instaurata: 1. Thomas de Štítná, 2. Philosophi ex Ord. S. Dominici, 3. ex Ord. Societatis Iesu, 4. Philosophi christiani saec. XIX. in Italia, Hispania, Gallia, Belgio, Anglia, Germania, Austria, Russia, Polonia et Croatia, 5. Leo XIII., Pius X.	123 — 127
Index nominum alphabeticus	128 — 132

Introductio.

§ 1. Notio, momentum et divisio historiae philosophiae.

Notio. Intellectus humanus natura sua ad veritatem tendit. Propterea historia teste homines inde ab origine verum quaerebant. Protoparentum posteri gentiles initio principium mundi visibilis investigantes, varia elementa materialia primas causas omnium rerum esse dicebant, dein ad supramundanum principium ascendentibus, illud auctorem huius mundi aspectabilis habebant, sed decursu temporis iterum ad materiam descendentes, ipsam aeternam esse autemabat; denique nonnulli de omnis veritatis certa cognitione sceptice desperabant. Has phases philosophicae operationis intellectus humani historia philosophiae describit. Exponit enim systematice varias sententias philosophicas, prout se temporis decursu evolverunt et ostendit, quomodo scholae philosophicae vel singuli philosophi super fundamenta speculationis philosophicae ab aliis iam posita novas idearum series superstruebant, aut vero fundamenta veterum relinquentes, nova prorsus systemata invenire studebant.

Momentum. Historia philosophiae tamquam descriptio progressus ingenii humani ad historiam culturae pertinet et monumentum splendidissimum intellectualis operationis generis humani constituit. Apud omnes nationes viri celeberrimi et ingenio praestantissimi investigationi primarum causarum mundi operam navabant, philosophiamque principem et reginam scientiarum habebant. Qui ideo culturam huius illiusve gentis cognoscere intendit, ad speculationem quoque philosophicam apud eandem attendat, necesse. Sine notitia historiae philosophiae impossibile est singula philosophorum systemata intelligere, quia ad hoc

necessaria est discretio, quid philosophus ab aliis acceperit et quid e propriis adjunxerit, quae omnia historia philosophiae docet. Incognita disciplina nostra difficillimum esset problemata philosophica propria investigatione solvere; fieri enim posset, quod laboraret quis in quaestione, quae diu iam a philosophis dillucidata est. Studio historiae philosophiae perficitur memoria, quia ditatur utilibus cognitionibus de summis principiis essendi et vivendi; studium historiae philosophiae acuit intellectum porrigendo ei novas ideas docendoque eum, qua via sibi incedendum sit, ut veritatem assequatur et errorem vitet; studium historiae philosophiae nobilitat voluntatem movendo eam, ut se ad bonum summum elevet, sine quo omnis scientia nihil proficit; studium historiae philosophiae refrenat superbiam, quia ostendit, limitatam et imperfectam esse rationem humanam, quum de gravissimis vitae quaestionibus genus humanum edocere non valuerit, donec ipsa Veritas divina se revelare dignata sit.

Argumentum historiae philosophiae accuratius consideranti patebit veritas, in philosophia Graecorum novissimae speculationis philosophicae semina contineri, ita ut liceat affirmare, ideas, quas iam Graeci pronuntiavere vel saltem suspicati sunt, iterum atque iterum posterius redire, institutisque novis experimentis et scientiis naturalibus proficientibus, melius explicari et fundari. Esset vere et diebus nostris philosophia regina scientiarum naturalium, nisi reformatores et rationalistae firma fundamenta philosophiae aristotelicae, platonicae et scholasticae proiecissent, et superbia elati, animo ecclesiae catholicae infenso, systemata philosophiae recentioris labilia et arbitaria construxissent.

Divisio. Praemissa expositione idearum religioso-philosophicarum apud Orientales, totam historiam philosophiae in quatuor partes dividemus:

- Pars I. *Philosophia graeca;*
- ” II. *Philosophia vetus christiana;*
- ” III. *Philosophia recentior moderna;*
- ” IV. *Philosophia recentior christiana;*

adiicientes capita et paragraphos, succincte tamen, prout scopus praelectionum academicarum expostulat et innixi operibus historiae philosophiae A. Stoeckl (Moguntiae 1889, ed. 3.), I. Van der Aa (Lovanii 1889, ed. 2.), V. Knauer (Vindobonae 1881, ed. 2.), Ed. Zeller (Lipsiae 1877, ed. 4.), Fr. Überweg (Berolini 1886, ed. 7.),

Ios. Durdik (Pragae 1885, ed. 1.) aliorumve, qui eandem materiam linguis vernaculis calamo fuso pertractant.

§ 2. Ideae religiosae-philosophicae apud gentes orientales.

1. **A pud Graecos.** Certum est, Graecos cum Orientalibus mercatum exercuisse et multas eorum ideas religiosas et philosophicas suas fecisse. Inde etiam apud Graecos initio speculatio philosophica cum ideis religiosis conjuncta deprehenditur; posterius demum iidem primi omnium populorum philosophiam separatim a theologia tractare coeperunt. Ideae religiosae-philosophicae occurrunt in operibus Homeri, Hesiodi, in poëmatibus Orphei, in mythologiis. Pridem iam inclarerunt septem sapientes graeci, quorum sententiae Graecorum vitam tum moralem cum practicam multisariam dirigebant. Suntque sequentes: a) Thales, Miletinus, (c. a. 640 a. Ch.) — de quo infra — cui sententia „Ne nimis!“ adscribitur; b) Solon, Salaminensis, Atheniensium legislator (558 a. Ch.): „Respice finem!“; c) Chilon, Lacedaemonius (598 a. Ch.): „Nosce te ipsum!“; d) Pittacus, Mytilenaeus (569 a. Ch.): „Nosce tempus opportunum!“; e) Bias, Prieneus: „Ama tamquam osurum!“; f) Cleobulus, Rhodius: „Modus optimus!“ i. e. in medio virtus; g) Periander, Corinthius tyrannus (535 a. Ch.): „Modestus in prosperis, fortis in adversis!“

2. **A pud Persas** invenimus principium summum, aeternum, ens a se, cuius nomen pridem erat Ahura-Mazdao, postea vero **Mythras**. Mythras genuit principium omnis boni: Ormuzd, et principium omnis mali: Ahriman. Ahriman originatus bonus, factus est malus ex invidia erga Ormuzd. Ormuzd creavit spiritus bonos et mundum bonum, Ahriman spiritus malos et malum in mundo. Animae humanae sunt spiritus boni, qui olim cum Ormuzd in coelo habitabant, nunc autem in corpora detrusi adversus malos spiritus certant. Si hoc feliciter perfecerint, post mortem corporis redibunt ad Ormuzd, sin aliter, cum Ahriman condemnabuntur. In fine mundi erit resurrectio universalis; tota natura renovabitur igne, damnati purificabuntur et intrabunt beatitudinem; omne malum peribit, manebit solummodo paradisus luminosus. Ormuzd et Ahriman reconciliabuntur, Ahriman cum suis boni fient. Haec omnia in Zoroastri (c. saec. 7.. a. Ch.) libro Zendavesta descripta apparent.

3. Indi ex omnibus veteribus gentibus speculationi religiosophilosophicae maxime indulgebant. Recentiores philosophi nonnulli ideas eorum nimis extollunt, imo ipsi christianismo anteponunt. Inter sacros libros Brahmanorum eminent: 4 libri Vedas et collectio legum Manu. Porro libri poëtici: Ramaiana, Mahabharata, Puranas, et Sakuntala, a Kalidasa scripta.

Breve argumentum horum librorum est: Brahma est deitas suprema, ens illimitatum, infinitum et simplex. Evigilans e somno aeterno creavit mundum, quo respectu vocatur Brahma; dirigit et conservat hunc mundum et vocatur Vishnu; immutat res mundanas et vocatur Shiva. Tria haec constituant „Triadem“ Indorum: Trimurti. Vishnu saepe et modo vario in mundo apparuit incarnatus. Omnia in Brahma redire debent et propterea cuiuslibet officium est, ut per sacrificia, poenitentiam et per perfectam otiosam contemplationem illius unitatis universalis in ipsam redire studeat. Quod si non attigerit, metempsychosim subire debet.

Doctrina haec est aperte pantheistica. Decursu temporis varie a commentatoribus est immutata. Qui commentatores in orthodoxos et heterodoxos dividuntur. Piores Vedas sequuntur, posteriores ab eis discrepant. Ad orthodoxos pertinent auctores libri Vedanta.

Secundum Vedanta a) est Brahma divinitas unica, infinita, aeterna, immutabilis, extra quam nihil existit, nam si existeret, deberet esse finitum, temporale, mutabile et deberet esse factum a Brahma, quod praesupponeret in ipso principium limitationis et mutationis, quod est impossibile; propterea nihil a Brahma creatum est, omnia sunt mera illusio — Brahma solus existit. Ideo

b) mundus non est nisi evolutio et emanatio Brahmae. Brahma est principium tum activum cum passivum omnis mutationis et evolutionis. Ipse mundum e seipso evolvit; emanatio incipit ab infinito et indeterminato et pertingit per varias transformationes ad magis determinatum et finitum: ab aethere ad lucem, a luce ad aërem, ad liquidum, solidum et reddit ordine inverso iterum in Brahma.

c) Anima humana est pars Brahmae et propterea immortalis; cum corpore coniuncta est quodam corpusculo aetherico, quod impedit, quominus anima Brahmam immediate contempletur et beata sit; Brahma quidem omnia necessario operatur in anima,

attamen secundum dispositionem animae, in quadam vita precedente acquisitam, quamobrem malum non Brahmae sed animae imputatur.

d) Felicitas hominis perfecta in quiete consistit, quam homo demum post liberationem a corpore in Brahma invenire potest. In hac vita debet se homo ad illam beatitudinem contemplatione aeternitatis et infinitae unitatis Brahmae praeparare, ad quod sacrificia, poenitentia, meditatio et devotio conducunt. Contemplatio iam hisce in terris quandam quietem et beatitudinem causat, quae post mortem totali unione cum Brahma perficietur.

e) Morte liberatur anima a corpore et adipisci potest triplicem beatitudinem. Si in vita terrestri ascesim perfectam exercuerit, liberatur etiam a corpusculo aetherico et coniungitur intime cum Brahma; si ascesis imperfecta fuerit, corpusculo aetherico inclusa cum Brahma habitat; si nullam ascesim sectata sit, punietur; si tamen saltem quaedam opera bona perfecerit, metempsychosi subiicietur, ut sibi occasio, ascesim perfectiorem exercendi, praebeatur.

Ad heterodoxos commentatores pertinet pre aliis Kanada, auctor systematis Vaisesika, qui primus docuit atomismum, attamen Deum summum, aeternum, immateriale agnoscebat.

Summa eius systematis est:

a) Mundus constat ex indivisibilibus, immutabilibus atomis, qui non casu, sed certa lege secundum affines qualitates in binarios, dein binarii in terniones, in quaterniones et sic porro coniunguntur, idque fieri dicitur non interna necessitate, sed actione omnipotentis infiniti Dei.

b) Homo constat e duabus partibus: α) ex corpore — sede operationis et laboris, sensuum et sensitivi appetitus, β) ex anima tamquam sede actionum oppositarum, scilicet: cognitionis, amoris et odii. Corpus cum anima coniungit sui conscientia. Omnia, quae animae adhaerent, ipsi mala sunt: corpus, sensus, actiones et cetera.

c) Kanada omnia reducit ad sex categorias: substantiam, qualitatem, actionem, commune, proprium, relationem.

d) Quoad beatitudinem eadem docuit, ac commentatores orthodoxi effutiebant.

Hae doctrinae religiosae-philosophicae a brahminis magni aestimantur, qui studio earum occupati vulgus vitant et castam doctorum peculiarem constituunt, quae usque hodieum apud Indos magna gaudet auctoritate.

Contra castarum separationem prodiit saec. V. et VI. a. Ch. n. Çakya-Muni, propugnator atheistici systematis Sākhyā, qui religionem popularem, nihilisticam praedicavit, quae Buddhismus vocatur. Patria pulsus, doctrinam suam apud Chinenses, Mongolos, Thibetanos propagabat. Saec. VIII. Buddhismus in Indianum rediit, sed saec. IX. iterum ex interiori India per Neo-Brahmanismum pulsus, solum in confinibus substitit, ubi usque ad diem hodiernum vigeat.

Lineamenta Buddhismi regenerati sunt:

a) Existit Nirvana, nihilum, sedes omnis beatitudinis et perfectae quietis. Divinitas aequa ac homo vicissitudinibus obnoxia est, cum eoque aliquando in Nirvana redibit; divinitas homines non curat et superfluum est, eam invocare.

b) Homo et mundus illusiones sunt, mutationibus subjacent, usque dum in Nirvana redeant; hominis ideo est, ut perfecta scientia et rigida ascesi citissime in Nirvana redire studeat. Si homo in vita hancce ascesim exercere neglexerit, umbra eius post mortem super terram vagari debebit. Çakya-Muni primus est buddhistarum, qui perfecte in Nirvana introivit. Ab eis idcirco tamquam deus invocatur et honoratur.

c) Scientia perfecta consistit in agnitione sequentium principiorum: Existit α) dolor universalis, cuius causa sunt passiones humanae et cuius finis Nirvana; via ad Nirvana est ascesis et contemplatio doloris universalis; β) res mundanae perpetuae mutationi sunt obnoxiae; γ) ignoramus, quid sit mors, quid nativitas, quid existentia ante nativitatem, quid affectiones ad varias res, quid ideae, quibus decipimur; δ) Nirvana est liberatio ab omni illusione, vicissitudine, activitate et individualitate; est universalis indeterminatissima existentia, nihilum, felicitas perfecta.

Hanc doctrinam atheam et nihilisticam solummodo classes sapientiorum apud Indos profitentur, vulgus polytheismo indulget, sed vitam et retributionem post mortem exspectat. In Germania Arthur Schopenhauer et Ed. Hartmann buddhisticas absurditates resuscitarunt. Rationalistae quidam (Strauss, Renan,

Bluntschli) Catholicismum Buddhismo postponere, imo ipsum Christum Çakyae-Muni aequiparare ausi sunt.

4. Apud Sinenses antiquissimus liber religiosus est Y-King, conscriptus a Fohi. Secundum eundem duo suprema existunt principia increata, aeterna: masculinum — coelum, et femininum — terra. Componuntur autem principia haec iuxta certam legem, quae numero unitatis — perfecto — et dualitatis — imperfecto — dirigitur. Homines aut principium unitatis sequuntur, et sunt boni, aut dualitatis, et sunt mali.

Circa saec. VI. a. Ch. ortae sunt apud Sinenses duae scholae philosophicae: schola Lao-Tseu, theoretica, et Kung-Fu-Tseu (Confucius), practica.

Lao-Tseu docet in libro Tao-te King (liber de suprema ratione), unum esse summum Deum „Tao“ (ratio), qui neque definiri neque concipi potest, quia est summus, infinitus, simplex, aeternus, immutabilis. Tao, in se absolute unus, evolvit se relative in phaenomena huius mundi. Homo possidet animam immaterialem, quae sui conscientiam post mortem retinet et vitam individualem conservat, ceterum tamen in Tao absorbetur, si perfecte, i. e secundum normam Tao, vixerit. Principes suis subditis bona exempla praebeant, divitias et honores contemnant, ceterum autem, ut pax vigeat, plebem in ignorantia detineant, quia ignoti nulla cupido.

Kung-Fu-Tseu omnia bona, praeprimis providentiam, coelo tribuit. Coelum instituit filium suum imperatorem super omnem populum. Quilibet ei subiacet et quilibet officia sua ita adimplere debet, ut harmonia et aequilibrium inter ceteros homines nunquam turbetur. — Doctrinam tenent sapientes, quin unitas inter eos vigeat. Vulgus plures deos colit. Confucius summae est apud Sinenses auctoritatis et cultu religioso honoratur.

5. Aegyptii diu natio philosophica habebantur, quia in eorum mysteriis sapientiam profundam nonnulli reconditam esse putabant.

Sed scriptura hieroglyphica detecta et mysteriorum argumento exposito apparuit, profundiora philosophemata ibi non inveniri. Sacerdotes enim Aegyptii plerumque mathesi et astronomiae vacabant. Doctrina eorum philosophica fere haec est:

Existit principium primum, sine nomine, obscuritas primitia: Piromis. Ex ea emanavit Kneph, causa efficiens rerum, Ptas, ordinator mundi et principium vitae, Thot, sapientia.

Item emanarunt Osiris, principium activum, immateriale et luminosum, Isis, principium passivum et materiale; ex iis instar filiorum e patre et matre orta sunt omnia. Osirim representat sol, Isim luna.

Principium mali, Typhon, progenuit cum Nephthyde—Venere Aegyptiorum—omnia mala in mundo.

Anima humana emanavit e principio immateriali et est immortalis; animae, quae pure vivebant, post mortem societatem deorum ingrediuntur, malae vero metempsychosim subire debent et non solum in corpora animalium sed etiam plantarum includuntur.

Quia plures sacerdotum Aegyptiorum mathesi, astrologiae, magiae et geometriae vacabant, ipsi Graeci eos sapientiae addiscendae causa visitare solebant.

PARS PRIMA.

Philosophia graeca.

Exordio a disputatione de materiali principio rerum naturalium facto, philosophi graeci pedetentim altius super materiam ascendentes, Deum supramundanum tamquam principium omnis entis agnoscere coeperunt, ita ut in tribus coryphaeis: Socrate, Platone, Aristotele philosophia eorum statum florentissimum celebraverit. Dehinc vero decrescendo et in varias scholas divisa, philosophia graeca unitatem amisit et obnubilari coepit, ita ut tandem in philosophia graeco-orientali extrema eius quodammodo vestigia deprehendamus. Secundum hanc evolutionem historiam philosophiae graecae in tribus capitibus tractabimus, agentes:

in capite I. de initio et statu florente philosophiae graecae;

" " II. de statu eius decrescente;

" " III. de philosophia graeco-orientali.

Caput I.

Initium et status florens philosophiae graecae.

A. Philosophia graeca ante Socratem.

Ante Socratem alii philosophi graeci essentiam rerum principio materiali explicare conabantur, et vocati sunt Ionici vel Hylici, alii principio formali, numero et figura, et appellantur Pythagoraei, alii principio intrinseco — *ἐν καὶ πᾶν* — quod unum est et immutabile, et vocantur Eleatae, alii denique compositione rerum mechanica ex atomis, et dicebantur Atomistae. Quae omnes explicationes quam minus placuerint, philosophi graeci ad Sophisticam declinarunt.

§ 3. Philosophi Ionici.

Philosophi ionici etiam „physici“ vel „physiologi“ nominari possunt, quia dynamice via empiricae inductionis originem rerum principio materiali (*ὕλη* = materia informis) explicare conabantur, causam efficientem eandem esse cum causa materiali dicentes. A *ὕλῃ* etiam Hylici vocantur. Ad eos pertinent:

1. Thales, civis Miletinus (640—548 a. Ch.), coaetaneus Solonis et Croesi, unus e septem sapientibus Graecorum, scientia matheseos et astronomiae celeber, qui elementa harum scientiarum ex Oriente in Occidentem transplantasse fertur. Ab Aristotele (Metaph. I, 3. 983, b, 20) philosophiae ionicae auctor nominatur, qui omnium principium aquam esse docuit (*ὕδωρ εἶναι φύσις*, scilicet *ετοιγέτον καὶ δηγήτων τῶν ὄντων*). Idem de eo refert Cicero (Acad. II., 37, 118) dicens: „Thales . . . ex aqua dicit constare omnia“. Quomodo sibi ortum rerum omnium ex aqua repraesenterat, nescimus, quia scripta eius pridem perierant. Aristoteles narrat, Thaletem aquam principium rerum propterea proclamassem, quia expertus sit, quamcunque escam madidam esse, et per madidam escam in corpore causari calorem, per quem corpus conservetur. Item madiditate aquae semen excitari, ut in arborem crescat. Aquam per animam mundanam vivificari et varie transformari; animam autem mundanam esse spiritum divinum. Totam naturam ab hoc spiritu vivificari. Etiam magnetem animatum esse, quia ferrum attrahit. Omnia in mundo diis repleta

esse (πάντα πλήρη θεῶν εἶναι). Terram natare super aquam (Arist. Metaph. I., 3, 983, b, 21). Solis obscurationem novisse fertur. Darwinistae ad eum provocant, acsi generationem aequivocam e spumis aquae, hydro- et oxygenio refectis, docuisset.

2. Anaximander, Miletinus (nat. c. a. 610 a. Ch.), Thaletis amicus et discipulus, qui docuit, principium (χρήσι) rerum omnium τὸ ἀπείρον (infinitum) esse; ἀπείρον esse indeterminatum, attamen fundamentum omnis determinationis, non esse exortum nec perire, omniaque potentia continere.

Non putabat, illud esse meram ideam, sed materiam infinitam, quia tamquam physicus pro physicis scripsit. Ex ἀπείρον per selectionem (κρίνεσθαι) oriuntur opposita: calida et frigida, sicca et humida, denique aqua, quae est materia prima omnium rerum. Abhinc Thaletem sequitur. Darwinistae eum patrem nominare possunt, quia docuit, ex aqua orta esse animalia, quae primum formam piscium, postea, quum terrae superficies siccata fuerit, formam animalium terrestrium induerint. — Prout omnia ex ἀπείρον prodierunt, ita omnia in ipsum redibunt, (circulus aeternus!), sed iterum novus mundus prodiet. Existunt plures mundi.

Anaximander chartas geographicas primus descriptsit, distantiā terrae a luna et sole nec non earum dimensiones determinare conatus est; quoddam horoscopium construxit et gnomonem (horologium solare) aut ipse invenit aut in Graeciam introduxit. Scripsit librum περὶ φύσεως, qui pridem periit.

3. Anaximenes, Miletinus (vixit c. a. 528 a. Ch.), discipulus Anaximandri. De vita eius nihil certi notum est et e doctrina eius unica prostat sententia apud Stobaeum (Ecclog. phys. p. 296): „Sicut anima in nobis, quae est aēr et quae nos compaginat, ita amplectitur spiritus et aēr totum universum“ (Οἷον ἡ ψυχή, φυσίν, ἡ ἡμετέρα δῆρο οὐσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ δῆρο περιέχει).

Dicit ergo ἀπείρον Anaximandri aērem esse, qui sit infinitus, semper in motu, animatus; ex quo per condensationem (πύκησθαι) et resolutionem (μένεσθαι) oriantur: ignis, ventus, nubes, aqua et aridum. Nonnulli recentiorum physicorum putant, Anaximenem aērem pro statu vaporifero (aether) habuisse, in quem omnia corpora redigi possunt.

4. Anaxagoras, Clazomenius, qui anno 500 a. Ch. sub Pericle Athenas venit et ibi primus philosophiam docuit. Fuit discipulus Anaximenis et amicus Euripidis et Periclis. Ineunte

bello peloponesico atheismi accusatus, patria fugit, et paulo post Lampsaci obiit.

Docebat, mundum constare ex innumeris particulis, quae dividi non possint. Vocat eas semina (*σπέρματα*), Aristoteles posterius homoiomerias (*ὅμοιομερία*) eas appellavit. Suntque particulae hae aut homogeneae aut heterogeneae, unde varietas rerum mundanarum explicatur. Sunt aeternae, quia ex nihilo non potuit aliquid ortum esse, nam e nihilo fit nihil. Quum in principio permixtae fuerint, non potuerunt proprio motu in ordinem redigi, sed factum est hoc a spiritu (*νοῦς*), qui quibusdam particulis motum circularem tribuit et deinde mundum propriae evolutioni reliquit. Motus pedetentim omnibus particulis communicatus est, ita ut graves, humidae, frigidae in medio consisterent et terram, saxa, ossa, carnem et cetera componendo efficerent; leves, calidae, siccae in altum tollerentur, unde aér et corpora coelestia exorta sint (Theoria Laplace?). Coecum fatum (*τύχη*) et necessitatem (*εἰμαρτυρία*) rejicit. Ab Aristotele laudatur, quod spiritum (*νοῦς*) admittat, sed vituperatur, quia ipsi solummodo primum impulsum tribuit, et mundum postea sibi ipsi relictum fuisse dicit. Haec circumstantia videtur causa fuisse suae accusationis et condemnationis de atheismo. Ceterum docuit hylozoismum, nam affirmabat, spiritum (*νοῦς*) pro perfectione organismorum diverse in plantis, animalibus et hominibus se manifestare, sed semper eundem et materiae immanentem manere.

5. Diogenes Apolloniates (c. a. 440—425 a. Ch.), discipulus Anaximenis, Anaxagoraeque successor in schola ionica Athenis. Acceptavit doctrinam magistri sui Anaximenis de aëre tamquam primo omnium rerum principio, sed addidit, principium hoc magna scientia praeditum esse, quum non solum omnia penetret, sed in animalibus et hominibus etiam vitam et suiconscientiam causet. S. Augustinus dicit de doctrina eius (De Civ. Dei VIII., 2): „aërem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse compotem divinae rationis, sine qua nihil ex ea fieri posset.“ Erat hylozoista et scripsit librum *περὶ φύσεως*, cuius fragmenta exstant.

6. Heraclitus, Ephesius (c. a. 500 a. Ch.), docuit, quod quidem omnes philosophi ionici praesupponebant, nemo tamen disserte protulerat, videlicet: omnia perpetuae mutationi esse obnoxia, omnia fluere — *πάντα ἥεται*.

Quae doctrina ipsi est characteristicā. Principium primum rerum omnium dicebat esse ignem et quidem ignem realem, non solummodo ignem tamquam symbolum mutationis perpetuae, prout schola Hegeliana docuit. Ex igne omnia evolvuntur et omnia in eundem redeunt.

Mundus neque ab hominibus neque a diis factus est, sed est ignis, qui secundum mensuram flagrat et exstinguitur. Qui ignis spiritus est calefaciens ($\psi\gamma\tau\acute{\iota}$), purissimus, aethereus, ex quo per condensationem via deorsum ($\ddot{\sigma}\delta\sigma\varsigma\kappa\tau\omega$) oriuntur successive aēr, aqua, terra et vicissim per rarefactionem via sursum ($\ddot{\sigma}\delta\sigma\dot{\alpha}\nu\omega$) iterum e terra: aqua, aēr, ignis. Quia haec via unica est, inter descensum et ascensum perpetua adest pugna, et in hac pugna est vita. Per talēm luctam oriuntur ex igne res et in exortis harmoniam et ordinem causat lex divina, ratio ($\lambda\acute{o}\gamma\sigma\colon$). Sic modo principium primum se evolvit et iterum in seipsum reddit. Evolvuntur mundi innumeri, pereunt igne, ut novi prodeant. Constantia nulla, omnia mutantur, omnia fiunt, quia unum transit in aliud, sed sine causa — necessitate, et tamen secundum rationem supremam, seu, prout Heraclitus dicit: „*εἰμι αὐτούς εἴηναι*“. Ratio suprema ($\lambda\acute{o}\gamma\sigma\colon$) est impersonalis, omnia penetrat et est qualitas ignis aeterni.

Anima humana est pars ignis aeterni, individua, corpore inclusa, quod iterum constat ex aqua et terra; quo plus anima habet de igne aeterno, eo perfectior et melior est. Est immortalis sensu pantheistico, quia reddit in ignem aeternum. Homo, quem puer ducere debet, habet animam madidam; anima sicca est sapientissima et optima ($\alpha\breve{\nu}\eta\ \xi\eta\rho\eta\ \psi\chi\eta\ \sigma\varphi\omega\tau\acute{\iota}\tau\eta\ \kappa\kappa\acute{\iota}\ \alpha\acute{\rho}\iota\sigma\tau\eta$).

Animae cogitant per respirationem ignis ubique diffusi et solummodo ea, quae hac ratione cognoscunt, vera sunt; sensibus non est credendum; anima felicissima est, quando redierit in ignem aeternum; hominem nasci non est bonum, sed malum. His non obstantibus docuit, existere divinitatem, spiritus, metempsychosim et retributionem post mortem.

Sicut ceteri philosophi graeci vulgus despiciebat, dicendo, ipsum nasci et gignere prolem, vivere more animalium et mori, quin ad altiora elevari possit.

Summum principium moralitatis dicebat consistere in observatione legis communis, a natura datae, secundum quam quilibet agere debet, quod communi bono inservit, neque se

super alios efferre. In hoc summam beatitudinem hominis consistere. Naturalem beatitudinem unicum esse hominis finem. Mundum semper eundem manere, in hominis esse potestate, se ipsum felicem reddere (ἢθος ἀνθρώπῳ δαίμονι). Scripsit librum περὶ φύσεως, de quo 120 fragmenta supersunt. Stylus eius est difficilis, paradoxus et obscurus, quamobrem nomen philosophi obscuri (ὁ σκοτεινός) accepit.

§ 4. Pythagoraei.

Philosophi ionici originem et naturam rerum principio materiali, Pythagoraei e contra per principium formale: figuram et numerum, explicare studebant; Ionici inductive, Pythagoraei deductive sententias suas firmare satagebant. Pater Pythagoraeorum est:

1. Pythagoras, patria Samius (c. a. 582—470 a. Ch.), verosimiliter discipulus Anaximenis, coaetaneus Thaletis. Sapientiae addiscendae causa peragravit Aegyptum, Phoeniciam, Chaldaeam, Indiam, Arabiam. Multa de eo fabulosa narrantur. Constat, ipsum in urbe Crotone Italiae inferioris consedit, ibique scholam condidisse, quae instar congregationis discipulos in scientiis et religione educabat.

Discipuli dividebantur in exotericos et esotericos, illi edocebantur de virtutibus et vitiis, hi praeprimis studio matheseos et philosophiae incumbebant. Mathesin ad musicam adhibentes, scientiam de sonorum harmonia primi coluerunt. Etiam medicinae et gymnasticae operam navabant. Pythagoras apud suos tanta gaudebat auctoritate, ut ab ipsis per „χύτος ἔφεν“ (magister dixit) omnis lis dirimeretur. Ceterum mensam communem habebant et silentium observabant. Constitutio eorum erat aristocratica, mysteriorum proditio stricte prohibita. Saec. IV. a. Ch. n. eorum synedria a factione democratica combusta sunt; ipsi aut fugerunt aut enecati sunt. Pythagoras obiit Metaponte. Scripta ab eo possidemus nulla.

Iuxta Aristotelem (Metaph. XIII., 6, 1080, b, 16) docuit Pythagoras, rerum principium esse numeros vel elementa e numeris derivata. Numeri non sunt merae qualitates rerum, sed ipsa earum substantia. Ideo omnia ad numeros reducebat. Sanitas e. g. erat ipsi harmonia actuum, quae consistit in eo, quod quivis

actus vitalis numero sibi proprio ad vitam conferat; iustitia e. g., ut cuilibet tribuatur, quod ei debetur, quod secundum normam „ne nimis!“ numero exprimi potest. Corpora coelestia disposita sunt in universo ad numerorum relationes; inde „harmonia sphaerica“.

Pythagoras primus vocem $\chi\sigma\nu\omega\varsigma$ ad universum exprimendum adhibuisse fertur. Physica recentior probat, multa in systemate eius vera contineri, quum omnes differentiae qualitativae ad quantitativas reduci et numeris exprimi queant.

2. Doctrinam Pythagorae excoluerunt discipuli eius, inter quos eminet Philolaus, coetaneus Socratis, qui principia scholae in sistema redegit; porro Timaeus, Archytas et alii. Summa doctrinae eorum est:

Principium omnium rerum est duplex: infinitum, indeterminatum, et definiens, determinans. Indeterminatum determinatur a determinante et oritur reale: figura, magnitudo, extensio etc. Inter res sic exortas adest relatio, quae, prout res ipsae, numeris exprimi potest.

Numerus est par et impar. Numerus impar est perfectior, quia non est divisibilis, est clausus, limitatus; par e contra est apertus, divisibilis (2), illimitatus, indeterminatus. Numerus impar habet initium, medium et finem: par solummodo initium et finem. Unitas utrumque elementum coniungit, est perfectissima, symbolum unitatis universi, mundi, divinitatis ($\tau\delta\ \bar{\epsilon}\nu\mu\varsigma$), est radix et mater numerorum, quia per additionem alii numeri ex ea oriuntur. Numerus binarius est symbolum paritatis, sed etiam dualismi. E punctis mathematicis et intervallis oritur linea, e lineis superficies, e superficiebus solidum corpus; corpora habent varias figuratas; terra est cubus. In intervallis adest spatium repletum indeterminato, ita ut in quolibet corpore indeterminatum et determinatum coniunctum sit.

Deus est monas summa, infinita, simplicissima, est principium indeterminatum res determinans, ita tamen, ut mundus ab aeterno existat et in aeternum duraturus sit.

In medio universi est ignis centralis, circa quem cetera corpora, praeprimis sol, qui partem universi incorruptibilem a corruptibili dividit, moventur. Circa solem alia corpora gyrant, exinde universi harmonia vel inusica oritur. Terrae motionem Pythagoraei suspicabantur.

Homo constat e corpore et anima. Anima est pars ignis centralis et cum eo participat divinitatem; propter quemdam defectum detrusa fuit in corpus, at non moritur cum corpore, sed, si pure vixerit, cum Deo coniungitur, si se maculaverit, metempsychosim subire debet, ut purgetur; si sordida et incorrigibilis existit, in tartarum detruditur.

Inter hominem et Deum existunt daemones, qui sunt naturae incorporae, quae partim in terra partim in aere versantur et saepe hominibus apparent. Ad eos pertinent et heroes.

Vita hominis in terra est via purgationis animae; homo sapientiam in terris adipisci non potest, sed potest sapientiam amare tantum; hinc Pythagoras primus seipsum φιλόσοφον appellabat, dum omnes Graeci eruditi ante eum σοφοί (sapientes) vocari amarent (Cic. Tusc. V., 3, 8).

Moralitas consistit in harmonia vitae spiritualis et adest, ubi se irrationabile rationi subjicit, ex quo conformatio omnium actionum et facultatum quiesve animi oritur.

§ 5. Eleatae.

Eleatae nomen a schola Eleae, urbe Italiae inferioris, fundata sortiti sunt. Docebant, principium primum omnium rerum esse ens purum, immutabile, immobile — ἐν καὶ πᾶν —, quod sola ratione, non autem sensibus apprehendi potest. Doctrina eorum est pantheismus seu monismus immanens realis, quem recentiores philosophi idealistici resuscitarunt. Eleatis accensentur:

1. Xenophanes, Colophonius (nat. c. a. 569 a. Ch.), pauper rhapsodus ex Asia minore, qui in Graeciam venit et Eleae in Graecia Magna scholam fundavit. Non intendebat condere scholam philosophicam stricte talem, sed solummodo cum discipulis suis conversando ideam Dei determinare et ab opinionibus mythologicis purgare. Docebat:

a) Deum unum tantum esse, incorporeum (ἀεώψατος), non instar figurae hominum. Oppugnabat polytheismum, anthropomorphismum et anthropopatismum Homeri et Hesiodi. Non tamen sibi Deum supramundanum reprezentabat, sed eum esse ens immanens mundo et cum ipso intime coniunctum dicebat.

b) Si omnia moverentur vel fierent (πάντα φέν Heracliti), deberet aliquid e nihilo fieri, sed e nihilo non potest aliquid fieri; debuit ergo ante „fieri“ aliquid esse, quo stante superfluum

est dicere, aliquid fieri, sed potius dicendum est: nihil fieri, sed omnia esse. Quia ergo omnia sunt, illa omnia unum sunt, et unum continet omnia: $\epsilon\nu\ \kappa\alpha\iota\ \pi\tilde{\alpha}\nu$.

2. Parmenides Eleates (nat. c. a. 518 a. Ch.), Xenophanis discipulus, magistri systema ita mutavit, ut ad purum idealismum deviaverit.

Recte cogitat, qui agnoscit, ens unum esse; multitudo est error, cuius causa sunt illusiones idearum. Naturam idearum non explicat. Identitas cogitandi et essendi hic innuitur, quam Schelling recentiore tempore plane asseruit. Sensus nos fallunt, omnia realia sunt illusio. Anima constat e quatuor elementis physicis.

3. Zeno Eleates (nat. c. a. 490—485 a. Ch.), Parmenidis discipulus et amicus, sui magistri doctrinam explicavit et novis auxilii dubiis, quae usque ad nostra tempora nonnulli solvere conati sunt (prof. Loewe Pragae). In hypothesibus demonstrandis usus est methodo dialectica, propterea auctor dialecticae vel logicae nuncupatur. Rebellionis contra patriae tyrannum (Nearchum) accusatus, ab eodem verosimiliter occisus est. Summa doctrinae eius est:

a) Impossibile est, ut omnia moverentur, nam si omnia perpetuo moverentur, motus neque potuissest incipere neque fieri de loco in locum. Sagitta volans, si vere existit, alicubi est, ergo aliquo momento quiescit; sed si perpetuo moveretur, quocunque momento non esset ulterius in loco, quia quolibet momento locum mutaret, ergo quiesceret simul et moveretur, quod est impossibile. Similia sophismata Aristoteles continuitate spatii et temporis solvere studuit.

b) Spatium reale est impossibile. Nam quum res sit in spatio, spatium tamdiu in minimas partes dividi potest, usque dum „nihil“ remaneat; si autem hoc, jam spatium ex nihilo est compositum, ex nihilo autem fit nihil: ergo spatium reale non existit. Idem sophistice asserit de tempore reali, quod dicit ex momentis esse compositum.

c) Materia extendit se in spatio et propterea de ea idem valet, ac de spatio. Est composita ex atomis; atomi sunt aut puncta simplicia (mathematica), quo casu materiam extensam efficere nequeunt, aut sunt extensae, et ideo usque ad puncta simplicia dividi possunt, ex quibus materia realis formari non potest.

d) Si existeret pluritas rerum, deberet esse simul finita et infinita. Finita, quia non possunt esse plures res, quam re-

vera sunt; infinita, quia inter has res aliae esse deberent et inter ultimas iterum aliae res et sic porro, quod contradicit. Non existit itaque pluralitas rerum, sed omnia unum sunt.

e) Certitudinem cognitionis sensitiva e addubitat; in physica quatuor elementa admittit: calidum, frigidum, siccum et madidum; ex eis constare animam humanam cum Parmenide affirmat. Omnia necessitate — fato (*ἀνάγκη*) — regi dicit.

4. Melissus, Samius, qui c. a. 440 a. Ch. Athenienses in proelio naval i superavit; scripsit tractatum *περὶ τοῦ ὄντος*, de quo fragmenta supersunt.

Secundum eius doctrinam τὸ ὄν non est exortum, non est factum, sed est semper, est illimitatum, incorporeum; pluralitatem rerum et ipse rejicit et naturam eduobus principiis: igne et aqua, constare dicit.

§ 6. Atomistae.

Atomistae docuerunt, mundum e particulis parvis, invisibilis constare. Quis primus hanc theoriam protulerit, certo dici non potest; aut enim Anaxagoras aut Leucippus, Parmenidis discipulus, auctores doctrinae atomisticae habendi sunt.

Medium quoddam inter Eleatas et Atomistas tenet:

1. Empedocles, Agrigentinus (c. a. 490 a. Ch.), famosus doctrina sua de quatuor elementis. Peragravit tamquam rhetor, medicus, sacerdos et magus multas regiones, denique in craterem Aethnae periisse fertur. Multa de ipso fabulosa narrantur. Certum est, eum naturae virium gnarum fuisse et primum opinionem protulisse, lucem celerrime in remotum moveri. Docuit:

a) Mundum constare e quatuor elementis: aëre, igne, aqua, terra, eaque elementa ex atomis immutabilibus et indestructibilibus esse composita. Per compositionem et resolutionem horum elementorum oriri ope amicitiae (*φιλία*) et inimicitiae (*νεῖκος*) res mundanas. Nonnulli recentiorum philosophorum in φιλίᾳ et νεῖκος initia doctrinae Kantii de vi attractiva et repulsiva contineri suspicuntur. Per amicitiam et inimicitiam — latente Empedocle — in mundo perpetua causatur pugna, qua exortus est imperfectus status huius mundi, qui se deinde a statu perfectissimo (*σφαῖρω*) separavit, in eum post varias evolutiones iterum rediturus. In mundo organico formae altiores ex inferioribus evolvuntur. Formae inferiores post evolutionem in superioribus tamquam membra apparent, ex quo prodeunt formationes monstrosae, quarum plurimae statim pereunt. Robustiores evolvuntur et pro-

pagantur, usque dum in locum evolutionis mechanicae generatio successerit (cf. *systema Darwinii*).

b) Anima humana constat e quatuor elementis, quia omnia cognoscit et ideo radices omnium rerum in se habere debet, simile enim tantummodo a simili cognosci potest; est tamen spiritualis et immortalis, emanata e substantia divina, in quam iterum redibit, vitam individualem conservatura. E rebus exeunt imagines quaedam ($\alpha\piορό\chiι$), quae in sensus nostros agunt, unde cognitio sensitiva originem habet.

c) Deus est spiritus sibi sufficiens, principium omnis entis, perfecta unitas, bonum in se, in quo non est inimicitia. Quia anima Deum cognoscere potest, habitat in ea aliquid divini, scilicet ratio, nam simile solummodo a simili cognosci potest.

d) Prout in mundo physico singulae partes a σφαιρώ divino se separarunt, ita et veritates morales nonnisi partes illius σφαιρῶ sunt. Anima a σφαιρώ divino separata debet se purgare per vitam immunem ab omni macula, foeditate et inordinatione, ut cum σφαιρώ divino iterum coniungi possit; quam purgationem si non perfecerit in vita, post mortem per metempsychosim mundari debet.

Atomismi graeci auctor est:

2. Leucippus, de cuius vita nihil certi constat. Eius doctrinam ampliavit et excoluit Democritus, natus Abderae c. a. 460 a. Ch., medicus et physicus valde celeber, qui systema atomisticum ita perfecit, ut mox in scholis Stoicorum et Epicureorum introductum fuerit. Etiam nostrorum dierum atomistae valde eum celebrant, acsi in antiquitate atomismum optime caluisset. Est autem doctrina eius mechanicus materialismus crassus, qui nullum transcendentem Deum, creatorem mundi, admittit. Differt eo a doctrina Anaxagorae, quod iuxta Anaxagoram atomi in qualitative diversis rebus qualitative diversae et in qualitative aequalibus qualitative aequales existant; e contra iuxta Democritum atomi omnes qualitative aequales sint, et solummodo geometrice figuris ab invicem differant.

a) Atom i secundum Democritum sunt aeternae, pondere diversae, existunt in infinito reali spatio ($\chi\varepsilon\nu\delta\chi$, μή δν), moventur necessitate ($\alpha\nu\alpha\gamma\chi\eta$) ab aeterno, et deflectunt propter diversitatem ponderis pedetentim in motum circularem, quo facto, pro diversis formis et ponderibus diversas res componunt, quae propter mutuam similitudinem et proportionem per aliquot tempus in quadam

harmonia ad invicem perseverant. Atqui repugnat, atomos esse aeternas et simul compositas seu diversi ponderis. Democritus negat Deum creatorem, omniaque necessitati (*ἀνάγκη*) subjicit.

b) Anima e et dii sunt atomi politae, globiformes, ignitae et maxime durabiles. Anima in tantum dici potest immortalis, in quantum atomi destrui non possunt. De rebus nihil perit; omnia ab aeterno existunt, quia ex nihilo iterum solum nihil fieri potest. Ex rebus profluunt imagines subtiles atomisticae, quae per corporis poros ad animam pertingunt. Anima solum has imagines, non autem rerum essentias cognoscit.

c) Moralitas consistit in interna terrena felicitate, quae per rationabilem activitatem et moderatum rerum usum acquiritur, cui fini virtus optime inservit. Virtus exerceri debet unice propter hanc felicitatem terrenam sine omni respectu ad aliquam arbitriam poenam vel aliquid proemium, quum post mortem omnia sint incerta. Propter hanc de usu rerum terrestrialium doctrinam Democritus cognomine „philosophus ridens“ appellatus est.

§ 7. Sophistae.

Non diu ante Socratem philosophis graecis neque -philosophandi ratio materialistica neque idealistica placuit, sed omnia crisi subiicientes, de certa veritatis cognitione dubitare coeperunt. Usi sunt in hac procedendi methodo sophismatibus dialecticis, quamobrem philosophia eorum sophistica audit. Vestigia sophisticae occurrunt iam in doctrina Heracliti de mutatione perpetua et in hypothesi Eleatarum de sensuum illusione. Plane tamen exculta est sophistica demum per sophistas, qui ex eo, quod usque ad tempus eorum in philosophia graeca prolatum est, nihil intactum reliquerunt. Athenis scholas habentes, cum magna caterva discipulorum incedere amabant, a quibus largam pecuniam accipiebant. De omnibus disputabant, omniaque deridebant. Nec difficile erat in tot systematibus philosophicis contradictiones invenire, diversarum opinionum falsitates dialectice aperire, eoque modo discipulos allicere. Tempus eis favebat. Quum enim sub Pericle aurea aetas Athenis viguerit, multi divitiis affluentes dignitates et honores anhelabant, cui fini obtinendo ars rhetorica optime serviebat. Sed quum iam de omnibus sceptice disputare licuerit, mox omnis sensus veri evanuit et Graecia depravata est. Sophistae id unice meruerunt, quod artem dialecticam excoluerint.

Praecipui Sophistarum sunt:

1. Protagoras, Abderita (c. a. 440 a. Ch.), Heracliti sectator. Docuit, ius et iniuriam, bonum et malum non existere objective (φύσει), sed descendere ex institutione vel determinatione (νόμῳ) hominis, qui potestatem habet. Inde eius dictum, hominem normam omnium rerum esse (πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπου εἶναι, Plato: Thaet. 152 a.). Ex eius doctrina Critias, Polus et Trasymachus concludebant, vim esse fundamentum tum iuris cum moralitatis.

2. Gorgias, Leontinus (nihilista), Socratis coaetaneus (c. a. 426—375). Docebat, aut nihil existere aut si existit, cogitari non posse; deberet enim cogitari tamquam aeternum et consequenter etiam infinitum, indeterminatum; sed tamquam infinitum et indeterminatum nullibi esset in spatio, ergo generatim non esset. Si aliquid in tempore existens cogitaretur, deberet ipsum ortum esse, et quidem ortum esse e nihilo, sed e nihilo non est nisi iterum nihil; vel vero deberet ante aeternum iterum aeternum cogitari et esse, quod est impossibile. Patet, in eiusmodi sophismatibus mundum idealem cum reali confundi.

B. Philosophia socratica — attica.

Decursu temporis Athenae centrum factae sunt omnium maiorum scholarum philosophicarum. Anaxagoras induxit illuc scientiam ionicam, Parmenides et Zeno eleaticam, Heraclitus denique et Pythagoras inibi per discipulos suos innotuerunt. Verum quidem est, per methodum sophisticam confusionem in rebus philosophicis causatam fuisse, nihilominus Athenis occasio optima praebebatur, totam philosophiam graecam cognoscendi et in arte dialectica se exercendi. Eo tempore prodiit Socrates, philosophiae graecae regenerator celeberrimus. Dum enim omnes philosophi ante Socratem considerationi naturae operam navarent, Socrates fundamentum philosophicae speculationis primo sui cognitionem, praeprimis cognitionem propriae animae, deinde hominis moralem educationem et transcendentalium investigationem posuit. Socrates nullum scriptum reliquit, totam enim vitam cum suis discipulis conversando et eos docendo consumavit. Discipuli doctrinam eius notarunt, novisque ideis aut locupletaverunt aut etiam corruerunt. Hisce conformiter sermonem de Socrate et eius doctrina, de minoribus scholis socraticis et de scholis socra-

ticis maioribus instituemus, quo transitus patebit ad statum philosophiae graecae decrescentem.

§ 8. De Socrate et eius doctrina.

Socrates natus est anno 469 a. Ch. Athenis. De iuventute eius pauca nota sunt. Fontes, e quibus historia vitae eius hauriri potest, sunt scripta Platonis, optimi eius discipuli, et narratio Xenophontis. Conversatus est cum omnibus viris peritissimis, qui tempore Periclis Athenis vixerunt. Musicae, physicae, rhetoricae et philosophiae fuit peritissimus. Quibus magistris usus sit, certo dici non potest; constat tamen, doctrinas Anaxagorae, Parmenidis, Heracliti, praeprimis autem Archelai valde sibi familiares fuisse. Pater eius erat lapidarius et Socrates ipse hanc artem a patre didicit, sed non diu exercuisse videtur. A re politica se abstinuit. Neminem alliciebat, ut discipulus eius fieret, sed publice in foro docens, omnes gratis ad institutionem suam admittebat. Vixit moderate, paucissimis contentus. Gravitate morum et humanitate multorum animos sibi conciliavit, ita ut maxima pars civium Atheniensium institutione eius usa sit. Accusatus, acsi deos patrios despiceret, ad venenum sumendum condemnatus est. Quamvis fuga se salvare potuerit, despexit eiusmodi medium et postquam praecclare a crimine sibi imputato coram discipulis se defenderat, cum eisque de rebus philosophicis, testante Platone in Phaedone, etiam de immortalitate animae collocutus fuerat, venenum bibit, post mortem a discipulis encomiis magnis celebratus (an. 399 a. Ch.). Plus charactere docuit quam systemate philosophico. Doctrinam suam fere totam ad ethicam reduxit, quae tamen coelo differt ab ethica christiana. Socrates etenim totus quantus Graecus erat et solummodo Graecos, in specie Athenienses, instituere voluit. Limites urbis patriae non est transgressus, ita ut doctrina eius particulariter nationalis fuerit, doctrina vero Christi tota quanta universalis est. Etsi credidisset, unum esse verum Deum, publice tamen id docere non est ausus (Xenoph. Memorab. IV. 3.); Christus e contra docuit tamquam potestatem habens, docuit hucusque inaudita, quae ipse non didicit; mors Socratis — erat mors sapientis, mors Christi — mors redemptoria Filii Dei. Blasphemum itaque esset, Iesum Christum cum Socrate comparare velle, sicut rationalistis placuit (cf. Lasaul, Socrates und Christus, 1858, et alios). Doctrina

Socratis, a Platone et Xenophonte tradita, sequentibus breviter absolvit potest:

a) Res diiudicari debent secundum communem rationem humanam, quia rectus cogitandi modus singulorum hominum simul est rectus cogitandi modus omnium hominum. Quapropter philosophia a cognitione sui ipsius incipere debet, per quam cognitionem deum ad cognitionem rationis universalis pertingit. Inde principium fundamentale: γνῶθι σεαυτόν. — Virtus est modus recte agendi secundum rationem universalem et potest discendo acquiri.

b) In morali et theologia sequitur principia theologiae naturalis: Existit unus Deus, remunerator boni et vindictor mali, gubernator mundi; anima est immortalis; beatitudo hominis consistit in sapientia, qua Deo similes efficimur, non autem in bonis huius mundi.

c) Usus est methodo inductiva: Incipiendo a rebus concretis, obviis, inducebat interrogando et disputando colloquenter ad removendas rei proprietates accidentales, usque dum formatus fuerit conceptus universalis, quem definiendo stabilivit. Quae methodus heuristică nomine eius „socratica“ est appellata.

d) Socrates saepe de daemonio loquitur, quod eum admonet et de bonis et malis edocet. Hoc daemonium alii putabant spiritum fuisse malum, alii vero angelum custodem, alii denique rationem eius propriam, quae sine passione cognitioni intendebat. Socrates illud ad finem vitae pro Divino habuisse fertur. Sine dubio intelligenda est conscientia, in homine naturaliter bono et honesto se manifestans.

§ 9. Scholae socraticae minores.

1. Schola Cyrenaica seu hedonica, ab Aristippo, Cyrenaeo, fundata. Summa doctrinae eius est: Felicitas consistit in voluptate et in tali praesente sensationum fruitione, quae voluptatem parat. Bonum est idem ac amoenum vel voluptas, malum e contra idem ac inamoenum; quod neque voluptatem parat neque taedium, est neque bonum neque malum. Fruitione tamen ratione moderari debet. Optima ars vivendi est: uti rebus praesentibus sine respectu ad ea, quae fuerunt vel forsitan futura sint. Sed etiam sequelae actionum sunt respiciendae; reprobanda est actio, si plus taedii quam voluptatis ex ea sequitur; propterea

sapiens ab actionibus abstinet, quae legibus civilibus aut opinione publica prohibentur. Non dominatur voluptati, qui ea non utitur, sed qui ea ita utitur, ut ei non serviat. "Ἐγώ, οὐκ ἔχομαι debet esse principium morale sapientis.

Discipulus Aristippi Theodorus existentiam deorum et legis moralis negavit, imo affirmare ausus est, felicitatem in voluptate perpetua (*γαρδία*) consistere. A Graecis nomen atheistae (*ἄθεος*) accepit.

2. Schola cynica, cuius auctor Antisthenes; nomen habet vel a Cynosargo, gymnasio, in quo Antisthenes docebat, vel a dispheimo κύων, quia discipuli huius scholae instar canum latrantium mores sine discrimine carpebant, vel denique a vita ratione, quae cum nimis naturae conformis esset, taedio coaevos afficiebat.

Antisthenes fuit discipulus Socratis et docuit, virtutem unice esse aestimandam; divitias, honores, imo ipsam bonam famam et formas vitae socialis esse despiciendas et vitam secundum naturam esse instituendam. Habitu mendici incedens, principia haec et practice praedicavit. Diogenes Sinensis, vir ingenii singularis, erat discipulus eius. — E Romanis ad scholam cynicam pertinebat Crescens, qui Marcum Aurelium ad persecutionem Christianorum instigabat.

3. Schola Megarica, ab Euclide Megarensi denominata. Euclides doctrinam Socratis cum Parmenidis placitis permiscens docuit: Verum bonum, philosophice spectatum, unicum esse et hoc esse aut Deum aut rationem aut intelligentiam. Bonum unice esse ens, et omnia, quae ipsi opponantur, esse non-entia.

Cum Eubulide, praecipuo discipulo suo, in disputando sophismatibus usus est et propterea schola eius nomen „litigiosae“, „eristicae“ hereditavit. Ab eo descendunt syllogismi: electra, sorites, cornutus et syllogismus crocodili. E schola Megarica prodidit Phaedo ex Elia, cuius nomine unus optimorum dialogorum Platonis notatur.

§ 10. Scholae socratae maiores.

Scholae socratae maiores nomen tenent a copiosa doctrina philosophica, a magno numero discipulorum et a gravitate, qua in novis systematibus philosophicis formandis semper gaudebant.

Dividuntur in scholam Platonicam vel Academiam et in scholam Aristotelicam, Lyceum vel Peripatetismum.

1. Plato.

Plato, Athenis natus anno 428 vel 427 a. Ch., erat filius Aristonis. In iuvenili aetate poësi vacabat, inde stylus eius poëticus. Propter vocis debilitatem ad artem oratoriam minus aptus, disciplinis philosophicis operam navabat et a Cratylo Heracliti doctrinam dicidit. Anno aetatis suaee vigesimo Socratis discipulus factus est, ipsique addictissimus mansit usque ad mortem eius. Postea cum ceteris Socratis discipulis Megaram petiit, ibique Euclidem audivit; tandem nonnullis aliis itineribus susceptis, de quibus historice non satis constat, 40 annos natus rediit Athenas, ubi anno 387 vel 386 scholam philosophicam „Academiam“ fundavit. Mortuus est annos 81 natus an. 348 vel 347 a. Ch. Athenis.

Plato usus est scribendi methodo dialogica, unde opera eius nomen dialogorum habent. De numero eorum non constat ex omni parte. Secundum criticam historicam recentiorum auctorum authentici habentur: Phaedo, Phaedrus, Convivium, Gorgias, Meno, Hippias, Theâtet, Menexenus, Philebus, Sophista, Lysis, Laches, Protagoras, Euthydemus, Cratylus, Apologia Socratis, Timaeus, Politicus, Respublica; ex parte etiam Liber de legibus et quidam minores dialogi ethici. Socrates in iis valde celebratur et inter personas ibi descriptas primum occupat locum. Propter stylum sublimem, formam dialogicam et multitudinem personarum, quae loquentes inducuntur, plenum systema philosophicum e dialogis eruere est difficillimum.

Philosophiam Plato dicit (Respubl. I., 6) esse scientiam de vero ente. Verum ens sunt solae ideae. Ex mente Platonis philosophia scientia est de ideis tamquam de vero ente.

Ideae sunt imagines exemplares, a materia abstractae, individuae, quae in Deo ante res singulas existunt. In se spectatae exprimuntur verbis ὁδέα, εἰδος; si autem spectantur in relatione ad res singulas, nominantur παραδείγματα. Res singulae sunt ectypa harum idearum: εἰδωλα. Imagines rebus realiter insunt, quod Plato verbo παρουσία significat. Ideae sunt aeternae, increatae, in spiritu supremo semper praesentes, sunt prototypa,

in quibus Deus in creatione res singulas considerabat; sed ideae non sunt divinitas ipsa.

Cognitio non est nisi reminiscientia prototyporum in spiritu divino, ubi anima ante nativitatem hominis commorabatur. Cognitio est duplex: sensitiva ($\delta\acute{o}\zeta\alpha$) et intellectiva ($\nu\acute{o}\tau\zeta\nu\zeta$). Prima est iterum aut repraesentatio ($\epsilon\acute{i}k\acute{c}\acute{s}\acute{\i}x$) aut fides ($\pi\acute{r}\acute{o}\tau\zeta$), secunda est aut cognitio mathematica ($\delta\acute{i}x\acute{v}\acute{o}\acute{\i}x$) aut cognitio transcendentis, essentialis et permanentis ($\acute{e}\pi\acute{r}\acute{o}\tau\acute{h}\acute{u}\acute{n}$, $\nu\acute{o}\zeta$, $\nu\acute{o}\acute{h}\acute{u}\acute;z$). Ideae eminentes sunt idea boni et pulchri. Utrum bonum pro Divino habuerit vel non, e scriptis eius certo cognosci non potest. Deum tamen vocat bonum summum et fontem boni et pulchri.

In logica incipit aequa ac Socrates ab inductione et definitione, sed adiungit divisionem et deductionem, quas omnes formas cum magna sagacitate et acribia non solum — prout Socrates — ad problemata ethica, sed ad omnem speculationem philosophicam adhibet.

Ens est directivum omnis cognitionis nostrae (Cratyl. p. 385 B.: $\lambda\acute{o}\gamma\acute{o}\zeta$, $\ddot{o}\zeta \dot{\chi}\acute{n} \tau\acute{h} \ddot{\sigma}\acute{n}\tau\acute{a} \lambda\acute{e}\gamma\acute{h}$, $\acute{w}\zeta \acute{e}\sigma\acute{t}\acute{e}\acute{v}$, $\acute{z}\acute{l}\acute{a}\acute{n}\acute{u}\acute{h}\acute{z}$, $\ddot{o}\zeta \delta\acute{z}\acute{n}$, $\acute{w}\zeta \acute{o}\acute{u}\acute{x}$ $\acute{e}\sigma\acute{t}\acute{e}\acute{v}$, $\acute{y}\acute{e}\acute{u}\acute{h}\acute{z}$). Logicae officium est: dispersa considerando in unam formam componere, ut quodlibet accurate determinari possit (Phaedr. p. 265: formatio conceptus per abstractionem et definitionem); hac via usque ad conceptus supremos et absolutos ascendere (Respubl. lib. VI. p. 511); deinde a supremis per divisionem ad inferiora descendere et per deductionem ultimas consequentias exinde deducere (Phaedo, 101). Conceptibus rite formatis respondent ideae, quae, sicut conceptus ab inferioribus, ad conceptum supremum, scil. boni, ascendunt (Respubl. I. c. p. 509). Scientia mathematica incipit a principiis, quae non sunt suprema, et deducit ex eis singularia; dialectica ab iisdem principiis incipiendo, in partem oppositam ad principia idealia suprema ascendiit, ex quo patet, scientiam mathematicam in medio esse inter cogitare pure ideale et inter apprehensionem sensitivam. Plato logicum a metaphysico nondum dividit, sed utrumque coniungit et de utroque simul tractat. Quia certitudinem cognitionis solummodo ideae praebent, obiectum scientiae solae esse possunt. Sensitiva cognitio dirigitur ad singulare et mutabile, et formantur conceptus, qui nullam certitudinem sed solum probabilitatem suppeditant.

In Ontologia de „vero ente“ secundum varias relationes tractat, disserens de essentia, substantia, unitate, multitudine, finito et infinito et de variis causis.

In *Theologia naturali* duo argumenta pro Dei existentia in Phaedro, Philebo, et Timaeo exhibet: argumentum cosmologicum, in quo e motione in mundo ad primum motorem immobilem concludit, et argumentum physicotheologicum, quo probat, formationem materiae iuxta formas prototypas formatorem rationalem efficientem postulare. Deum docet esse immutabilem, perfectissimum, liberum, incorporeum, omnipotentem, supremum legislatorem et gubernatorem mundi, fontem omnis veri, boni et pulchri, summam intelligentiam, ens per eminentiam: ὄντως θν.

Mundi fabricator Deus est, qui omnia pro bonitate sua ex aeterna informi materia secundum aeternam ideam exemplarem produxit. In Timaeo narratur, Deum primo animam mundi, constantem ex idea et σύλη formasse, eandem postea in universo instar crucis extendisse, denique super eam corpus mundi globosum ita posuisse, ut terra in medio universi axi (ἡλιακάτη) transfixa quiesceret, circa quam firmamentum semel 24 horis rotaret. Mundus est temporalis et optimus, quia perfecte suam ideam exemplarem repraesentat. Materia constat ex igne et arido, quia absque igne nihil videri, sine arido nihil palpari potest; utrumque elementum duobus aliis affinibus, aere et aqua, copulatur.

In *Psychologia triplicem* speciem animarum distinguit: animam mundi, animam animalem et humanam. Anima humana originem habet ex Deo, sed mediante anima mundi. Constat non solum ex elemento divino, sed aliquid materiae sibi admixtum habet, ut sentire posset, qua ratione et malum explicatur. Anima est motor corporis, non autem forma substantialis. Est aut rationalis (ψυχή λογιστική) aut irrationalis (ψυχή ἀλογος). Irrationalis est aut irascibilis (τὸ θυμοειδές), cuius organum cor est, aut concupiscibilis (τὸ ἐπιθυμετικόν), cuius organum sunt intestina. Organum animae rationalis est cerebrum. Anima irrationalis creata est a diis inferioribus, est mortalis, corpori alligata, vi aestimativa instructa et animae rationali persaepe inimica, unde Plato (in Phaedro et Phaedone) contra materialistas sui temporis discriminem qualitativum inter corpus et animam hominis probat. Anima rationalis a corpore separari potest et est immortalis. Immortalitatem animae demonstrat ex eius participatione simplicium idearum divinarum, quae sunt immortales; ex participatione ideae vitae, quae non perit; e bonitate divina, quae non admittit, ut anima destruatur; ex inaequali sorte in hoc mundo, quae retributionem post mortem postulat (Phaedo, Phaedrus). In vita anteacta animae humanae commu-

nione deorum fruebantur, sed propter quandam culpam commissam in corpora tamquam in carcere detrusae sunt. Animae bonae post mortem ad communionem deorum admittuntur, malae in tartarum ad poenas aeternas damnantur; maculatae metempsychosim subire debent, ut purgentur.

Lex principalis Ethicae Platonicae est, ut homo Deo similis fiat et prouti Deus nihil aliud praestitit, nisi quod imagines exemplares realisavit, ita et homo debet dilectionem rerum huius mundi dilectioni boni absoluti subjecere, a sensualitate ad puram idearum contemplationem se elevare, quod in hac vita fit per philosophiam, perfecte tamen fiet demum post mortem. Ut hic finis obtineatur, anima rationalis in omnibus irrationali dominari debet. Quae dominatio tamquam status perseverans virtus est, contrarium vero vitium. Existunt quatuor virtutes cardinales. In anima rationali dominari debet sapientia (*σοφία*), in irascibili fortitudo (*ἀνδρία*), in appetibili prudentia (*σωφροσύνη*), sed omnes coniungere et dirigere debet iustitia (*δικαιοσύνη*), quae quoad rectum erga Deum agendi modum sanctitas (*διότητης*) vocatur. Medium ad virtutem acquirendam est ascesis, exercitatio animi et etiam studium matheseos, quia per mathematicas explicationes animus humanus considerationi idearum et rerum divinarum assuescit. Quamobrem academiam suam inscriptione: *μῆδεις ἀγεομέτρης εἰσίτω* signasse fertur.

Quoad Politicam supremum proclamavit principium: bona individualia communi bono reipublicae esse postponenda; a qua lege unice religionis exercitium exemit. Forma reipublicae aristocratica optima sibi videtur (Respubl. IV. 445), camque principatum virtutis et intelligentiae esse dicit, qui aut ab uno aut a paucis exerceatur. Aristocracia debet illimitata esse, ita ut iura singulorum a iuribus regnantis totaliter pendeant. In republica tres existant hominum classes, quae conformes sint tribus partibus animae humanae. Qui rationali anima (*ψυχὴ λογιστική*) eminenter instructi sunt, sint regnantes (*ἄρχοντες*) seu magistratus, qui simul sint magistri; animae irascibili convenient custodes, milites (*φύλακες*), appetibili convenient agricultae, operarii (*γεωργοὶ καὶ δημιουργοὶ*, Respubl. III. 415, δῆμος, l. c. V. 463). Vulgus tum a regmine cum a defensione reipublicae excludatur, ex altera parte agricultura et artes operariae primis duabus tribubus tamquam vulgares stricte prohibeantur; imo iam prima conditio harum negotiationum, bonum scilicet privatum, interdicatur; regnantes et custodes toti

quanti bono communi se devovere debent, ipsi ab operantibus sustententur et in communibus habitaculis alantur. In republica nemo limites sphaerae alterius transgrediat, quilibet officia stricte sua adimpleat; in quo iustitia trium classium in republica (*οἰκείωσαγία*, Respubl. IV. 427) consistit. Finis reipublicae est, ut omnes bonum commune promovere studeant et se ipsos et alios ad dilectionem summi boni absoluti pedetentim dirigant. His principiis universalibus, certe non despiciendis in genere, in specie Plato ita abusus est, ut non solum communionem bonorum sed etiam uxorum docuerit (Respubl. IV. 423). Reipublicae esse, non solum numerum liberorum, qui procreari possint, sed etiam aetatem parentum, in qua hoc fieri debeat, determinare; reipublicae esse statuere, quae personae matrimonium inire debeant; liberos statim post nativitatem a republica esse suscipiendos, publicis institutis ad alendum tradendos, et curandum esse, ne liberi parentes et parentes liberos aliquando cognoscant (Respubl. V. 460 B et seq.); varia media adhibenda esse, ut ex aptis plurimi, e minus aptis paucissimi conserventur (l. c. V. 457 C.); imo Plato suadet, ut infantes debiles exponantur et fructus matrimonialis coniunctionis a republica non imperatae deleatur vel removeatur (l. c. V. 460 D., 461 C.; Zeller, die Philosophie der Griechen, I., pag. 774.). Educatio liberorum sit ex omni parte publica; statum non sibi ipsi eligant, neque parentes eum determinent, sed magistratus eos classibus inserat, ad quas secundum characterem et dotes plus apti videantur (l. c. III. 413 sqq.). Secundum principium Socratis, dotes morales in utroque sexu easdem esse, postulat Plato, ut mulieres educatione virorum, re militari et regimine participant. Qui in classem medium redigendi sunt, praesertim in gymnastica et musica, classi regnantium applicandi in philosophia et mathe-mati exerceantur. Classis infima ab instructione est excludenda et sibi ipsi relinquenda.

Mortuo Platone schola eius divisa est in veterem, me-diam et novam Academiam, quae mox ab invicem dis-crepabant. Academia vetus doctrinam magistri integerrime conser-vavit. Moderator eius erat Speusippus. (c. a. 339), Platonis nepos, vir magni ingenii, sed morum corruptorum, qui denique ad pythagoraeismum declinavit. Heraclitus, ex Ponto oriundus, qui ex hac schola prodiit, circa saec. 4. a. Ch. n. quotidianam terrae rotationem docuit.

Academiam medium fundavit Arcesilaus (315—241 a. Ch.), cuius effatum: „unum scio, quod nihil scio“, scholam eius prout et Academiam novam, a Carneade Cyrenaeo (214—129 a Ch.) conditam, tamquam scholas scepticas characterisat.

2. Aristoteles.

Aristoteles „Stagirita“ anno 384 a. Ch. natus, erat filius Nicomachi, medici Stagirae in Thracia. In aetate iam iuvenili physicis scientiis occupabatur, verosimiliter patre suo movente. Duodeviginti annos natus Athenas venit et Platonis discipulus per 20 annos mansit. Magistro mortuo, an. 343 ad aulam regiam macedonensem vocatus, inibi 13 annos magister et educator fuit Alexandri Magni. Quum hic regni gubernacula suscepisset, Athenas migravit et in Lyceo, suburbano gymnasio, scholam condidit, quae nomen scholae peripateticae sortita est, quia Aristoteles plerumque in porticu lycei deambulans ($\pi\epsilon\rho:\pi\alpha\tau\epsilon\omega$) docere solebat. Aequo ac Socrates impietatis ($\alpha\sigma\epsilon\beta\epsilon\alpha$) accusatus, Athenis egressus est et Chalcidem in Euboea secessit, ubi paulo post an. 322 a Ch., 63 annos natus, obiit.

Aristoteles praestantissimis ingenii antiquitatis annumeratur et acuitate mentis et universalitate speculationis philosophicae vix eum aliquis usque ad diem hodiernum exaequavit. Ipse pater scientiae logicae merito appellatur; methodum inductivam inauguravit eamque practice saepius et efficacius certe adhibuisset, si praesto sibi fuissent instrumenta experimentalia temporis recentioris, quorum ope etiam subtiliorem scientiam naturae acquisivisset. Usus est Platone, sed plus, quam hic, methodum inductivam adhibuit.

Principium, a quo omnis cognitio intellectiva incipere debet, est experientia: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu“. Ubi non adest sensus pro certis sensationibus, neque adesse potest scientia obiectorum, quae tales sensationes causant. Plato ab universali — idea — incipiebat et ex eo singulare deducere et explicare conabatur, Aristoteles incipit ab experientia, quae cognitionem individualium suppeditat, et ascendet ad cognitionem universalium. Ipsi universalia non sunt realitates extra et supra res existentes, prout Platonii, sed sunt quoad argumentum. obiective et realiter quidem in rebus, quoad universalitatem vero solummodo in spiritu cogitante, qui ea, quae in rebus aequalia sunt, de iisdem ipsis rebus universim praedicat

Fontes cognitionis sunt sensus et intellectus. Sensu apprehendimus singulare τόδε τι vel οὐσίαν πρώτην. In singulis rebus corporalibus percipimus aliquid indeterminati, substratum quoddam, materiam (ὕλη), et aliquid, quo res ab aliis rebus distinguuntur et tamquam individua determinantur: formam (εἶδος, μορφή). Illi „οὐσία πρώτη“ in re respondet οὐσία δεύτερα in intellectu, essentia rei, quae iterum constat ex indeterminato elemento materiae et determinante principio formae. Si cogitamus, quaerimus, quid res sit in se, τὸ τι ἡν εἶναι, quaerimus rei quidditatem et ad οὐσίαν rerum pertingere cupimus. Deinde οὐσίας rerum singularum ad invicem comparamus et si eas communes deprehenderimus, conceptu universali ipsas comprehendere et exprimere studemus. Conceptus determinatio vel expositio vocatur definitio. Quod in conceptu indeterminatum est et multis competit, est genus; determinans, quo res ab invicem differunt, est differentia; genus cum differentia constituunt speciem. — Existunt decem suprema genera: substantia (οὐσία), quantitas (πόσον), qualitas (ποιόν), relatio (πρός τι), ubi (ποῦ), quando (ποτέ), situs (χεισθαι), habitus (ἔχειν), agere (actio) (ποιεῖν), pati (passio) (πάσχειν). Vocantur categoriae vel praedicamenta. Si duo conceptus dividuntur vel coniunguntur, oritur iudicium. E duobus iudiciis tertium — conclusio — derivari potest. Si concluditur ab universalis ad particulare, oritur syllogismus; si a particulari ad universale proceditur, oritur inductio. Aristoteles e maxima parte quidem solos syllogismos categoricos pertractat, sed aliquatenus etiam sophismatum et enthymematis, epicherematis, syllogismi probabilis et analogi mentionem facit. Exponit porro demonstrationis theoriam et suprema principia intelligendi (χρήσι): principium contradictionis et exclusi tertii, ostendendo, ea non solum in logica sed etiam in metaphysica valere. Quae doctrina logica in hisce scriptis proponitur: α) περὶ κατηγοριῶν, ubi de formis conceptuum tractatur, β) περὶ ἐρμηνείας (de interpretatione), ubi iudicium, γ) ἀναλυτικὴ πρότερος, libri duo, ubi conclusio, δ) ἀναλυτικὴ δεύτερα, libri duo, ubi demonstratio, definitio, divisio et cognitio principiorum, ε) τοπικά, libri octo, ubi demonstratio probabilis, denique ζ) περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων, ubi sophismata eorumque solutio exponuntur.

Ulteriorem Aristotelis philosophiam continent cetera eius opera, inter quae notatu dignissima sunt: πρώτη φιλοσοφία (metaphysica), τὰ περὶ φύσεως (physica), περὶ ψυχῆς (de anima, psycho-

logia), ἡθικὴ Νικομάχεια (ethica Nicomachi), πολιτικά et πολιτεία (politica).

Philosophiam dicit esse scientiam per eminentiam, reginam scientiarum, ad quam omnes aliae scientiae pertinent. Ipse eam quidem stricte loquendo non dividit, sed iuxta ordinem, quo eam pertractat, rite ad mentem eius dividi potest in theoreticam et practicam. Theoreticae praemittit Logicam, sequitur Physica et Metaphysica; practica dispescitur in Ethicam et Politicam, accedit Poëtica seu Aesthetica.

a) Physicae et Metaphysicae summa est: Mundus tribus principiis, quatuor causis, quatuor elementis et motione explicari potest.

Tria sunt principia corporum: materia, forma et privatio. Ea sunt conditiones essendi et tamquam causae etiam existendi rerum. Ad materiam ($\sigma\lambdaη$) accedit forma ($\muορφή$, $\epsilonιδος$) et oritur substantia, essentia concreta. Negatio formae debitae vocatur privatio ($\sigmaτέρησις$). In quavis re materia per se spectata est potentialitas ($\deltaύναμις$), forma — actualitas ($\epsilonντελέχεια$) illius rei. Materia existens sine forma cogitari non potest. Materia sine omni forma concepta vocatur materia prima ($\sigma\lambdaη πρώτη$), quae, quum sit mera potentialitas, realiter non existit. Ab actualitate ($\epsilonντελέχεια$) secernenda est $\epsilonνέργεια$, substantiae facultas operandi: natura.

Causae dividuntur in causam materialem, formalem, efficientem et finalem.

Elementa mundi constitutiva, sicut iam Plato docuit, dicit esse: aridum et ignem, quae copulantur invicem aqua et aëre, elementis affinibus.

Motionem non intelligit motionem localem tantum, sed quamlibet mutationem, transitum e potentia in actum, incrementum et decrementum, alterationem et conversionem, generationem et corruptionem.

Quia materia substratum rerum omnium est, debuit ante omnes res esse, non ergo est orta; atqui materia sine forma esse non potest, erat ergo materia iam cum forma ante omnes res, i. e. mundus non habet initium; sed neque finem habet, quia materia manet et solummodo formae mutantur. In mundo adest unitas essentialis, quia materia prima una est. Existit Deus, primus motor immobilis ($\tauό πρῶτον κινοῦν δικίνητον$). Motum, i. e. transitum e potentia in actum, causare potest tantummodo id, quod iam in actu est. Debet ideo admitti aliquid, quod mundum

e potentia in actum deduxit. Quod primum immobile actus purus, entelechia aeterna esse debet; si enim aliquando e potentia in actum transiisset, admitti deberet principium, quod illum transitum causaverit et ante ilium iterum aliud principium et sic porro, usque dum perveniamus necesse ad primum motorem immobilem, actum purum: Deum. — Deus debet esse simplex, quia actus purus compositionem e materia et forma excludit; debet item esse immutabilis et indelebilis. Existit tantum unus Deus; principium pluralitatis fundatur in materia communi, quae er formas in res diversas determinatur; sed a Deo compositio materiae et formae excluditur, ideoque excluditur et pluralitas deorum: substantia divina unica est. Quum „cogitare“ transitum e potentia in actum presupponat, non potest Deus cogitare et intelligere sicut homines, sed est intelligentia ipsa et quidem pura intelligentia, pura vita. In Deo subiectum intelligens ab obiecto intellectu non est discretum, est enim ipse νόησις νοήσεως, absoluta unitas intelligentis et intellecti. Deus est sibi sufficiens, et quum se cognoscat et consideret, per se felix est. Deus movet mundum, in quantum omnia ipsum tamquam summum bonum appetunt, ut perfectione eius participant. Quae motio secundum rerum varietatem varia est, sed omnes res ad illud immobile tendunt tamquam ad finem; ipsum enim cognitum et amatum omnia movet (κινεῖ οὐ κινόμενον, κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον, Metaph. XII. 7. 1072 b, 3). Deus non operatur, ipsi πράττειν vel ποιεῖν sensu nostro non competit. Est forma absoluta et prout forma materiam, — sic Deus mundum movet, ut e potentia in actum se evolvat. Haec unica est Dei in mundum operatio; operatio in mundum directa nec non mundi a Deo creatio ex operibus Aristotelis, etsi hoc nonnulli (Brentano, Knauer) tentassent, nullo modo demonstrari potest (Stöckl, Zeller). — Motio mundi est aeterna, continua, localis ideoque circularis. Firmamentum movetur a Deo, planetae a propriis motoribus, qui sunt purae entelechiae. In medio planetarum est terra, in qua homo per suum intellectum (νοῦς) puris entelechiis in planetis correspondet. Natura gaudet vi plastica, qua gradatim plantae, animalia et homo evolvuntur.

b) Anima humana est forma vel entelechia vitae physico-organicae (ἐντελέχεια πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀγκανικοῦ; „περὶ ψυχῆς“ lib. 2. c. 1., 11.). Est principium movens in homine. In anima plantarum vita tantum vegetativa, in anima animalium etiam organica adest. Anima humana praedita est quinque potentiis:

potentia vegetativa ($\tau\delta\ \vartheta\varrho\pi\tau\kappa\acute{o}\nu$), appetitiva ($\tau\delta\ \delta\varrho\chi\tau\kappa\acute{o}\nu$), sensitiva ($\tau\delta\ \alpha\iota\sigma\vartheta\tau\kappa\acute{o}\nu$), motiva ($\tau\delta\ \chi\iota\eta\tau\kappa\acute{o}\nu$) et intellectiva ($\tau\delta\ \delta\iota\chi\nu\eta\tau\kappa\acute{o}\nu$). Quatuor priores potentias etiam animal habet, potentia vero intellectiva homo ab animali differt. Potentia appetitiva est aut concupisibilis aut irascibilis, quatenus simpliciter ad bonum tendit vel etiam impedimenta, quae assecutioni boni obstant, removere studet. Potentia sensitiva dividitur in potentiam apprehensivam ($\chi\iota\sigma\vartheta\eta\iota\zeta$), in phantasiam ($\varphi\alpha\tau\chi\zeta\acute{\imath}\alpha$), memoriam et reminiscientiam ($\mu.\nu\acute{\eta}\iota\zeta\acute{\imath}\ \chi\chi\iota\ \dot{\chi}\nacute{\alpha}\mu.\nu\eta\iota\zeta\acute{\imath}$). Intellectus est activus ($\nu\acute{\eta}\zeta\ \pi\o\iota\eta\tau\kappa\acute{o}\nu$), qui phantasmata per sensationem suscepta illuminat et intelligibilia facit, et passivus ($\nu\acute{\eta}\zeta\ \pi\alpha\vartheta\eta\tau\kappa\acute{o}\nu$), qui formas abstractas, illuminatas et intelligibles factas suscipit. — Ratio ($\delta\iota\chi\nu\eta\alpha$) componit ideas formando iudicia et conclusiones. Ab intellectu solummodo logice differt. Quomodo $\nu\acute{\eta}\zeta$ cum anima vegetativa-sensitiva cohaereat, Aristoteles nullibi clare docet. Philosophi christiani ex mente eius asserunt, $\nu\acute{\eta}\zeta$ ab anima vegetativa-sensitiva separatum non existere, sed cum ea formam hominis substantialem constituere. Anima humana substantia incorporea esse debet, quia intellectus incorporeus solummodo incorporeae substantiae inhaerere potest. Fatendum tamen, Aristotelem illud „ $\nu\acute{\eta}\zeta$ “ aliquid supra $\psi\chi\acute{\eta}\nu$ existens habuisse et docuisse, $\psi\chi\acute{\eta}\nu$ per semen a parentibus ad liberos traduci, ad quam $\nu\acute{\eta}\zeta$ postea accederet; quo tamen modo id fiat, nullibi ostendit, neque explicat, qua ratione animae et vitae eius unitas, quam ceteroquin defendit, consistere possit. Aequa inclara est doctrina eius de immortalitate animae. Docet, animam vegetativam-sensitivam cum corpore obire, sed intellectum activum ($\nu\acute{\eta}\zeta\ \pi\o\iota\eta\tau\kappa\acute{o}\nu$) manere. Utrum autem vivat individualiter, secundum Aristotelem dici nequit; docet enim philosophus, solum intellectum agentem post mortem vivere, quin vitae individualis et personalis proprietates ei tribueret. De felicitate post mortem vel de retributione nullam mentionem facit. Qua in re postponendus est Platonis, qui immortalitatem animae non solum aperte docuit, sed et demonstrare studuit.

c) In Ethica Aristoteles virtutem dicit esse habitum acquisitum in bono. Consistit autem in servanda medietate inter excessum ($\bar{\nu}\pi\varrho\beta\vartheta\lambda\acute{\eta}\nu$) et defectum ($\xi\lambda\acute{\eta}\ \varepsilon\iota\psi\iota\zeta$); finis moralitatis est felicitas ($\varepsilon\bar{\nu}\delta\chi\mu\eta\acute{\imath}\alpha$), quae obtinetur, si ratio ad bonum summum tendit et simul apta media adhibet, ut hoc summum bonum assequatur. Quod summum bonum non est supremum absolutum bonum

Platonis, sed tantum relative summum bonum pro hominibus in vita terrestri. Felicitas non consistit in vita inerti, sed in activitate, dotibus individualibus conformi. Virtutes dividit in ethicas, quarum sedes est pars animae irrationalis: potentia appetitiva; et dianoéticas, quae ad partem rationalem pertinent. Cardinales virtutes ethicae sunt: fortitudo (*ἀνδρεία*), temperantia (*σωφροσύνη*), liberalitas (*ἐλευθεριότης*), magnificentia (*μεγαλοπρέπεια*), magnanimitas (*μεγαλοψύχια*), honoris amor (*φιλοτιμία*), patientia (*πραότης*), veracitas (*ἀληθεία*), eutrapelia (virtus bene conversandi), affabilitas (*φιλία*). Virtutes dianoéticas sunt: ars (*τέχνη*), prudentia (*φρόνησις*), intelligentia (*νοῦς*), scientia (*επιστήμη*), sapientia (*σοφία*).

Ars perficit naturae imperfectum et imitatur naturam, quod non debet fieri serviliter, sed modo nobiliore. Finis *τέχνης* est delectatio et educatio moralis (*πρὸς ἀρετὴν παιδεία*), ad quod etiam tragœdia inservire debet, quam Aristoteles in „poëtica“ fuse pertractat.

d) Politica ad ethicam pertinet; officium reipublicae est, felicitatem civibus comparare et propterea omnes se absolute reipublicae subiicere debent. Rempublicam maxime interest, ut bonos habeat cives, propterea educatio ad rempublicam pertinet. Familia tamen non est destruenda, quia prius aderat, quam respublica, sed iura eius limitanda sunt. Numerus liberorum ita restringi debet, ut maximum statuatur, ultra quod non liceret liberos conservare. Infantes defectibiles exponendi sunt, supernumerarii et ii, quorum parentes aut nimis iuveniles aut iam aetate provocatores sunt, debent in semine destrui, quod licitum esse putat propterea, quia quod nondum vivit, neque ius aliquod habet (Polit. VII, 16.). In educatione primum occupat locum institutio moralis, deinde scientifica. Iam in prima aetate parentes curare debent, ut liberi corpus sufficienter alant, ludos et gymnasticam exerceant et narrationibus congruis vires animae intendant; curae servorum rarissime tradi debent; sermones et imagines indecentes severe ab eis removeantur, quum talia generatim admitti non debeant (Polit. VII, 17.). Anno aetatis septimo tradantur educationi publicae, quae usque ad annum 21 perdurare debet. Instruendi sunt in gymnastica, grammatica, musica et in arte scribendi et pingendi. Finis educationis est virtus.

Servitus non est tantum licita, sed fundatur directe in iure naturae; nam qui non est aptus ad intelligentiam sed ad obediendum, tali melius est, ut sit servus quam liber, quia libertas

ipso magnum esset incommodum. Servus est instrumentum domini sui, qui eum quidem humaniter tractare debet, sed si hoc non facit, nullam infert servo iniuriam, quia servus omni iure caret. Optima reipublicae constitutio est monarchia; pessima autem tyrannis. Ceterum ea constitutio eligenda est, quae bono communi optime conducit.

Mortuo Aristotele directionem scholae suscepit Theophrastus Lesbius, qui eam 32 annos tam felici successu administravit, ut, quum lyceum discipulos capere non potuisset, nova schola aedificata sit. Studuit botanicae, systemaque eam tractandi composuit, quo scholae diu utebantur. Theophrasto successerunt Strato, Lyco, Aristo et Critolaus, qui tamen in doctrina magistri plura innovarunt.

Caput II.

Status decrescens philosophiae graecae.

Quum post pugnam apud Chaeroneam (338 a. Ch.) libertas et independentia Graecorum defecisset, etiam speculatio philosophica decrescere coepit. Quilibet enim suas res secundas procurare studebat et propterea studiis philosophicis in tantum occupabatur, in quantum sibi viam ostendebant, qua propriam felicitatem procurare posset. Inde philosophia plus ad fines praticos applicabatur, quam theoretice tractabatur. Hac ratione tres praesertim scholae: Stoicorum, Epicureorum et Scepticorum, notari merentur.

§ 11. Stoicismus.

Stoici nomen sortiti sunt a στοῖ, porticu Athenis, in quo Zeno, Stoicorum auctor, disputare et docere solebat.

1. Zeno c. an. 250 a. Ch. in insula Cypro urbe Cittione natus, anno aetatis tricesimo Athenas venit; primum scholae cynicae sectator, postea alios philosophos audivit, tandem propriam scholam e maxima parte fines ethicos prosequentem fundavit, quam 61 annos regebat. Athenienses monumentum ei posuerunt, cui inscripta erant verba: „Doctrina eius erat vitae eius conformis“. Philosophiam dividit in Logicam, Physicam et Ethicam.

a) In Logica exclusive insistit principio: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu“ et docet, animam esse tabulam rasam, cui instar tabulae cereae sensationes imprimi debent; ex his sensationibus intellectus ideas et conceptus abstrahit, quibus tamen obiective solummodo res singulares correspondent. Consequenter solas substantias corporeas admittit et obiectivam realitatem universalium negat. Existunt quatuor tantum suprema genera (categoriae): substantia, proprietas essentialis, quantitas et proportio. Criterium veritatis sensationum et conceptuum constituit claritas impressionum sensitivarum, qua intellectus aptus efficitur ad repraesentationes a subiectiva operatione animi et a phantasmatibus discernendas. Quia existentiam substantiarum corporearum defendit, reiicit theoriā Democriti de imaginib⁹ a rebus separatis, quae nostram sensitivam apprehensionem causet, quia hac theoria stante, essentiam rerum non cognosceremus; ex eadem causa et atomismum Epicureorum oppugnat.

b) In Physica sequitur Heraclitum, Empedoclem et Aristotelem; negat spirituale, et elementum formativum et vitale habet quemdam sensum vel quandam vim centralem, quam ἡγεμονικόν, dominans et principale, nominat. Dicit illud esse scintillam ignis divini. Elementum hoc, quod ut aether concipi potest, est Deus omnia penetrans, qui rebus formam dat, est invisible, determinans principium rerum mundanarum, quae igitur relate ad ipsum ἡγεμονικόν principium passivum constituunt. Secundum diversum se manifestandi modum appellatur aut Zeus, aut Poseidon, aut Pallas Athenarum et similiter. Intellectu praeditum, omnia vivificat; decreta eius sunt immutabilia. Homo inter creaturas solus ratione gaudet, quia anima eius e purissimis et subtilissimis partibus ignis formata est, quarum harmonia „intensione“ (Herbart) efficitur. Anima quinque sensibus, loquela et potentia generativa irritatur, ut Deo resistat. Humidum est conditio vitae. Praeponderantia ignis significat dissolutionem et redditum in principium igneum. In ipsum totus mundus redibit incendio universali, ut de novo existere incipiat. Ceterum omnia necessitate (εἰμικύενη) diriguntur et in omnibus rebus aliquid de intellectu divino (λόγος σπερματικός) adest.

c) Summum principium Ethicae Stoicorum est, hominem secundum naturam rationabilem vivere debere, quod plane consonat eorum doctrinae, totam naturam elemento rationali dirigi.

Quod iustum, honestum et sanctum — unice bonum est, quod iniustum — malum; primum appetendum est, secundum aversandum. Cetera omnia sunt indifferentia ($\chi\delta\iota\chi\rho\sigma\alpha$). Vere sapiens indifferens est erga omnia mala et bona externa, est liber a passionibus, constans in omnibus circumstantiis vitae et in omni angustia. Sic enim Deo similis fit, sibi sufficiens, alios ut compartes amans iisque benevolus, erga omnes iustus. Praeterea in omnibus quietem animi iuxta naturam servat; si natura se opponit, ipsum suicidium, dummodo fiat intentione bona, licitum esse, Stoici docebant.

Stoicis annumerantur:

2. **Cleanthes**, Assius, nat. c. a. 200 a Ch., Zenonis successor in schola. Iam tamquam discipulus Zenonis in summa paupertate vivebat, interdiu studiis vacabat, noctu vero opera manuum suarum victum sibi parabat. Docuit: solem esse sedem animae mundi; animam humanam traduci a parentibus ad liberos; existentiam Dei e harmonia mundi, ex innata idea Dei et e timore, quem phaenomena naturalia in nobis excitent, probari posse.

3. **Chrysippus**, qui doctrinam Stoicorum in systema rededit. Porro Panaitios, Rhodius, qui obiit c. a. 110 a. Chr. et philosophiam Stoicorum Romanis tradidit. Discipulus eius erat **Possidonius**, qui in insula Rhodo sedem fixit et philosophiam platonicam et aristotelicam cum stoica permiscuit. Possidonii discipulus M. T. Cicero (106—34 a. Ch.) eclecticismum magistri sui adoptavit et placitis epicureis adauxit. In logica Academiam sequitur, ad vocem conscientiae et naturae et ad consensum populorum saepe provocat. In physica atomismum oppugnat; in theologia Dei existentiam e consensu populorum probat; in psychologia liberum arbitrium contra Stoicos defendit, imo et immortalitatem animae demonstrare conatur, etsi hac in re incertus haereat; in ethica cum Stoicis virtutem summum bonum esse putat, sed eam practicam esse debere adiungit. Notum est effatum eius: „Agere considerate pluris est, quam cogitare prudenter.“

Philosophia stoica Romanis maxime arridebat, quia aequanimitatem et audaciam docuit, rationem humanam scintillam ignis esse divini affirmabat et austera moralitatis principia praedicabat. Viri magni ingenii, prout Marcus Aurelius Seneca (nat. a. 3. p. Ch.), Epictetus („sustine et abstine!“), Marcus Aurelius Antoninus (obiit a. 180 p. Ch.) erant sectatores Stoicismi. Per

austeram moralitatem christianismo viam parabat, et de facto multi Stoici religionem christianam amplexi sunt.

§ 12. Epicureismus.

Systema Epicureismi nomen habet ab auctore Epicuro. Natus Gargetti apud Athenas an. 341 a. Ch. primis aetatis suae annis in insula Samos vixit, in quam pater eius colonista migravit. Anno aetatis 14 philosophiam colere coepit. Legit scripta Democriti, Platonis et Eleatarum; ex eis composuit systema, quod demum post inventionem operum eius Pompejis melius innotuit. Anno 306 a. Ch. scholam Athenis in horto quodam pulchro apperuit, ubi cum discipulis conversans, eosdem ad felicem vitam practicam, secundum dictamina philosophiae instituendam, instruebat. Usus est affabili, amoena colloquendi ratione; sententias et expositiones philosophicas in formulas redegit, quas discipuli memoriae imprimebant. Doctrina eius est hedonismus Aristippi aliquatenus mutatus et atomismo Democriti permixtus.

Philosophiam dividit in Logicam (*κανονική*), Physicam et Ethicam.

a) In Logica docet, verum cognosci tantummodo per apprehensionem sensitivam et per ideas ex ea deductas, quia sensus nunquam errare possunt; sensus enim non iudicant, sed necessario communicant tantum ideas, quae propter impressiones externas in eis oriuntur. Error existit in iudicio, qnod igitur per cognitionem sensitivam corrigi debet. Quamobrem homo mundum cognoscere studere debet, ut causas errorum perspiciat, errores corrigat et sibi vitam beatam paret.

b) In Physica cum Democrito asserit, a rebus separari imagines subtiles (*εἰδωλα*), quae per oculos et sensus introeunt, et imagines alias, quae per poros cutis ad animam penetrant; ex eis componuntur communes representationes, quae schematibus phantasiae convenient. Somnia oriuntur imaginibus, quae sensibus quiescentibus ad animam intrant. — Mundus ortus est ex atomis, quae secundum diversas in cadendo declinationes diverso modo copulabantur et res mundanas effecerunt. Etiam anima constat ex atomis, et est propterea materialis et mortalnis. Composita est e quatuor atomis subtilissimis et globosis: ex atomo ignea, aërea, luminosa et e quadam ignota, quae est principium sensationis. Si atomi animae ab invicem solvuntur, cessat

sensatio; propterea dicit Epicurus, mortem esse cessationem sensationis, eamque ad nos non pertinere. Dum enim existimus, non existit mors, dum autem mors existit, nos jam non existimus. — Dii constant etiam ex atomis; sunt aeterni, non curant mundum; cognoscimus eos praesertim in somniis per imagines ex eis eradiantes; propter eminentiam suam sunt quidem venerandi, sed, quia mundum non curant, non sunt timendi (deismus saec. 18.).

c) In Ethica summum bonum habet beatitudinem, i. e. voluptatem tamquam statum perdurantem (*ἡδονή*). Quilibet curare debet, ut sensations inamoenas arceat; sed et amoena evitandae sunt, si ex eis ingratae sequi possent. Prudentia est summa virtus, cum qua temperantia et iustitia copulari debent. Etiam quies animi, bonitas cordis et benevolentia erga alios ad beatitudinem conferunt, quia nobis amicos comparant, qui nos in assequenda beatitudine adiuvant. Imo et liberalitas medium est ad beatitudinem, quia „dare beatius est, quam accipere“ (*τὸ εὖ ποιεῖν ἡδίον τοῦ πάσχειν*). Ipsorum gentilium quidam sanioris mentis ethicam Epicuri laxam et nocivam habebant. Notum est Horatii dictum: „Epicuri de grege porcus“.

Epicureismus late diffundebatur et in vita practica multos ad maximam immoralitatem seduxit. Exemplum adest in dissoluta vita Romanorum tempore Augusti usque ad Antonium Pium, quo epicureismus Romae sectatores multos habuit et sine dubio ad ruinam regni romani contulit. T. Lucretius Carus (95—51 a. Ch.), poëta Romanorum, carmine „de natura rerum“ deos religionemque deridebat, liberum voluntatis arbitrium et immortalitatem animae negabat, ita ut epicureismus denique ad totalem atheismum et immoralitatem degeneraverit.

§ 13. Scepticismus.

1. Auctor scepticismi est Pyrrho Elius (365—270 a. Ch.), coaevus Alexandri Magni. Schola eius usque ad saeculum tertium post Christum natum duravit. Docuit, metaphysicis ideis veri, boni, pulchri a parte rerum nihil respondere; res a nobis cognosci non posse, et propterea a quolibet iudicio de rerum essentia abstinendum esse; in eo esse beatitudinem quietis et aequanimitatis.

Inter discipulos Pyrrhonis eminet Timon, Phliasius, propter poëmata, quibus philosophiam graecam deridebat (*σίλλοι*), etiam sillographus vocatus. Docuit, beatitudinem consistere in otio

intellectus, quo ab omni iudicio quoad res abstinemus; nihil enim de rebus certo cognoscere possumus, quia sensoria nostra imperfecta sunt, et sensatio ipsa subiectiva sit et mutabilis. Neque ratio de essentiis rerum nos edocere potest, quia res in perpetuo sunt fluxu et perpetuo immutantur. Nulla existit veritas, contra quam non tot argumenta, ac pro ea, adduci possint.

Ad Scepticos moderatos pertinent etiam sectatores Academiae mediae et novae: Arcesilaus et Carneades, qui, etsi certitudinem cognitionis negaverint, tamen saliem opinionem probabilem admittebant.

2. Aenesidemus, Knossius, qui circa an. 90—60 a. Chr. Alexandriae docuisse videtur. Doctrinam eius Sextus Empiricus et Diogenes Laërtius exhibent. Secundum eosdem Aenesidemus fontes dubii ($\tauρόπους τῆς σκήψεως$) ad refellendos dogmatistas et restaurandum sistema Heracliti statuit. Sunt autem fontes illi numero decem: *a*) varietas structurarum organorum, secundum quam varia entia organica eandem rem diverso modo percipiunt; *b*) diversitas corporum et animarum hominum, secundum quam etiam sensationes et ideae de iisdem rebus variae esse debent; *c*) varietas sensuum in homine, quorum unusquisque suo modo res percipit; *d*) varietas conditionis et mutationis subiecti, secundum quam etiam obiectum diverso modo apparere debet; *e*) varius situs et varia distantia rerum; *f*) permixtiones impressionum in nobis productarum; *g*) variationes corporum quoad quantitatem et structuram, unde variae in nobis sensationes; *h*) varietas relationum, quibus res variae sive ad subiectum cognoscens sive ad invicem subsunt, quare cognitio nostra relativa est; *i*) res et sensationes diverso modo apparent, prout sunt aut aliquid consueti aut inconsueti; *l*) varietas opinionum de bono et malo, de iure et iniuria, denique et opinione philosophorum de iisdem rebus contradictoriae sunt, ex quo apparet, nos nihil certo cognoscere posse. Praeterea principium causalitatis impugnabat, quia relatio inter causam et effectum non sit tota realis, sed a cogitantis consideratione pendeat; porro etiam propterea, quia causa effectum suum neque sequi neque comitari potest, quod per se patet; sed neque eum praecedere potest, nam quamdiu effectus non adest, tamdiu correlativa causa nondum est causa. — Simili modo saec. 18. principium causalitatis negavit David Hume (1711—1776). Im. Kant, a pyrrhonismo incipiens, noumenon rerum nobis ignotum esse affirmabat, etsi sceptici omnes inconsequenter ad

doctrinam theoreticam in practice agendo cognitionem certam seu dogmatismum sectati sint.

Apud Romanos scepticismi defensor erat memoratus jam *Sextus Empiricus*, qui scepticismi historiam scripsit. Praeterea in 11 libris contra mathematicos seu philosophos dogmaticos sophismatibus probare conatus est, omnem speculationem graecam usque ad suum tempus incertam et dubiam fuisse.

Caput III.

Philosophia graeco-orientalis.

Alexandriae Ptolemaeis regnantibus societas scientiarum „museum“ orta est, in qua philosophia graeca cum aliis disciplinis: arithmeticā, grammatica, poēsi, astronomia, medicina, geographia et physica, tradebatur. Quare multi graeci philosophi, diversorum systematum sectatores, ibi conveniebant; alii eorum systemata graeca cum traditionibus religiosis populorum permiscentes, originem dabant syncretismo philosophico, in quo nulla unitas dispositionis aderat, alii delectum e variis systematibus prudenter fecerunt, ita ut systematis species servaretur, qua ratione eclecticismus ortus est. Prodierunt variae scholae syncreticae et eclecticae, quarum notissimae sunt: Schola philosophiae graeco-iudaicae, Neopythagorismus et Neoplatonismus.

§ 14. Philosophia graeco-iudaica.

Iudei Alexandrini docebant, omnem veritatem descendere e revelatione primitiva, e qua etiam Graeci sapientiam hausissent. Idcirco veritates philosophicas e sacra Scriptura, quae sub Ptolemaeo Philadelpho (c. a. 28 a. Ch.) in linguam graecam versa est (Septuaginta), demonstrare studebant et eam rationalitice sensu allegorico exponebant. Antesignanus scholae huius erat

Philo, Alexandrinus, natus c. a. 25 a. Ch., qui anno 40. p. Ch. n. legationem iudeorum alexandrinarum Romam adduxit, ut a caesare Caligula legis contra iudeos latae mitigationem expeteret. Summa doctrinae eius est:

a) Deus est auctor omnium rerum, est ingenitus (*ἰγένετος*), aeternus, immutabilis, incorporeus, simplex, aeternus, apud quem

non adest tempus praeteritum et futurum, sed perpetua praesentia; qui nullo spatio limitatur. Mundum creavit e nihilo (ἐκ μὴ ὅντων) bonitate sua per λόγον; quum non deceret, eum, Deum supremum, materiam impuram immediate tangere. Logos in medio est inter Deum et creaturas, ipse sedes est idearum, prototypon omnium rerum, quae sunt ectypa eius. Inhabitat Deo tamquam eius sapientia et distinguitur in multas ideas universales, genericas, specificas, i. e. in angelos, daemones et alias deitates inferiores, quae Deo subsunt, immortalitate gaudent et partes sunt τοῦ λόγου. Logos non est ingenitus, sicut Deus, sed neque creatus, prout ceterae res; est respectu Dei primogenitus filius, quoad nos autem quasi Deus. Deus manifestat se mundo per λόγον; mundus per λόγον apud Deum repraesentatur tamquam per intercessorem et pontificem maximum.

b) In *Psychologia* sententiam defendit, hominem duplum habere animam: rationalem, quae est quoddam ἀπόσπασμα (eradiatio) naturae divinae, qua homo vere est imago Dei, et animam irrationalem, cuius sedes sanguis est. Anima rationalis propterquandam culpam corpori est inclusa; per eam homo cognoscit. Continet αἰσθησιν, cognitionem sensitivam, λόγον, intellectivam, et νόον, intuitionem. Relatio inter νόον et λόγον eadem est, sicut inter Deum et λόγον, filium eius; perfectam certitudinem praebet sola intuitio, quam Deus per λόγον causat, si petierimus. Deus est sol animi nostri; λόγος est dator sapientiae. Anima irrationalis est radix cupiditatum et passionum; non est creata a Deo sed a spiritibus inferioribus.

c) In *Physica* sectatur doctrinam Aristotelis. Ex oppositione inter materiam et λόγον, vim creatricem, exortum est malum; dies creationis indicant ordinem logicum, quo Deus mundum creavit.

d) In *Ethica* summum finem vitae humanae habet intuitionem Divini, quae per sensualitatis subiectionem attingitur. Ut ratio ad summam beatitudinem perveniat, debet tum cognitio sensitiva (αἰσθησις) tum intellectiva (λόγος) abjici, et homo per νόον intuitioni divinae immergi. Vita quidem activa in societate est necessaria, sed contemplativa activae est valde preferenda. Virtutes vitae activae sunt: prudentia, fortitudo, temperantia, iustitia; virtutes vitae contemplativae, quae ad intuitionem Divini praeparant, sunt; fides, spes, poenitentia, sapientia. Sapiens solus vitam contemplativam agit.

Ad hanc scholam etiam Iosephus Flavius pertinebat, qui praeter libros historicos duos libros philosophicos, unum contra Appionem alterum de Machabaeis seu de regime rationis, scripsit. Rabbi Iehuda saec. 2. p. Ch. composuit Mishnam, Rabbi Iohanna saec. 3. Gemaram, quae opera Talmud Hierosolymitanam constituunt. His accessit saec. 4. Talmud Babylonica. Omnes hi libri pleni sunt traditionibus iudaicis, fabulis et placitis philosophicis. Maxime tamen syncretismi character appetet in Cabbala, cuius auctores sunt Rabbi Akiba et Rabbi Iochai saec. 2. p. Ch. Ad normam numerorum Pythagorae et idearum Platonis origo omnium visibilium et invisibilium rerum e supremo Esse deducitur. Tota philosophia cabbalistica est mixtum informe placitorum Chaldaicorum, Pythagoraeorum, Platonicorum et Iudaicorum.

§ 15. Neopythagorismus.

Nigidius Figulus restituit c. a. 50 a. Ch. doctrinam Pythagoraeam, qui tamen non multos imitatores habuit. Famosus evasit Apollonius Thyanaeus, qui sub Nerone ficticiis miraculis maximam sibi apud plebem aestimationem paravit. Peragravit regnum Romanum, doctrinam Pythagorae practice exercendam esse docens. Centum annos post eius mortem, ex praesumtis adnotatis cuiusdam Damidis, Philostratus, imperatrice Iulia, uxore Alexandri Severi, movente, historiam Apollonii conscripsit, ea intentione, ut Christo, Magno Thaumaturgo, e parte gentilium aliquis thaumaturgus opponi possit. Scriptum hoc fabulis plenum propter defectum veritatis fontium, e quibus haustum est, et propter apertam intentionem, Christum contemnendi, vix refutatione dignum est.

§ 16. Neoplatonismus.

Neoplatonici ideas Platonis cum traditionibus orientalibus permiscebant, quo eclecticismus exortus est, qui usque ad emanatismum devenit. Inter Neoplatonicos, quorum auctor Ammonius Saccas (176—270 p. Ch.) nuncupatur, notari merentur: Plotinus (205—270 p. Ch.), Porphyrius (233—304), Iamblichus Syrorum (mortuus c. a. 330 p. Ch.) et Proculus (Proklos) natus a. 410 p. Ch.

1. Plotinus Alexandriae Ammonium audivit, systema Neoplatonismi excoluit et 40 annos natus Romam venit, ubi plures sectatores habuit, inter quos et Gallienus, caesar, cum uxore sua.

a) Platonis doctrinam de ideis emanastice explicavit. Unum universale, Deus, est bonum absolute informe, neque in motu neque in quiete, neque in tempore nec in spatio; est enim τὸ ὄν, Esse absolutum, in se absolute informe, potius Super-Esse, Super-Rationale. Omnia, quae sunt et esse possunt, erant ab aeterno in hoc Esse, e quo emanarunt. Causa emanationis est bonitas divina. Bonum absolutum non esset absolutum, si se non communicaret; debet ergo aliud producere, quod tamen ab ipso differt, nulla enim amplius unitas sed pluralitas. — Primum, quod ex absoluto emanavit, est νοῦς. Qui si absolutum considerat, fit principium intelligens, quod non solum absolutum cognoscit, sed et seipsum. Sic essentia indeterminata determinatur in pluralitatem idearum, quae fiunt principia efficientia et formativa. Non operantur in materia immediate, sed per animam — principium tertium. Anima emanavit e „νοῦς“, et sicut hic imago est absoluti, ita iterum anima imago est τοῦ νόου. Est substantia immaterialis, adhaerens partim τῷ νόῳ et partim materiae, quam produxit. Est ideo divisibilis et indivisibilis, prout iam Plato docuerat: animam ex elemento divisibili et indivisibili constare. — Existunt plures animae, quae cum anima suprema, cum anima mundi, intime cohaerent. Inter absolutum et animam est divinum, mundus transcendentalis, quem mundus materialis excipit.

Extrema emanatio est materia. Anima, quae est lumen et lumine, in regione extrema umbram videt, et haec umbra materia est. Est indeterminata, illimitata, informis; malum in se et fons mali. E coniunctione materiae cum ideis animae mundi tamquam formis suis oritur mundus sensibilis, qui est imago mundi transcendentalis realis. Non est aliquid, quod realiter et individualiter praeter mundum idealem existeret, omne pertinet ad emanationem transcendentalem. Ex quo patet, sensibile in se illusionem esse.

Homo constat e corpore et anima. Animae omnes cum anima mundi cohaerent et solum corporibus ab invicem separantur; adest igitur communicatio inter eas: actio in distans. Etiam animae convertuntur ad malum, quia cum mala materia, corpora connectendo, cohaerent. Quoad vitam sensitivam animae a corpore prorsus dependent, quoad vitam intellectualis liberae sunt propter suam cum νόῳ coniunctionem. Anima dignitate sua oblita, ad materiam se converterat, quare in corpus inclusa est; summam felicitatem attinget, quando in bonum sumnum redierit;

quamdiu in corpore versatur, felicitas eius in cognitione et intuitione boni supremi consistit.

Quoad Ethicam, hominis est, ut se per mysticam ascesim a vinculis cupiditatum et passionum sensualium liberet et ab individuali ad Divinum se elevet. Virtus est assimilatio Deo. Plotinus dividit virtutes in civiles, purgantes et deificantes. Civiles spectant ad externam civilem conversationem et sunt: prudentia, fortitudo, temperantia, iustitia. Virtutes purgantes consistunt in evitazione sensualitatis; deificantes vero sunt, per quas anima in bonum absolutum redit. — Anima est immortalis. Animae ab omni sensualitate liberae aeterne felices erunt; malae in nova corpora detrudentur et metempsychosim subire debebunt.

2. Porphyrius scripsit εἰσαγωγὴν εἰς τὰς (‘Αριστοτέλους) κατηγορίες, quae „organo“ Aristotelis instar proëmii praemitti solet. Excoluit doctrinam Plotini et oppugnavit christianismum, praeprimis propterea, quia Christus a muliere conceptus et crucifixus est, et quia resurrectionem carnis docuit. Quod Porphyrius sequens Platonem fecit, qui docuit, materiam malam esse et fontem omnis mali. Scripsit insuper 15 libros κατὰ χριστιανῶν, quos s. Patres redarguerunt.

3. Iamblichus (obiit an. 330 p. Ch.), Porphyrii discipulus, Neoplatonismum cum Pythagorismo, polytheismo et theurgia, i. e. cum quadam doctrina de conversatione cum diis ope mysticae intuitionis, coniunxit. Ceterum doctrina eius tota est emanistica.

4. Proculus, Constantinopolitanus, Plutarchi Athenis discipulus, commentarios ad Platonis opera edidit et emanatismum excoluit. Omnia, etiam dii, ex indeterminato, aeterno Esse per triadem emanarunt. Indeterminatam et aeternam unitatem ratione cognoscere nequimus; sola suiconscientia, per orationem et suiabnegationem purgata, ea fruitur. Apud Romanos Julianus Apostata Neoplatonismum ad regenerandum gentilismum adhibuit, quin tamen conatus eius successus felices habuerint.

Iam enim quum „Oriens ex Alto“ venisset, ut illuminaret omnem hominem venientem in hunc mundum, etiam philosophiam graecam doctrina sua collustravit, ut esset magistra rationis ad cognoscendum Eum, ad „quem omnis sermo“. Eximiae ideae Platonis et Aristotelis christianismo ab erroribus purgatae et novis doctrinis ita sunt ditatae, ut nova periodus prodierit, quae nomine philosophiae veteris christianaे insignitur.

Pars secunda.

Philosophia vetus Christiana.

Etsi philosophi graeci doctrinae speculativae systema pulcherrimum aedificaverint, tamen quaestiones vitae gravissimas solvere non potuerunt, usque dum Veritas divina Ipsa venerit et forma simplici, omnibus accomoda, sublimia vitae problemata solverit. Philosophi christiani, quae bona videbantur, a Graecis acceperunt, magis excoluerunt et ad veritatem christianam defendendam et explicandam adhibuerunt. Originem idearum suarum non negant. Ad Platonem et Aristotelem provocant. „Non aliena sunt a Christo instituta Platonis, sed nec omnino similia“, dicit Iustinus Martyr (οὐχ ὅτι ἀλλότριά ἔστι τὰ Ἰλατῶνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντη ὄντος, Apol. II. n. 13.). Testante Clemente Alex., philosophia Graecos paedagogi instar ducebat ad Christum (Strom. I. 5). Patres eclectice ex operibus philosophorum graecorum hauriebant, et ea, quae neque veritati sana ratione cognitae neque doctrinae revelatae contradicebant, in sistema redegerunt. In Ethica securi sunt e maxima parte Stoicos, in Dialectica Aristotelem, in doctrina de Deo, de spiritibus, de anima et aliis rebus immaterialibus Platonem; sed omnibus revelationem divinam longe anteponebant. Praevalet in philosophia Patrum Plato, in philosophia Scholasticorum Aristoteles. Philosophiam Patrum et Scholasticorum: Veterem christianam appellamus, ut a philosophia, quae post reformationem super fundamentum a Patribus et Scholasticis positum adhibitis novis inventis restaurari coepta est et philosophia recentior christiana audit, discernatur.

Caput I.

Philosophia Patrum.

Prima vestigia philosophiae christianaæ saec. III. post Christum natum occurunt. Necessarium enim erat contra philosophos gentiles probare, revelationem christianam dictamini sanae rationis non contradicere; necessarium, fidem argumentis scientificis confirmare et illustrare; necessarium denique et veritates religiosas in quoddam systema theologicum redigere.

Praestiterunt hoc tum Apologetae et Philosophi Alexandrinii tum Patres ecclesiae.

§ 17. Apologetae et Philosophi Alexandrini.

1. **Flavius Iustinus** (100—166). Palaestinensis, qui studio problemata de Deo, de immortalitate et alia solvendi animatus, scholas philosophorum peragravit, primum Stoicos, postea Peripateticos, quemdam Pythagoraeum et denique Platonicos audivit, sed veritatem perfectam non invenit. Ad finem a quodam sene de revelatione divina edoctus, christianismum amplexus est et doctrinam Iesu Christi contra Iudeos, Gentiles et haereticos in duabus Apologiis et in Dialogo cum Iudeo Tryphone defendit. Opus „Cohortatio ad Graecos“, quod ipsi attribuebatur, alterius cuiusdam esse scriptoris, critici recentiores ostendunt.

Iustinus aequo ac apologetae Tatianus, Athenagoras, Theophilus affirmant ea, quae in philosophia Graecorum vera sunt, christiana esse, et ad christianos pertinere. S. Iustinus in specie dicit, Platonem Moysen et Vetus Testamentum novisse et ex eis doctrinam de libero arbitrio hausisse; similiter fecisse et alios philosophos et poetas graecos, qui doctrinam de immortalitate animae, de poenis post mortem, de coelo etc. e libris prophetarum V. T. deprompsissent (Apol. 1, 44.), inde illa σπέρματα τῆς ἀληθείας in philosophia gentilium.

2. Magis adhuc quam Apologetae usi sunt philosophia Graecorum, tamquam praeparatione ad theologiam, scholae catecheticae, praeprimis schola Alexandrina, ut gentiles ad religionem christianam praeparent et ad eam amplectendam pronos redderent. Quare magistri christiani eandem tamquam supremam gnosim celebrabant, et quia Neoplatonismus tunc Alexandriae vigebat, etiam hunc ad veritatem divinam explicandam adhibebant. Exinde nonnulla falsa principia in christianam speculationem irrepserunt, quae imprimis apud Origenem (185—254) deprehenduntur. Origenes discipulus erat Pantaieni, Clementis Alexandrini, Ammonii Saccas et Philonis, a quibus ultimis principia neoplatonica hausit. Eruditione tam eminebat, ut 18 annos natus moderator scholae catecheticae alexandrinae factus sit, sed propter errores munere privatus, Caesaream migravit, ibique scholam catechetica condidit. Obiit an. 254. E scriptis eius philosophicis notissima sunt: 8 libri contra Celsum, *Apologia* et liber „de principibus“ (περὶ δογῶν).

Origenes docuit: *a) Omnia creata sunt aeterna*, nam omnipotentia et bonitas divina aeternae sunt, sicut Deus ipse; sed non possent dici aeternae, nisi adesset aliquid, in quo Deus omnipotentiam et bonitatem suam ostendisset. Creatio in tempore mutationem in Deo praesupponeret, quae est impossibilis. Existit infinita series mundorum, ita ut primus sit initium sequentis et sic porro in infinitum; sed mundi non sunt aequales, sed prorsus ab invicem differunt.

b) Mundus constat e materia et spiritibus. Materia differt a qualitatibus solum logice et propterea sine eis existere non potest. Cum Neoplatonicis docuit, corpus esse summam qualitatum. — Spiritus a Deo aequales creati sunt; alii — angeli — propria voluntate Deo adhaeserunt, alii — daemones — graviter peccaverunt, alii denique, qui leviter deliquerunt, ad poenam luendam in corpora humana sunt inclusi, et animae vocantur.

c) Animae praeexistebant ante suam in materialia corpora inclusionem in corporibus aethericis, cum quibus immortales sunt. Spiritualitatem animae probat e natura cognitionis. Per exercitium amoris Dei debet se anima in hac vita a sensualitate liberare, ut redeat post mortem in statum puritatis primitivae. — Libertatem voluntatis testatur suiconscientia. Libertas est fundamentum omnis virtutis, boni et mali. Ad bonum indigemus gratia divina; malum est privatio et non habet rationem in materia, sed in abusu libertatis. Purgatio animae non potest fieri sine redemptione. Sicut ceterae animae et anima Christi ante suam cum corpore coniunctionem praeexistebat et promeruit, ut propter suam constantem Dei dilectionem cum Logo uniretur. Animae purgatae post mortem corporis in gloriam migrant, nondum purgatae stimulis conscientiae, qui cruciatibus ignis aequi-parantur, cruciantur et purificantur. Qua purificatione malum e mundo evanescet, et in fine ipse satanas purgabitur. Sequetur universalis spirituum restitutio in statum originarium: *ἀποκατάστασις* universalis. Eam excipiet universalis resurrectio et corporum glorificatio et transformatio; denique restauratio totius universi ad altiorem perfectam coniunctionem cum Deo. Sed deinde novus mundus evolvetur, novae creaturae prodibunt, usque dum eadem via iterum redeant ad perfectam cum Deo coniunctionem, eodem modo de novo usque in infinitum evoluturae.

§ 18. Patres ecclesiae.

Origenis placita neoplatonica nonnulli Patres orientales acceperunt, dum e contra Patres occidentales Platonem quidem magni faciebant, sed a Neoplatonismo immunes se conservarunt. Inter Patres, qui philosophiam tractarunt, eminet S. Augustinus, sideri splendenti comparandus, qui omnia, quae usque ad eius tempus a philosophis christianis dicta sunt, in systema redegit. Sicut Aristoteles inter Graecos, sic eminet Augustinus tempore Patrum inter philosophos christianos. Ingenio magno et polito praeditus, scientia universali tuin profana cum sacra exornatus, ingenuitate logica, praecisione et claritate admiranda argumenta proponit, utens stylo eleganti et forma perfecta.

Aurelius Augustinus, Tagastae in Numidia anno 353 natus, aetatem primam, pravis exemplis seductus, non omni ex parte moraliter integre transegit et Manichaeorum sectator evasit. Romae et Mediolani rhetoramicam docuit. Quum in doctrina Manichaeorum contradictiones deprehendisset, in scepticismum Academicorum prolapsus est, denique Platonis scripta diligenter pervolvit. Divina gratia, quam sibi pia mater Monica assiduis orationibus expetierat, motus, conciones S. Ambrosii, episcopi Mediolanensis, audivit et religionem christianam amplecti decrevit. Recessit Cassiacum, ibique an. 387 baptisatus est. Anno 391 presbyter ordinatus, episcopi Hipponensis Valerii coadiutor evasit et post eius mortem in munere ipsi successit; ecclesiam Christi pluribus scriptis dogmatico-apologeticis contra Manichaeos, Donatistas, Pelagianos defendit. Obiit anno 430.

Praecipua philosophica scripta s. Augustini sunt: Scriptum contra Academicos, de vita beata, de ordine, de utilitate credendi, soliloquia, de immortalitate animae, liber de grammatica, de magistro, principia dialectices, de quantitate animae, de libero arbitrio. Ex operibus theologicis notissima sunt: 22 libri de civitate Dei, 15 libri de Trinitate. Praeterea magni aestimanda sunt opera eius: Confessiones, et contra Pelagianos: de natura et gratia, de gratia et libero arbitrio, de praedestinatione sanctorum, de dono perseverantiae, de peccato originali.

Doctrina S. Augustini philosophica spectat *a) cognitionem humanam, b) Deum, c) mundum, d) animam, e) principia ethica.*

a) Cognitio hauritur e duplice fonte: ex auctoritate et ratione. E primo fonte hauritur fides, e secundo scientia.

Veritatem accipimus ab auctoritate et per fidem eam nostram facimus; ad veritatem receptam accedit ratio, eamque demonstrare satagit, e quo prodit cognitio scientifica. Idem valet etiam de veritate revelata; propterea fides homini necessaria est, ipsique est medium, ut a sensualitate ad veritatem et salutem se elevet.

In cognitione naturali duplex existit obiectum: sensibile et intelligibile; primum apprehendimus experientia, secundum ratione. — Certitudinem cognitionis probat per suiconscientiam; nemo enim dubitare potest, se intelligere et propterea existere. Non sensus nos fallunt, sed error adest semper in iudicio, quia iudicamus, quin prius relationem sensuum ad obiectum investigemus. — Intelligibile dupli modo cognoscimus: aut enim a sensibili ad suprema principia insensibilia ascendimus, aut in nobis met ipsis reflectendo veritatem cognoscere studemus. Secundus modus perfectior est. Veritas totaliter solummodo corde puro cognosci potest, quia veritas in corde puro tantum habitat. — Cognitionis intellectualis suprema norma est veritas absoluta — Deus. · Nam ut verum a non-vero, pulchrum a non-pulchro, bonum a non-bono distingui possit, adesse debet norma immutabilis, ad quam actiones humanas metimur; norma haec non potest esse ratio humana, quia ipsa mutabilis est; debet ergo normam talem constituere aliquid, quod est supra rationem, et quum praeter Deum nihil sit immutabile, Deus est illa norma suprema: absoluta veritas, pulchritudo et bonitas. — Si nobis aliqua veritas a magistro humano communicatur, tunc demum eam veram esse credimus, si eam interno absoluto verbo Dei probaverimus. Si duo aliquam veritatem agnoscant, non potest eam unus in altero intueri, sed ipsa veritatis cognitio et agnitio debet causam communem habere, quae est absoluta veritas: -- Deus. Deus est sol spirituum (Soliq. I., 8.). In lumine eius homines veritatem cognoscunt. — Verbum divinum typicas formas omnium rerum comprehendit, juxta quas res creatae sunt; quum ideo Deus causa suprema communis cognitionis nostrae sit, sine Deo, qui rationes aeternas omnium rerum in se continet, res cognoscere non possemus. Sic modo ipsa natura cognitionis nostrae ad cognitionem Dei ducimur. Doctrina haec Platonica a S. Augustino forma eleganti proponitur, sed prorsus aliena est a doctrina Ontologismi.

b) Existit Deus. Certum enim est et a nemine negari potest, nos verum cognoscere posse; sed verum cognoscere possumus solummodo per supremam normam cognitionis, scilicet

per absolutum, immutabile, supremum verum, et propterea tale verum supremum, absolutum et immutabile existere debet; quod Deus solus esse potest, quia ipse solus immutabilis est, dum alia omnia mutationi subiacent. Certum est, nos bonum appetere. Sed quocunque bonum mutabile in tantum vere bonum est, in quantum bono immutabili participat; nam bona huius mundi bona vocari possunt solummodo relate ad bonum supremum: — existit igitur bonum supremum — existit Deus (de lib. arb. I., 3; II., 15.).

Deus est incomprehensibilis et ineffabilis, quo magis hoc cognoscitur, eo magis cognoscitur Deus. Si positive cognosci debet, omnia perfectissima et suprema sibi attribui debent. Deus est immutabilis et indefectibilis, aeternus, praesentia pura, immensus et omnipraesens, supra omne tempus et omne spatium, simulque in omni tempore et omni spatio, totus in toto et totus in singulis partibus. Deus est absoluta intelligentia et absolutum velle, ergo spiritus absolutus. Quum se Deus cogitet, progignit verbum aeternum et personale; quum se Pater in Filio et Filius in Patre diligat, procedit ex utroque amor personalis: — Spiritus sanctus. — Quae philosophica ss. Trinitatis conceptio mere illustrativa est pro intellectu jam credente, nam mysterium ss.. Trinitatis per rationem humanam nec inveniri, nec comprehendendi, nec argumentis intellectivis stricte probari potest: — Deus est omniscius, res omnes cognovit, antequam essent et non cognoscit eas, quia sunt, sed sunt, quia eas cognoscit; in intellectu divino ideae prototypae rerum omnium continentur (De civit. Dei XI., 22.). — Deus est liber in omnibus suis decretis; decretum conceptum amplius immutare non potest, quia hoc involveret cognitionis et voluntatis defectum. Deus est omnipotens, omnia potest, exceptis iis, quae attributis eius contradicerent; Deus est sanctus, solummodo bona velle potest; est bonus et iustus (De doctr. christ. I., 31.).

c) Mundus constat e partibus mutabilibus et propterea totus mutationi est obnoxius; exinde patet, eum non posse esse a seipso vel aeternum; est ideo creatus et quia praeter Deum nihil est immutabile et aeternum, a Deo e nihilo est creatus (De civit. Dei XI., 4.). Ante mundi creationem non aderat tempus neque spatium. Tempus enim mutationem supponit et spatium obiecta; sed ubi nihil est, neque mutatio neque relatio obiectorum ad invicem esse potest. Mundus non emanavit e substantia divina, quia a Deo totaliter est diversus; neque Deus anima est

mundi, quia quaelibet res Deus esse deberet, quod est absurdum. — Deus creavit mundum libere, quia non est, a quo Deus in suo velle dependeret; mundus est manifestatio divinae bonitatis. Quia Deus pro sua perfectione solum bona creare potest, malum non descendit a Deo, sed causam habet in limitatione rerum finitarum. — Deus creavit omnia simul et quidem tum mundum materialem cum spiritualem in eorum praesente ordine perfecto; sex dies creationis apud Moysen sexenam perfectionum rerum gradationem significant; creatio vero ipsa opus unius potius momenti dici debet (De Gen. ad lit. IV., 33.). Malum in mundo non est a Deo volitum, sed admissum, ut ex eo bonum proveniat. Deus potuit malum etiam non admittere; sed melius putavit, e malis bona facere, quam nullum malum admittere (Enchir. c. 27.).

d) Anima a corpore essentialiter differt, est immaterialis, immortalis, sine omni extensione quantitativa; est individualis, et non existit anima universalis; natura sua est spiritualis et rationalis, neque irrationalis fieri potest; quamobrem doctrina de metempsychosi falsa est. Anima humana est eiusdem naturae, ac spiritus puri vel angeli sunt, eo solum discrimine, quod coniuncta sit in homine cum corpore materiali et ideo homo recte: „animal rationale mortale“ definitur; et contra angeli, qui etiam corpus habent, sed perfectius corpore humano, subtile et immortale: „animalia rationalia immortalia“ terminantur. Animalia vero, quae anima rationali carent, generatim „irrationalia“ vocantur.

Etsi Augustinus doceat, omnes res simul fuisse creatas, non tamen audet affirmare, etiam animas ante corpora sua praexitisse, imo negat praexistentianismum, expresse docendo, animas una cum corporibus oriri (De Trinit. XII., 15.).

Quomodo et quando tamen animae a Deo creentur, et qua ratione peccati originalis transmissio explicari debeat, non ostendit, imo sententiam suspendendam esse concludit. In quolibet corpore humano unica adest anima, quae est unicum principium totius vitae. Distinctio inter animam vegetativam, sensitivam et intellectivam est tantum logica. Anima agit in corpus et sentit per illud, non autem vice versa. Quia duplex datur cognitio: sensitiva et intellectualis, duplex etiam species fontium, e quibus cognitio hauritur. Sensitiva hauritur e sensibus externis, e sensu communi, qui sensationes in unum coniungit, e phantasia et memoria sensitiva. Cognitio intellectualis hauritur e memoria

intellectiva, ex intelligentia et voluntate. Haec trias imago est divinae Trinitatis. Intelligentia est aut intuitiva aut discursiva et vocatur aut intellectus aut ratio. Animae immortalitatem eodem fere modo probat sicut Plato.

e) In Ethica duplicem libertatem ad moraliter operandum distinguit: libertatem electionis, qua homo inter diversa eligere potest, et libertatem a malo et aptitudinem ad bonum. Utraque libertas homini competit, et quidem prima naturaliter, de quo nos edocet suiconscientia et discrimen inter bonum et malum, quod sine libertate esset impossibile; secundam accipit homo per gratiam divinam, et propria culpa iterum arnittere potest.

Liberum arbitrium non tollitur per infallibilem Dei prae-scientiam, nam homo non elit, quia Deus hoc praescit, sed quia homo ita elit et agit, Deus hoc praevidet (De lib. arb. III., 3.).

Cum doctrina de libertate cohaeret S. Augustini doctrina de summo bono tamquam fundamento Ethicae. Bonum duplex est: delectabile et utile. Primum nos felices reddit et propter semet-ipsum appetitur, secundum medium est ad aliud bonum adipiscendum. Bonum supremum debet esse bonum delectabile, quod homines felices reddit, est inamissibile et causa nostrae summae perfectionis. Quod non potest esse aliquod bonum sensibile, nec virtus per se ipsam, sed solum aliquid supra hominem — Deus, bonum infinitum. Summa hominis beatitudo consistit in perfecta intuitione et dilectione Dei, quae demum post hanc vitam attingentur, sed in hac vita praeparari debent. Actiones moraliter bonae sunt, quae secundum legem divinam ad bonum supremum diriguntur. — Virtus est medium ad bonum supremum attingendum, et consistit in aptitudine et dexteritate et pronitate voluntatis ad moraliter bonum, siniul tamen etiam in fortitudine et firmitate eiusdem in bono exercendo. Definitur a S. Augustino: „Animae habitus, naturae modo et rationi consentaneus“ vel „ars bene recteque vivendi“. Principalis virtus et norma moraliter agendi est amor Dei, e quo sequitur rectus amor suiipsius et proximi. — Malum non est reale quid, sed privatio boni debiti, naturae contraria, et corruptio. Causa eius remota est creaturarum limitatio et mutabilitas, causa proxima libertas voluntatis. Malum morale — peccatum est; malum physicum: poena peccati, privatio scilicet summae beatitudinis, quae partialis est in vita praesente, totalis vero in futura. Actio bona est accessus ad Deum, mala recessus a Deo tamquam supremo bono et accessus ad nihilum.

Solummodo actio bona est aliquid positivi, quia finem positivum habet; actio mala in se, tamquam actio spectata, quidquam positivi quidem est, sed quia est recessus et deficientia a bono, realiter aliquid negativi est. Habet igitur causam non tam efficientem quam deficientem.

f) Etiam paedagogica principia in scriptis S. Augustini, praesertim in eius „Confessionibus“ et in scripto „De catechisandis rudibus“ inveniuntur. Homo per totam vitam discere debet. Bonae sunt scientiae, si cum religione uniuntur. Pater curare debet bonum spirituale et materiale liberorum suorum. Filium educare est eum regere et docere. Vera disciplina vitat excessus. Instructio accomoda sit discipulorum capacitati.

E propositis succinctis lineamentis excellentia et profunditas philosophici systematis S. Augustini patet. Merito ergo cum doctrina Aristotelis fundamentum erat ulterioris speculationis christiana usque ad S. Thomam Aquinatem, qui doctrinam Aristotelis, Platonis, S. Augustini et Scholasticorum in sistema composuit, quod usque ad tempus praesens ingenii humani monumentum est praestantissimum.

Caput II. Philosophia Scholasticorum.

§ 19. Arabici et iudaici commentatores Aristotelis.

Tempore, quo missionarii apostolici doctrinam Christi in remotissimis orbis partibus propagare conabantur et viri scientia conspicui omni modo doctrinam salvificam rationibus explicare et demonstrare satagebant, ab ipsa philosophia Aristotelica doctrinae christiana periculum imminere coepit. Arabes post regni sui dilatationem Aristotelis studium valde promovebant, opera eius commentabantur et placitis neoplatonicis et iudaicis corrumpebant. Cordubae in Hispania scholam exerent, quae tum a christianis cum a Iudeis e Gallia, Italia, Anglia et Germania frequenterabatur. Ex hac schola saec. X., XI. et XII. doctrina Aristotelis commentationibus arabicis adacta per translationes latinas e versionibus arabicis confectas late diffundebatur. Multae earum translationum placita religioni christiana adversa continebant. Valet id praesertim de scriptis:

1. Alkindi Basrensis, auctoris eiusmodi scholae, qui c. a. 870 vixit et commentarios in scripta Aristotelis edidit, quare „Arabum

philosophi" nomen sortitus est. Docuit, in una re rite intellecta totum universum intueri posse;

2. **A vicenna e** (980—1037), qui in scriptis suis „de divisione scientiarum“, „de definitiis et quaeſitis“, „de anima“ docuit, existere intellectum agentem, qui omnibus hominibus communis sit et extra eos existat; porro materiam esse aeternam et creationem ex nihilo contradictionem involvere (cf. S. Thom. Aq. s. th. 1. q. 45. a. 5.; c. gent. 1. 2. c. 42.).

3. **Averrhoes** Cordubensis (1126—1198), **Algazeli** († 1111) doctrinae de problematibus philosophiae utilibus et nocivis adversarius, quem S. Thomas oppugnavit, commentator Arabum praecipuus. Docuit in scriptis „de intellectu possibili vel materiali“ et „de animae beatitudine“, existere intellectum universalem tum agentem cum possibilem, immortalem, ab anima humana separatum, ab anima, quae non sit immortalis. Anima est subiectum passivum, in quo ab intellectu communi cognitio producitur; quae proinde ab anima beluina non differt essentialiter sed gradu solummodo. Negat cum Aristotele, Deum cognoscere res minimas huius mundi earumque curam habere.

E commentatoribus iudaicis, qui in speculationem christianam influebant, notari merentur:

4. **Avicebron** (1020—1080), ad quem Scotistae saepe provocant. Docuit in opere „fons vitae“, omnes res mundanas tum materiales cum spirituales compositas esse ex materia et forma; quia non sunt aeternae, easdem ex actu et potentia constare. Animam mundi ex substantia divina emanasse autumnavit.

5. **Moses Maimonides**, Cordubensis (1135—1204), a suis valde odio habitus, vixit in Fez, in Palaestina et Aegypto. Ad propagationem Aristotelismi apud Iudeos libro „Doctor perplexorum“ maxime contulit, Cabballisticam vero acerrime impugnavit. In s. Scripturae expositione sensum literalem tamdiu retinendum esse docuit, quamdiu non occurrat textus, cuius sensus literalis rationis dictamini aduersetur; tunc demum sensum allegoricum esse admittendum. Docuit porro: Deum solum attributis negativis determinari posse; mundum ortum esse nec posse philosophice probari nec negari; mundi creationem objectum esse solius fidei, quamvis philosophiae non contradicat.

§ 20. Initia Scholasticae. Scotus Erigena.

1. Contra conamina Commentatorum Aristotelis apud Arabes et Iudeos pugnarunt apud Christianos Scholastici. „Scholastici“ primum nominabantur magistri septem artium liberalium: Grammaticae, rhetoricae et dialecticae in trivio; arithmeticae, geometriae, musicae et astronomiae in quadrivio. Deinde appellabantur hoc nomine magistri, qui in scholis scientias, paeprimis philosophiam et theologiam, systematice et dialectice tractabant. Dis crimis inter eos et Patres in eo haeret, quod Patres occasione quaestiones philosophicas tractarent, neque completum sistema philosophicum adornare studerent, Scholastici e contra systematice doctrinas philosophicas et theologicas exponerent, utentes plerumque methodo analyticā. Propositas enim theses explicabant, dubia et sententias oppositas refutabant et theses probabant. Alii eorum veritates speculative alii contemplative tractabant, aut utramque methodum coniungebant. Floruerunt maxime saec. XIII. et secuti sunt imprimis Aristotelem, sed etiam Socratem et Platonem, prout hi a Patribus intelligebantur. Principium Scholasticorum directivum erat: veritatem veritati contradicere non posse, quia omnis veritas ab intellectu divino procedit, sive lumine revelationis supernaturalis sive dictamine rationis cognoscatur. Deus autem sibi contradicere non potest; harmonia igitur Deo digna inter veritates revelatas et rationales adesse debet. Hanc ideo harmoniam Scholastici operibus suis philosophicis ostendere studebant, quin dignitatem philosophiae tamquam scientiae deprimerent. Aperte enim docebant, philosophiam sua, a theologia diversa habere principia, a quibus procedat, item suam tractandi methodum; sed, quia omnis veritas ab intellectu divino procedit, necesse dicebant, ut fides stella rectrix sit philosophiae ad errores praecavendos. Hoc sensu adagium usitatum: „philosophiam ancillam esse theologiae“ intelligi debet. Negari quidem non potest, posteriores Scholasticos minutissimis saepe quaestionibus cribrandis tempus trivisse et forma styli hincinde minus perfecta usos fuisse, sed propter hunc defectum non licet totam Scholasticam reiicere, quum ipsa methodum logicam et scientiam metaphysicam tam prospere excoluerit, quod nostris quoque diebus tot systematibus philosophicis vigentibus magistra maneat et vitae et speculandi tutissima et firmissima.

Praecursor Scholasticae est Scotus Erigena.

2. Ioannes Scotus Erigena, natus in Hibernia c. a. 843, erat magister scholae palatinae Parisiis, postea sub Alfredo Magno ad universitatem Oxoniensem vocatus est. Occupabatur primum scriptis Pseudo-Dionysii Areopagitae, deinde scriptis Maximi, confessoris, et operibus ss. Patrum: Basilii, Gregorii Nazianzeni et Nysseni, denique etiam Origenis. Scripsit librum „de praedestinatione“ et „de divisione naturae.“ Systema eius sapit Neoplatonismum estque idealistico-emanatisticum.

a) Principium omnis cognitionis est fides, et omnis speculatio ab effatis s. Scripturae incipere debet (de divis. nat. 1, 71, ed. Migne). Quae effata iuxta principia rationis explicari debent (l. c. 4, 5.), ita ut verum sit effatum S. Augustini: „veram philosophiam et veram religionem idem esse“ (de praedest. proœm). Ratio humana per se nihil potest, nisi verbo Dei illustretur; quo casu potius summa veritas seipsam in homine apprehendit, quam per rationem humanam apprehenditur (de divis. nat. 2, 23.).

b) Natura est quadruplex: α) quae creat et non creatur, i. e. Deus, qui est per se, indifferens, in quo similia et dissimilia et contraria unum sunt, qui plus per ignorantiam quam per cognitionem vere cognoscitur, quia est incomprehensibilis, super ens, supra omnem sapientiam, omnipotentiam et omnia. β) Secunda natura est, quae creatur et creat, i. e., formae prototypae, ideae, principia prima omnium rerum, antequam sunt creatae. Eas formas creavit Deus ab aeterno e suo „Esse“, e nihilo, in filio suo, λόγῳ, et quidem ita, ut hae causae primordiales non essent a Filio discrete. γ) Tertia natura est, quae creatur et non creat, i. e. mundus sensibilis. Oritur mundus eo modo, quod ad communem „οὐσίαν“ momenta accidentia mere intelligibilia, qualitates, accendant, unde corporeitatis apparentia. Corpora sunt summa horum apparentium accidentium, quibus subest una eademque omnibus „οὐσία“, quae a mundo idealiter non differt. Causae primordiales, formae prototypae, quae sunt ab aeterno in λόγῳ, neque a λόγῳ differunt, procedunt ab eo et oritur mundus. Mundus ergo non est a Deo diversus — Pantheismus. δ) Quia omnia cum Deo una sunt, omnia iterum in Deum redeunt: quarta natura, quae nec creat nec creatur. Reditus in Deum pendet a Redemptione. In Christo natura sen-

sibilis deificata, transformata est; redditus universalis fit per resurrectionem, per quam corpora naturam spiritualem induent, omnis diversitas destruetur et omnia in primum principium redibunt (de divis. nat. 1, 1.). Poenae aeternae consistunt in privatione bonorum temporalium, quibus voluntas inordinate adhaerebat.

Doctrina Scoti tamquam pantheistica ab Ecclesia per Leonem IX. (1056) et Honorium III. (1225) proscripta est. Secuti sunt eum Amalricus de Chartres et David a Dinanto, quorum placita in concilio Lateranensi (1215) sub Innocentio III. condemnata sunt.

§ 21. Realismus et Nominalismus.

Doctrina Platonis et Aristotelis de realitate idearum universalium occasionem praebuit pugnae inter Realistas et Nominalistas, quae fere per totum medium aevum durabat.

1. Roscellinus, in Armorica natus, Compendiensis canonicus, docuit c. a. 1089; universalia solum „flatum vocis“ esse dicebat, mera nomina: — purus Nominalismus.

2. E contra Guillielmus Campellensis (Champeaux) (1070 — 1121) demonstrare conabatur, conceptus universales realiter in rebus adesse, ita ut individua solummodo per accidentia ab invicem distinguerentur: — Realismus exageratus.

3. Alii denique putabant, universalia conceptus esse, qui in similitudine rerum fundamentum habeant, non ergo mera nomina esse: — Conceptualismus vel Nominalismus mitigatus, quem imprimis Petrus Abaelardus (1079—1142) propugnavit. Contra eum scripsit S. Bernardus doctrinamque eius reprobavit.

4. In medio inter nominalismum et realismum stat doctrina Gilberti Porretani († 1159), qui universalia dicebat esse congruentiam essentialium formarum quarundam rerum per rationem a rebus abstractarum et ob similitudinem in unum conceptum conjunctarum. Scripsit „de sex principiis“ (categoriis Aristotelis).

5. Pugnae dictae implicatus est S. Anselmus, archiepiscopus Cantuariensis (1033—1109), per suum argumentum ontologicum pro Dei existentia, in quo Realismus est secutus. Si enim ex idea ad realem existentiam concluditur, iam exinde realistica theoria proditur. Sed Anselmus etiam aperte docet (Monolog.

c. 1.), aliquid bonum esse in tantum, in quantum de bono supremo participat; idem de alaci, forti, pulchro etc. dicendum esse; ea omnia presupponunt aliquod commune, quod in singulis adest et efficit, ut sint ipsum id, quod attributum exprimit. Omnes has reales universalitates attribuit Anselmus Deo, qui, quum sit perfectissimus, summam omnium realitatum continet, ideoque aequem existere debet, ac res existunt, quae has singulas realitates possident.

§ 22. Status florens philosophiae scholasticae.
Petrus Lombardus, Alanus, Alexander Halensis, Albertus Magnus.

1. Saeculo XIII. et XIV. philosophia scholastica maxime floruit. Expeditiones cruciatae ad studium scientiarum excitandum multum contulerunt et ordines recens fundati unus alteri in scientiis philosophicis et theologicis palmam praeripere studebant. Placita commentatorum arabicorum et iudaicorum, falsae doctrinae: de communi omnium hominum ratione, de aeternitate mundi, mortalitate animae, impossibilitate Deum et eius providentiam cognoscendi, de pugna inter philosophiam et theologiam, materiam praebebant, acumen mentis philosophice exercendi, omnia principia rationis examinandi, exponendi et applicandi. Praestiterunt hoc viri sagacitate, eruditione et simul vitae sanctitate conspicui, quorum opera quasi armamentaria sunt et diebus nostris, e quibus tela praestantissima ad subjectivismum, materialismum et pantheismum debellandum desumi possunt.

2. Petrus Lombardus, Abaelardi discipulus, Novarensis, qua episcopus Parisiensis defunctus an. 1164, primus doctrinam Patrum de qaestionibus controversis in sistema redegit in opere, cui titulus: „Theologiae christiana sententiarum libri IV“. Liber hic in omnibus tunc temporis universitatibus in praelectionibus theologicis adhibebatur et auctori titulum scientificum Magistri Sententiarum promeruit. Omnes fere Scholastici librum eius commentati sunt, eumque in docendo theologiam adhibuerunt, dum in philosophia Aristotelem magistrum venerati sunt. Continent libri Sententiarum tractatus 1. de Deo et ss. Trinitate, 2. de rebus creatis in genere, 3. de angelis et hominibus, 4. de virtutibus, 5. de sacramentis.

3. Alanus ab insulis († 1203), doctor Parisiensis, discipulus s. Bernardi ordinis Cisterciensium, ad dogmaticas Petri Lombardi doctrinas argumenta philosophica in opere suo „de

arte sive de articulis fidei catholicae ad Clementem III. "adjecit, quare „doctor universalis“ appellabatur.

4. Alexander Halensis, ordinis Franciscanorum, a monasterio Halesensi in Anglia cognominatus, primus erat Scholasticorum, qui totam philosophiam Aristotelis et partem commentatorum arabicorum noscebat et ad theologiam explicandam adhibuit. Docuit Parisiis et vocabatur: Doctor irrefragabilis et Theologorum Monarcha. Mandante papa Innocentio IV. scripsit, insistendo Sententiis P. Lombardi, scripto „de sacramentis“ Hugo de St. Victore (1097–1141) et tractatu „de Trinitate“ Richardi de St. Victore, „Summam theologicam“, quae a 70 theologis examinata et a papa omnibus magistris theologiae commendatafuit. Mortem obiit an. 1245. Eius aemulus in universitate Parisiensi erat Guillielmus Parisiensis (ex Auvergne), postea episcopus Parisiensis († 1249), qui opere „de universo“ placita philosophica Arabum refutabat et doctrinam christianam fuse exponebat.

5. B. Albertus Magnus, Lauingenianus Sueviae, oriundus e nobili familia de Bollstädt 1193, studuit Paduae e Bolognae et ordinem Dominicanorum est ingressus. Studiis absolutis missus est magister Coloniensis, inde migravit Parisios, sed iterum Coloniensis rediit, a discipulis, quorum multa millia habuit, ubique ingenii subtilitatem et praeclaram eruditionem celebratus. Postea factus est legatus apostolicus in Polonia, Magister Palatii, episcopus Ratisbonensis; sed munere abdicato, ad cellam Coloniensem rediit, ut studiis et libris scribendis vacaret. Mortem obiit an. 1280.

B. Albertus primus erat Christianorum, qui in universos libros Aristotelis proprios commentarios exaravit, eiusque philosophiam in systematica expositione theologiae continuo adhibuit. In suis operibus scientificis dupli procedit via: aut enim philosophiam peripateticam exponit, represtinet et excusat, quin rationem habeat theologiae, aut vero theologiam tractando philosophiam Aristotelicam adhibet, omittendo tamen omnia, quae doctrinae christiana in ea adversabantur. Philosophiam a Theologia stricte separat. Theologiam dicit manare e fonte fidei, philosophiam e ratione, theologiam tractare de Deo, philosophiam de ente per se spectato, finem theologiae esse pietatem et salutem aeternam, in philosophia scientiam sibi ipsi finem esse. In theologia fides praecedit. Fides per scientiam speculativam propterea illustratur et demonstratur, ut id, quod creditur, melius cognoscatur, ut

homines ad fidem facilius adducantur et adversarii fidei argumentis refutentur.

Summa doctrinae eius generatim haec est:

a) Res constant e materia et forma et differunt ab invicem per „quidditatem“. Quidditas est effectus intelligentiae et propterea etiam natura, in qua variae formae inveniuntur, Intelligentiam creatricem postulat.

b) Deus e rebus creatis cognosci potest, non autem „a priori“, in se ipso; propterea eius existentia „a posteriori“ demonstrari debet. Res in mundo sibi invicem subordinatae sunt, debet ergo in hac subordinatione primum adesse. Illud primum non potest esse corporeum, quia corporeum compositum est et simplex praesupponit, debet ergo esse spirituale. Quod spirituale non potest esse mutabile, quia mutabile in potentia est, ut ab immutabili mutetur. Debet igitur esse spirituale et immutabile. Quod neque anima neque aliquis angelus esse potest, quia haec sunt mutationi obnoxia — sed unice Deus: existit Deus (S. theol. p. 1., tr. 3., q. 17, 18.). — Deus est pura intelligentia, sine omni compositione physica vel metaphysica; intelligentia, quae omnia efficit, intellectus universaliter agens („de causis et processu universitatis“, lib. 1., tr. 2., c. 1.). Contra multos Peripateticos Deo voluntatem absolutam et absolute liberam competere dicit. Deus quidem non potest aliquid velle, quod non haberet, quum omnia habeat; sed quum eis, quae possidet, delectetur et eis acquiescat nec non ad agendum et non agendum libere se determinet, recte ei absoluta voluntas et libertas attribui debet. Quia est Deus absolute liber, etiam creatio mundi ipsi attribui potest, et quia subordinatio in mundo causam primam postulat, Deus revera mundum creavit, et quidem ex nihilo creavit, quia si materia aeterna esset, Deus causa prima et universalis omnium non esset (S. theol. p. 2., tr. 1., q. 4.).

c) Mundus igitur non est aeternus. Si Peripatetici mundi aeternitatem probant, nihil aliud probant, nisi mundum per generationem naturalem incipere non potuisse, sicut naturaliter corrupti non potest. Sed praeter generationem datur creatio, ad quam philosophi graeci utique se elevare non poterant, quia principiis naturalibus insistentes, ad causam supremam, immateriale non ascenderant. Principium ab iis valde tritum „ex nihilo fit nihil“ in causis naturalibus quidem valet, non vero quoad causam, quae naturales transcendent (S. theol. i. c.).

d) Spiritualitatem animae probat ex operatione eius ab organis independente. E spiritualitate sequitur eius immortalitas. Anima est forma substantialis corporis, nam per animam homo specificie differt ab animalibus; illud autem, quo entia ab invicem differunt, est eorum forma essentialis; quod etiam de anima valet.

e) Anima humana libera est et propterea actiones morales exercere valet. Homo destinatus est ad beatitudinem aeternam, quae in amore et intuitione Dei consistit. Via, quae ad eam dicit, est virtus.

B. Albertus in suis operibus philosophicis, quorum praecipua sunt: „de anima libri tres“, „metaphysicorum libri duodecim“ atque „de causis et processu universitatis“, scientias quoque physicas et naturales valde commendat. Ipse iis per totam vitam occupabatur, phaenomena naturae observando et explicando. Primus christianorum erat, qui zoologiam, botanicam, mineralogiam systematice docere aggressus est, imo physiognomicae et phrenologiae prima principia rationalia posuit. Propter eruditissimam universalitatem nomen Doctoris universalis hereditavit.

§ 23. S. Thomas Aquinas, S. Bonaventura, Ioannes Duns Scotus.

1. Alberti Magni clarissimus discipulus erat S. Thomas Aquinas, Doctor Angelicus, stella ardens scientiae christiana et optimus operum Aristotelis medio aevo interpres. Natus an. 1225 Roccasicae apud Montem Cassinum e nobili, cum gente Stauphica cognata familia, annos quinque natus traditus est educationis causa monasterio Montecassinensi. Inde migravit Neapolim, ubi iam prius habitum S. Dominici induerat. A magistro Dominicanorum, Ioanne Teutonico, Romam et Parisios missus, B. Albertum Magnum magistrum audivit et tantam eo duce rerum philosophicarum et theologicarum copiam acquisivit, ut mox ad munus docendi admissus fuerit et p[re]ae magistro suo ab ingenti numero discipulorum celebratus sit. Docuit Coloniae, Parisiis, Bolognae et Neapoli. Dignitates: episcopalem et cardinalatum sibi oblatas, accipere constanter recusavit. Mortem obiit die 7. Martii, an. 1274 in monasterio Fossanuovae prope Neapolim in itinere ad concilium Lugdunense, ad quod a Pontifice Gregorio IX. vocatus erat, 49 annos natus.

Sicut magister Albertus Magnus, ita et S. Thomas tum commentarios in opera Aristotelis exaravit, tum propria scripta,

utendo operibus Aristotelis, Platonis, S. Augustini et magistri sui B. Alberti, composuit. Inter commentarios ad Aristotelem eminent illi ad libros: „de interpretatione, analytica prosteriora, metaphysica, physica, parva naturalia, de anima, ethica Nicomachi, politica meteororum libri, de coelo et mundo, de generatione et corruptione“, inter quos commentarios insertus est tractatus „de ente et essentia“ et commentarius in „librum de causis“. Ex operibus propriis notari merentur: Commentarius ad librum sententiarum Petri Lombardi, Quaestiones disputatae, Summa contra gentiles et Summa theologica. Accedunt Opuscula (de aeternitate mundi, de principiis naturae, de natura materiae, de principio individuationis, de natura generis, de natura accidentis, de intellectu et intelligibili etc.). Praeterea scripsit commentarios in s. Scripturam et conciones. Opera eius in editione Romana ex an. 1570 septemdecim volumina in folio comprehendunt.

Sagacitate magna praeditus, e commentariis arabicis ad Aristotelem verum sensum philosophiae peripateticae eruit et methodo systematica, forma clara doctrinas philosophicas et theologicas, imprimis in duobus notissimis operibus: Summa contra gentiles et Summa theologica, syllogistice proponit et defendit. Veritates naturales a supernaturalibus stricte discernit, earumque differentiam in relatione ad intellectum ponit. Ratio mysteria quidem nullo modo comprehendere potest, sed valet difficultates contra ea motas tum solvere, ostendendo mysteria non esse contra sed supra rationem, tum per analogias et congruentias illustrare et intellectui pervia facere. Inter rationem et revelationem nequit adesse vera contradictio, quia utraque ultimam causam in sapientia divina habet, quae sibi contradicere non potest. Omnes difficultates rationis contra revelationem sunt sophismata. — Ratio humana propriis principiis praeambula fidei cognoscere et demonstrare valet. Ad praeambula fidei pertinent inter alia: existentia Dei, creatoris personalis et liberi, mundi huius conservatoris, gubernatoris et iudicis; spiritualitas et immortalitas animae, discrimen inter bonum et malum. Deus etiam has veritates revelavit, quia multi homines propter otii defectum eas aut nunquam aut propter ingenii debilitatem sero demum et multis erroribus admixtis cognoscerent. Ratio etiam revelationis credibilitatem demonstrare valet (S. contra gent. lib. I., c. 1.—9.).

Philosophia et theologia sunt duae scientiae ab invicem discretae. Obiectum proprium philosophiae sunt veritates rationa-

les, theologiae veritates revelatae. Si veritates rationales simul revelatae sunt, utraque scientia eas secundum sua principia per tractat (S. theol. 1. q. 1. a. 1.). Quaelibet harum scientiarum propria ab invicem independentia habet principia et suam methodum; nihilominus iuvant invicem, philosophia methodum tractandi et argumenta naturalia theologiae porrigendo, theologia philosophiam ab errore praeservando. Utraque scientia est speculativa; sed praestat theologia philosophiae certitudine, quum Dei sapientiae et auctoritati innitatur; nec non obiecto, quod est Deus, creator omnium (l. c. a. 5.). Universalia in tantum dicit realitatem habere, in quantum in rebus realiter fundamentum habent, a rebus abstracta in intellectu humano tamquam ideae realiter existunt et ante creationem iam in intellectu divino tamquam ideae prototypae existebant: universalia in re, post rem et ante rem (Contra gent. lib. I. c. 65; lib. II. c. 75.; S. theol. 1. q. 85. a. 3.). — Impossibile est hic totam Angelici Doctoris doctrinam philosophicam explicare, quum nimis ampla sit et omnia contineat, quae ante eum in philosophia sapienter dicta sunt. Pro scopo haec lineamenta sufficient:

a) In *Metaphysica* imprimis de materia et forma dis putat. Forma est vel essentialis vel accidentalis, materialis vel subsistens. Formae, quae omnem materiam excludunt — subsistentes — sunt aut completae: spiritus puri, aut incompletae, ad complendam speciem destinatae: animae humanae. Res constant praeterea ex essentia et existentia, quae ultima ad primam accedit, ut res realiter existant (*De ente et essentia*, cap. 7.). — Materia est vel communis vel signata, individuata. Materia signata, i. e. essentia determinata res ab invicem differunt. Spiritus per se individuantur, quia e materia et forma non componuntur (*In 1. sent. 2., dist. 12., q. 4. c.*).

b) Quoad *Noëticam*. Ut aliquid cognoscatur, prius imago obiecti cognoscendi in subiecto produci debet, quod fit per quandam subiecti et obiecti assimilationem (*Contra gent. lib. I. c. 65.*). Haec imago vocatur species intelligibilis et non est id, quod cognoscitur, sed principium formale, per quod intellectus obiectum cognoscit. Intellectus enim imaginem quasi arripiendo, verbum mentis producit, obiectum cognoscit et per verbum oris exprimit (*I. c. lib. IV. c. 2.*). Cognitio est duplex: sensitiva, cuius obiectum sunt sensibilia, individualia; et intellectualis, cuius obiectum sunt universalia, rerum essentiae. Cognitio sensitiva

est fundamentum cognitionis intellectualis: „Omnis nostra cognitio intellectualis incipit a sensu.“ Ideae innatae non existunt. Intellectus est quasi tabula rasa (l. c. lib. III. c. 41.). Dividitur in intellectum agentem et possibilem. Intellectus agens speciem intelligibilem arripit et eam illuminando et abstrahendo, intelligibilem facit; intellectus possibilis deinde speciem recipit, verbum mentis producit et rem cognoscit. Effectus cognitionis sensitivae est repraesentatio, species; effectus cognitionis intellectualis: conceptus vel terminus, iudicium, ratiocinium (l. c. lib. II. c. 60.). — Intellectui proprius est habitus principiorum universalium. In quantum cognoscit ope horum principiorum singularia et ab iis progrediendo novas ideas format et cognoscit, vocatur ratio. Intellectus est organum cognitionis, ratio organum scientiae, et summa principia sunt scientiae semina. Intellectus et ratio non differunt realiter sed solummodo logice (S. theolog. I. q. 79.).

c) In *Theologia* rejicit S. Thomas argumentum ontologicum pro Dei existentia. Dei essentia eadem est cum eius existentia, et propterea propositio „Deus est“ in se quidem evidens est, quia praedicatum „est“ vel „existit“ continetur in ratione subiecti vel idanticum est cum Dei essentia; sed propositio ista non est evidens quoad nos, quia Deum immediate non cognoscimus, sed mediate per suos effectus; quamobrem existentia Dei non potest probari „a priori“ sed „a posteriori“ (S. theolog. I. q. 2. a. 1.). Angelicus quinque argumenta pro Dei existentia proponit: α) e motu in mundo ad primum motorem immobilem, β) e causis efficientibus, in quibus non licet procedere in infinitum, sed necesse ponere causam primam, γ) e possibili (contingente) et necessario, δ) e gradibus perfectionis, qui in rebus inveniuntur, ita ut necesse sit, ponere primum, perfectissimum, ε) e finalitate in mundo ad primam causam intelligentem et volentem (S. th. I., q. 2. a. 3.).

Deus est actus purus sine omni potentia; est simplex, infinitus, perfectissimus et sic porro. Perfectiones eius non sunt ab invicem realiter sed solum virtualiter distinctae, quatenus scil. Dei essentiam sub variis respectibus consideramus (S. th. I, q. 13. a. 14. c.). — Deus est summa intelligentia, sibi ipsi obiectum cognitionis. Deus continet in se ideas prototypas omnium rerum, sed pluralitas earum idearum non est absoluta, sed relativa tantum, in quantum videlicet essentia divina vario modo imimitabilis est. Esse et Intelligere in Deo unum sunt, quare et idea in Deo absolute loquendo una est. — Deus est absoluta voluntas; prima-

rium obiectum suae voluntatis ipse solus est, secundarium vero sunt res creatae. Seipsum vult necessario, res ceteras libere.

d) In *Cosmologia* docet, Deum, causam primam omnis Esse, creasse mundum. Quum autem omne ens constet e materia et forma, utraque a Deo originem habere debet. Materia non potuit e Deo emanare, quia Deus materialis non est. Debuit igitur materia a Deo creari, quia autem creata est a Deo, ab ipso essentialiter differt, causa enim essentialiter differt ab effectu. Haec, quae ratio dictat, e consideratione mundi probari possunt. Sed ratio creationem mundi tempore determinato stricte probare non potest, etsi possibilem propter mundi contingentiam admittat. „Mundum incepisse sola fide tenetur“ (S. th. 1. q. 46. a. 2.). — Finis creationis est manifestatio bonitatis divinae — Optimismus.

e) In *Psychologia* docet cum Aristotele, animam primam esse entelechiam corporis physico-organici. Distinguit inter animam vegetativam, sensitivam et intellectivam. Anima humana est simpliciter intellectiva, sed sensitivam et vegetativam virtute continet. Est spiritualis, quod eruitur ex eius operatione, quae ab organismo est independens, nec non e conscientia, quae hominem edocet, animam super se ipsam et suas operationes reflectere posse. Docet porro, sicut Aristoteles, animam vegetativam et sensitivam virtute seminis ante intellectivam adesse et in formationem corporis influere. Anima intellectiva a Deo immediate creatur et cum vegetativa et sensitiva tam intime coniungitur, quod formae animae vegetativae et sensitivae corruptantur (i. e. convertantur in virtutem vegetandi et sentiendi), ita ut anima intellectiva unica sit denuo forma hominis subsistens (C. gent. 1. 2., c. 87.). Quum sit anima spiritualis et subsistens, etiam incorruptibilis et immortalis est, quia tamquam substantia intelligens et volens a corpore independens est et etiam post mortem corporis per se existere valet, imo propter desiderium felicitatis sibi naturale existere debet (De anima, q. un. a. 14.; C. gent. 1. 2. c. 79.; S. theol. 1. q. 75. a. 1—6.).

f) Quoad *Ethicam* docet, finem hominis consistere in summa perfectione, quae est Deo assimilatio per supremam felicitatem adeptura (S. th. 1. 2. q. 3.). Quae felicitas non in bonis terrestribus ponenda est, sed in perfecta Dei cognitione et dilectione. Quia Deum in hac vita non intuemur immediate, neque eum perfecte cognoscere neque cognitioni congruenter perfecte diligere possumus, et propterea felicitatem perfectam non in hac,

sed in altera vita assequimur. Necessa igitur, secundum legem divinam actiones componere et voci conscientiae obedire. Malum morale est divergentia a lege divina, est causa deficiens, defectus, privatio boni debiti (De malo, q. 1. a. 2.). Medium ad felicitatem assequendam est virtus. Praeter virtutes naturales Graecorum: prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam et virtutes hisce subordinatas (S. th. 1. 2. q. 61.; 2. 2. q. 47 sq.), pertractat virtutes theologicas: fidem, spem et charitatem (S. th. 2. 2. q. 1. 46.).

g) Politicam seu scientiam de republica in opusculo „de regimine principum“ (cap. 20.) tractat. Homo est animal sociale et politicum, inde societas est necessaria, quae tamen sine capite existere nequit. Societatis fundamentum est familia, quae in communitatem et rempublicam se evolvit. Primus finis reipublicae est pacem tueri, deinde justitiam exercere (De reg. princ. I. 1. c. 2.). Optima reipublicae forma est monarchia, pessima tyrannis (I. c. c. 5.). Contra legitimam auctoritatem rebellare nunquam licet (I. c. c. 6.).

Denique omnia, quae quounque modo ad philosophiam pertinent, tanta ingenuitate, praecisione et universalitate pertractat, ut opera eius, imprimis Summa theologica, argumenta contineant ad errores etiam nostrorum dierum redarguendos (cf. encycl. Pii X. de modernistarum doctrinis „Pascendi“ de 8. Sept. 1907.). Merito igitur Summi Pontifices S. Thomae opera encomiis celebrarunt et philosophiam eius, quam Leo XIII. in encyclica „Aeterni Patris“ de 4. Aug. 1879 „sapientiam auream“ nominat, toto orbi christiano commendabant. Doctor Angelicus tam frequenter expositus est, ut testante Dre. C. Werner (Der heilige Thomas von Aquino, I, 885) saeculo XVIII. circa 700 commentarii in eius opera exstiterint.

2. S. Bonaventura, Ioannes Fidanza, Balneoregiensis (1221—1274), Franciscanus, discipulus Alexandri Halensis, docuit primum theologiam Parisiis, deinde magister Generalis ordinis et Cardinalis factus est. Obiit durante concilio Lugdunensi. Vocatur Doctor Seraficus et S. Thomae aequiparatur. In nonnullis ab ipso declinat. Primum quidem docet, sequens Alexandrum Halensem, etiam entia spiritualia, angelos et animam humanam, constare e materia et forma. Nam, dicit, per formam fit anima actu, sed actualitas aliquod substratum habere debet, quod est ubique materia. Secundo docet, rationem demonstrare posse, mundum tempore determinato creatum esse et aeternitatem mundi esse impossibilem. Denique plus sequitur Platonem, dum S. Thomas ubique Aristotelem magistrum praedicat.

Ad philosophiam addit mysticam, ob quam praecipue inclaruit. In „Itinerario mentis ad Deum“ rationem doctrinae mysticae exponit, quae in eo consistit, quod anima incipiendo a mundo sensibili, vestigia Dei inquirat, in creatis eius maiestatem et pulchritudinem compleetur, deinde in se ipsam revertendo, in se tamquam imagine Dei Deum speculetur, tandem vero ad Divinitatem ipsam se elevans, Deum immediate adspiciat. In mystica Hugonem († 1141) et Richardum de St. Victore († 1173) praedecessorcs habuit.

Dominicani sectabantur S. Thomam; Franciscani: Alexandrum Halensem, S. Bonaventuram et Duns Scotum. Exinde orta est diuturna pugna inter Thomistas et Scotistas.

3. Ioannes Duns Scotus, Hibernus (1274—1308), Franciscanus, docuit praesentibus innumeris discipulis in universitate Parisiensi et prius S. Thomam ubique valde celebratum quoad quaedam principia impugnare ausus est, quin eum tamen in operibus suis nominet. In critica disquisitione argumentorum, sibi minus placentium, ingenium subtile ostendit, quare nomen Doctoris Subtilis meruit. Opera eius Lugduni edita 12 voluminibus constant. Quatuor prima volumina continent commentarios in Aristotelis logicam, physicam, metaphysicam et in librum de anima humana. Volumen tertium insuper tractatus „de rerum principio“ et „theorematha subtilissima“ comprehendit. Volumen 5.—10. est commentarius in librum sententiarum Petri Lombardi, vol. 11. est commentarius discipulorum Duns Scoti, vol. 12. exhibet „Quaestiones quodlibetales“.

Criticam ultra modum exercuit, felicior in aliorum sententiis impugnandis, quam in propriis stabiendi. Distinguit inter materiam primo primam, secundo primam et materiam tercio primam. Prima est sine qualibet forma, unica universalis, essentiis corporalibus et spiritualibus communis (de rer. princ. q. 8. a. 3. n. 19.); secundo primam eam esse dicit, quae est subiectum generationis et corruptionis. Attribuit ergo corpori propriam formam, praeter formam animae (l. c. n. 20.). Materia tertio prima est ipsa moles, e. g. lapis, quam homo vario modo format, e. g. statuam conficiendo. Inter individua, inter universalia et singularia, inter essentiam et existentiam, inter attributa divina, inter ens et attributa transcendentalia, inter substantiam et potentias naturales, inter animam vegetativam, sensitivam et intellectivam in homine distinctionem formalem esse dicit (In 2. lib.

sent. dist. 3. q. 6. a. 15.). Immortalitas animae est doctrina fidei et per rationem demonstrari non potest. Voluntas seipsam ad agendum determinat sine obiecti influxu — Indeterminismus purus.

§ 24. Status philosophiae scholasticae decrescens.

Rogerius Baco, Raymundus Lullus, Petrus Aureolus, Guil. Durandus, Guillielmus Ockam, Gabriel Biel, Nicolaus Cusanus, Giordano Bruno, Pantheistae, Mystici.

Dissensiones inter scholas Thomistarum et Scotistarum, quaestiones hincinde subtile, quae a nonnullis Scholasticis cum scientiae detimento fuse tractabantur, forma styli neglecta, praeprimis autem spiritus renitentiae contra auctoritatem ecclesiasticam, prout eam apud sectas saec. XIV., Wicleffitas, Hussitas aliasve deprehendimus, occasionem praebuerunt, philosophiam graecam et christianam impugnandi, et tandem prorsus despiciendi. Praecursores huius periodi fuerunt:

1. Rogerius Baco (1214—1294), Doctor mirabilis, Franciscanus Anglus, qui philosophiam Oxoniae docuit. Vir magno ingenio praeditus, physicae et matheseos valde peritus, qui philosophiam christianam multis veritatibus naturalibus ditare potuisset, nisi odio in Scholasticos praeoccupatus, metaphysicam eiusque magistros, praeprimis Albertum Magnum et Thomam Aq., nimis despexisset. Munere magistri privatus, studiis naturalibus usque ad mortem vacavit. Edidit „Opus majus ad Clementem IV.“, in quo methodum empiricam solam valde commendat, quare empirismi initiator juste habetur.

2. Raymundus Lullus (1235—1315), qui per suam „Artem magnam“ circulari combinatione conceptuum omnes quaestiones philosophicas enodare se posse gloriabatur, quibus ludicris quidam viri, „lullistae“ vocati, usque ad saec. 16. et 17. occupabantur, inter quos et Raymundus de Sabunde (c. a. 1437) numeratur.

3. Petrus Aureolus, Franciscanus († 1321) et Guillielmus Durandus, ordinis S. Dominici († 1332), magistri Parisienses, universalia prorsus rejiciebant, meros conceptus ea esse dicentes et solam realitatem rerum individualium defendantes. Maioris tamen momenti erat

4. Guillielmus Ockam, Franciscanus, Duns Scotti Oxoniae et Parisiis discipulus, docuit Parisiis. In discordiis inter Ludovicum Bavaram et Summum Pontificem a partibus regis stetit et ad

eius defensionem contra Sedem Apostolicam quaedam scripta edidit. Monasterio pulsus, obiit Monachii an. 1347. In historia nomine Doctoris Singularis nuncupatur. Scripsit commentarium in P. Lombardum, Quodlibeta septem, Quaest. in libros Physicorum etc. Restituit plene Nominalismum, et Sensualismum inauguraravit.

Docuit enim, universale nullam realitatem habere et homines singularia tantum cognoscere, ad quod soli sensus sufficient. In Psychologia Dualismum profitebatur, affirmando, animam sensitivam ad corpus pertinere et propterea cum anima intellectiva eiusdem substantiae esse non posse, quod e pugna inter rationem et sensualitatem apparere aiebat. Asserbat porro, rationem animae incorruptibilitatem et immortalitatem Deique existentiam probare non posse. Discriben inter moraliter bonum et malum non esse intrinsecum, sed e libera Dei voluntate oriri, neque ullo modo demonstrari posse, Deum ultimum esse finem voluntatis humanae. Negabat etiam, hominem capacem esse, ut Deum intueatur. Eius discipulus erat Ioan. Buridanus († 1358), qui determinismum intellectualem docuit, et Petrus de Alliaco (1350—1425).

5. Gabriel Biel († 1495) Scholasticorum ultimus, qui Tubingiis docuit et doctrinam Ockami, methodice et systematice dispositam, in universitatibus propagare studuit. Lutherus et Melanchthon opera eius pervolvebant, etsi a Sorbonna Parisiensi et Romae prohibita fuerint.

6. Nicolaus Cusanus, in pago Kues apud Treviros natus an. 1401; studuit Deventeri et Patavii iuri, mathesi et theologiae; factus est episcopus Brixinensis et Cardinalis. Mortem obiit an. 1464. Scholasticam prorsus reiicit et mysticismum et subiectivismum sectatur. Summa doctrinae eius est:

a) Praeter rationem, quae e sensibus conceptus abstrahit et in cerebro residet, adest intuitio intellectualis, per quam verum cognoscimus et quae nulla lege neque principio contradictionis, prout ratio, coarctatur. Ipsa cognoscit veritatem, quem Deus fidem infundat.

b, Deus est identitas omnium differentiarum et contradictionum; omnia comprehendit; mundus et natura sunt explicaciones eorum, quae in Deo sunt identica, unita. Homo igitur rerum essentias non nisi conjecturaliter cognoscere potest, et ignorantiae confessio suprema est scientia.

c) Deus quidem mundum creavit, sed eo modo, quod rebus suum esse communicaverit; proinde mundus non est nisi Dei invisibilis apparitio; quae doctrina aperte pantheismum sapit. Rotationem terrae super axim 100 annos ante Copernicum affirmasse fertur; item calendarii correctionem proposuit, quae demum saeculo sequente evenit.

d) Anima res cognoscit per assimilationem intuitionis intellectualis cum rebus; sed quia in ista intuitionis assimilatione veritas cognosci non potest, nisi per immediatam influentiam luminis divini, quod ipse Deus est, intellectus illustratus, quum cognoscat, Dei similitudinem intuetur, Deusque omnia in ipso producit: — deificatio. Non immerito nonnulli in doctrina Cusani principia Schellingii „philosophiae identitatis“ et pantheismi quaerenda esse dicebant. Sectator eius Giordano Bruno aperle jam pantheismum docuit.

7. Giordano Bruno, natus Nolae apud Neapolim an. 1548, in aetate iuvenili poësi nimis vacabat et lectione poëmatum immortalium corruptus est. Depravatis iam moribus ordinem S. Dominici ingressus est, sed mox aufugit et Genevam et Parisios se contulit, ubi libris scribendis operam dedit. Fidem et Ecclesiam poëmate „Il candelajo“ tot insultibus affecit, ut exinde magnum scandalum commune oriretur. Parisiis egressus, vagatus est per Angliam, Germaniam et Helvetiam, denique Romam venit, ubi Inquisitionis tribunal se sistere debuit et quum haeresim abiurare noluisset, brachio saeculari traditus et ad cremationem condemnatus est an. 1600.

Docuit in scriptis: „Del infinito Universo e dei mondi“ et „Dialoghi de la causa, principio e uno“, mundum ex infinita multitudine viventium monadum constare, quae per principium divinum — animam mundi — in unitatem coniungantur. Monades eas esse increatas, aeternas, simul materiales et spirituales. Etiam animam humanam esse monadem. Pluralitatem substantiarum esse tantum apparentem, et formas solum externe perire et oriri; animam mundi, quae omnia penetret et vivificet, esse prorsus immutabilem. Pro philosopho non existere Deum transcendentalem; theologum iuxta fidem eum agnoscere posse. Deum et mundum quoad substantiam unum esse: — pantheismus.

8. Similes doctrinas ac Nic. Cusanus et Giordano Bruno protulerunt Phil. Aureolus Theophrastus Bombastus Paracelsus, medicus Einsiedlensis († 1541), Girolamo Cardano, medicus

Mediolanensis († 1576), Bernardino Telesio, Neapolitanus († 1588), Francesco Patrizzi, Dalmatinus († 1597), Julius Caesar Vanini, Neapolitanus († 1619), Tommaso Campanella, Neapolitanus († 1639), socialista pantheisticus, Nicolo Macchiavelli († 1527), republicanus („il principe“), Thomas Moore († 1535), utopista Anglus („de optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia“), Joan. Bodin, Angersensis († 1596), aequo utopista („de re publica libri sex“).

9. Eo tempore multi mysticam colebant, quorum praecipui sunt: Joan. Gerson, cancellarius universitatis Parisiensis († 1429): „Theol. mystica, speculativa et practica“ atque „de monte contemplationis“; Eckhardt, ord. s. Dominici, Coloniensis († 1329), e cuius scriptis 28 sententiae proscriptae sunt; Joan. Tauler († 1361), ord. s. Dominici, Strassburgensis; Henricus Suso († 1365), Constantiensis; Joan Ruysbroek († 1381), ordinis s. Augustini; Gerhardus Groot († 1381) et Jacobus Böhme († 1624), cuius liber „Aurora“ theosophiam pantheisticam sapit.

Pars tertia.

Philosophia recentior, moderna.

Saeculo 16. ad finem vergente, quum populi antiquitati gentili nimis studerent et Lutherus per suam reformationem omnem traditionem reieceret, una cum auctoritate ecclesiastica etiam auctoritas et traditio scientifica reiecta est, et prodierunt viri, qui veterum systematibus philosophicis reprobatis, nova construere attentabant. Hac agendi ratione periit unitas philosophicae speculationis et cum unitate certitudo et firmitas. Iam una pars philosophorum experientiam unicum fontem omnis cognitionis proclamavit et sola experientia vel empiria omnia explicari debere docuit. Vocantur Empiristae et sistema eorum Empirismus. Empirismus decursu temporis in sensualismum, deismum, materialismum, darwinismum, realismum, positivismum evolutus est et denique ad scepticismum pervenit.

Pars altera e contra rationem unicum fontem cognitionis admittebat et certitudinem experientiae aut negabat aut addubitabat, unde Rationalismus prodiit. Rationalismus causa fuit idealismi, qui erat fundamentum pantheismi, usque dum philosophia in pessimismum degeneraverit.

Interea, quum philosophia moderna in nova in dies systemata abiret, in scholis christianis philosophia scholastica recentioribus naturalibus doctrinis ditata novae methodo philosophicae viam parabat, quae nomine philosophiae recentioris christiana insinuitur.

Agendum igitur erit in tertia parte huius historiae:

- in Cap. I. De empirismo;
- in Cap. II. De rationalismo;
- in Cap. III. De philosophia recentiore christiana.

Caput I.

De empirismo.

§ 25. Praecursores empirismi.

1. Franciscus Bacon de Verulamio, natus an. 1561 Londinii, cancellarius regni Angliae (1619), mox tamen propter concessiones et venalitatem munere privatus, mortem obiit anno 1626. Scholasticorum adversarius, quos propter defectum observationis naturae usum syllogismi et methodum deductivam valde contemnebat. Sed non est ex omni parte empirista, quia praeter experientiam et alios fontes cognitionis admittit.

a) Methodum inductivam unice scientificam esse dicit et propterea doctrina eius necessario empirismo et materialismo viam parabat. Methodum inductivam „suam“ et „novam“ appellat, eamque in „Organo novo“ pertractat. Sed immerito; nam iam Socrates, Plato et Aristoteles inductionem excoluerunt et adhibuerunt, quos Scholastici sequentes, methodum inductivam nullo modo neglexerunt. Bacon postulat, inductionem ab individuali ad conceptus mediae universalitatis ascendere debere. Syllogismum et methodum deductivam reprobat, non aestimans momentum deductionis ab universalis ad particulare, neque gravitatem syllogismi pro cognitione inductiva mediata (cf. F. Überweg, System der Logik, p. 33). Non potest quidem negari, Baconem methodum inductivam generatim promovisse, sed in specie neque ea, quae suo tempore in scientiis iam explorata erant, satis aestimavit, imo neque ex omni parte cognovit (l. c. p. 34).

b) Ut vera scientia acquiri possit, dicit Bacon, removenda sunt impedimenta scientiae, causae errorum, quas idola nomi-

nat, quia falsa scientia sit quasi idololatria intellectualis. Quae idola sunt vel α) idola tribus, i. e. praeiudicia communia omnibus hominibus, β) idola specus (denominata iuxta doctrinam Plotini, qui aiebat, hominem quasi in specu sedere et umbras rerum considerare), quorum causa est individualis hominum natura et limitatio, γ) idola fori, i. e. praeiudicia ab hominibus sibi mutuo communicata, δ) idola theatri, i. e. talia, quae in erroribus scholae consistunt et in auctoritate magistrorum fundamentum habent. Ultima idola dicit esse periculosissima et imprimis Aristotelismum cum despota turcico comparat, qui solummodo occisis consanguineis et competentibus regimen suum sustinere potest. Quum impedimenta remota fuerint, scientia acquiri debet α) observationibus naturae in singulis phaenomenis, quas observationes instantias naturae appellat; β) observationes debent in tabulis describi et ordinari: comparationes instantiarum; γ) denique progrediendum esse ad realem naturae cognitionem.

Philosophiam a theologia stricte separandam esse dicit. Bonum morale est id, quod homini vel societati prodest. Doctrina eius scientiis experimentalibus valde quidem profuit, sed metaphysicae et ethicae interitum parabat. Inter effata eius notissimum est: „Leves gustus in philosophia movent fortasse ad atheismum, sed pliores haustus ad religionem reducunt.“

2. Thomas Hobbes, Malmesburgensis (1588—1679), discipulus Baconis, amicus naturalistae Petri Gassendi († 1655), educator Caroli II., regis Angliae. Doctrina eius est materialistica. Aserit:

a) In Cosmologia conceptum substantiae esse merum figmentum, corpus esse substantiam et veram philosophiam non nisi de corporibus tractare. Etiam homo merum corpus est et anima eius corpus subtile. Quaevis repraesentatio intellectualis fundamentum habet in apprehensione sensitiva, quae iterum non est nisi motus in organismo corporali. Hic motus causat impressiones, e quibus invite phantasmata et per reminiscientiam conceptus, iudicia et conclusiones oriuntur. Omnis cogitandi ratio est computatio: additio et subtractio. Potentia appetitiva necessario ad bonum maius movetur; libertas consistit in immunitate a coactione in perficiendo eo, ad quod appetitus movetur: Bonum supremum est sui conservatio. Ex quo

b) in Ethica sequitur, cuilibet ius ad omnia competere. Quia autem iuxta hoc principium pugna omnium cum omnibus oriretur, necesse est, foedera inire et conventiones pangere, sicut et supremam potestatem in aliquem transferre. Optima regni constitutio est monarchia absoluta, ita quidem, ut, qui regimen exercet, supra omnes leges et cives sit, qui ultimi sibi cum vita et corpore, cum rebus omnibus imo et quoad religionem subiici debent. Opera eius notissima sunt: „Elementa philosophiae, sectio prima: de corpore; sect. secunda: de homine; sect. tertia: de cive,“ „Leviathan“ sive „de materia, forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis.“

3. Ioannes Locke, Wringtoniensis, natus an. 1632, mortem obiit an 1704. Studuit philosophiae et medicinae Oxoniae, atqui medicinam non exercuit, sed in Batavia et Anglia vivens, philosophiae operam navavit, Baconem sequens et complens. Scripsit de ratione humana „Essay concerning human understanding“ (Lond. 1690.) et de educatione „Thoughts on education“ (Lond. 1693.). Summa doctrinae eius est fere haec:

Omnes nostras ideas per experientiam acquirimus, quae nobis sensatione et reflexione innotescit. Anima est tabula rasa (Gassendi). Sensatione externa ideae simplices causantur, cum quibus ratio ideas reflexas, experientia interna productas, coniungit, qua ratione ideae complexae oriuntur. Ideae complexae sunt modi et non sunt aliquid realiter existens, sed sunt solummodo modificationes rei in spatio, tempore, secundum numerum. Substantia non est, nisi substratum modorum sine realitate, est conceptus consuetudine acquisitus. Coniunctione, divisione etc. idearum oriuntur relationes „relativ's“, ad quas pertinet et causalitas. Ratio nostra, quum consideret, aliquid per operationem alterius hominis fieri, huncce hominem causam eventus esse putat, et eventum ipsum eius effectum nominat. Universalia sunt mera nomina et phantasmata animae. Solae ideae simplices realitatem habent. Inconsequens est tamen, quia de cognitione Dei loquitur, qui tamen sensatione apprehendi non potest; imo Dei existentiam argumento cosmologico probat, — Animam dicit esse immaterialē et immortalem, sed asserit, immaterialitatem animae ex actu cognoscendi per rationem probari non posse, quum Deus etiam materiae vim cogitandi impertiri potuisse. — Voluntatem non agere sine motivis dicit. Si motiva, secundum quae agit, a ratione meliora et aliis anteponenda aestimantur, voluntas

libera dicitur; potius tamen id libertas agendi est, quam libertas voluntatis. In educatione individualitas discipuli respici debet. Locke secuti sunt Richardus Cumberland († 1719), comes Anthony Shaftesbury († 1713), qui finem moralitatis bonum commune proclamarunt, porro Franciscus Hutcheson († 1747), qui moralem sensum (moral sense), Adam Ferguson († 1816), qui ideam perfectionis, Adam Smith († 1790), qui sympathiam, Jerem. Bentham († 1832), qui copiam felicitatis, principia moralitatis esse dicebant.

§ 26. Sensualismus.

Stephanus Bonnot de Condillac, Gratianopolitanus, (1715—1780), clericus, vixit Parisiis et conversatus est cum Rousseau, Diderot, Voltaire. Principia sua proposuit in „Essai sur l'origine des connaissances humaines“ (Amst. 1746) et „Traité de sensation“ (Lond. 1754). Initio docuit secundum Lockium, duplarem esse fontem cognitionis: sensationem et reflexionem; posterius vero sensationem unicum fontem proclamavit, ita ut anima in cognoscendo mere passive se haberet. Suis principiis inconstans, immortalitatem et immaterialitatem animae docuit et contra Lockium possibilitatem, ut materia cogitet, negavit. Voluptatem motivum agendi, idcirco etiam moralitatis habuit.

§ 27. Naturalismus et Deismus.

In Anglia theoria Lockii usque ad negationem ordinis supernaturalis est progressa et Naturalismum ac Deismum produxit, qui Deum quidem admittunt, sed omnem eius in mundum influentiam negant. Deismi sectatores in Anglia sunt: Herbert Cherbury († 1648), Toland († 1722), Tindal († 1733), Collins († 1729), Woolston († 1731), Chubb († 1747).

In Gallia: Petrus Bayle († 1706), praesertim vero: Franciscus Arouet Voltaire, Parisiensis (1694—1778), qui cum Deistis Anglis et in Borussia cum Friderico II., rege, multum est conversatus. Vir morum corruptorum, qui impiissime religionem et cultum catholicum irridebat; Dei existentiam quidem admittebat, sed eum mundum non curare dicebat et animae immortalitatem addubitatbat. Cultus rationis, libertas absoluta in omnibus, despectus ordinis supernaturalis et quaedam philan-

thropia sunt notae characteristicae doctrinae eius, quam in „*Lettres philosophiques*“, conviciis contra religionem christianam plenis, proposuit. Accedunt ceteri Encyclopaedistae: Denis (Dionysius) Diderot (1713—1784), encyclopaediae conditor, Ioannes d'Alembert (1717—1783) et Ioannes Iacobus Rousseau (1712—1778), morum pravitate famosus, qui librum de „contractu sociali“ edidit et cuius doctrinam Henricus Saint-Simon, Parisiensis (1760—1825), Carolus Fourier, Vesuntinus (1772—1837), Iosephus Proudhon, Vesuntinus (1809—1865) et Ludovicus Blanc imbiberant et principiis materialisticis admixtis, Socialismum et Communismum condiderunt. Rousseau libro paedagogico „*Emil, ou de l'Education*“ (1762) naturalisticam educationem defendit et „philanthropistas“: B. Basedov († 1790), Henr. Kampe († 1818), God. Salzmann († 1811), Eberhardum de Rochov († 1805) sectatores invenit.

In Germania inter alios Deistis adnumerandi sunt:

Hermannus Sam. Reimarus (1694—1768); Gottholdus Ephraim Lessing (1729—1781); Ioannes Godifredus Herder (1744—1803), qui ultimus omnia dogmata negavit et religionis essentiam in affectu posuit, quin quaecunque obligatio secundum fidem vivendi et agendi existeret.

§ 28. Materialismus.

Quarta evolutio empirismi est materialismus. Si secundum empirismum et sensualismum omnis nostra cognitio ex experientia profluat, et iuxta Hobbesium sensatio non sit, nisi motus organismi, si secundum eandem theoriam substantia sit solum imaginatio mentis et sola corpora realiter existant. prona est assertio: praeter materiam et motum nihil existere, vel praeter materiam et vim non dari aliquid — materialismus. Materialismum inaugurerunt in Gallia:

1. Julius Offroy de la Mettrie (1709—1751) Friderico II., Borussiae regi, amantissimus. Tituli librorum eius satis produnt characterem doctrinae materialisticae: „*L' homme machine*“ (1748), „*L' homme plante*“ (1748) etc. Summa placitorum eius est: Deus non existit. Existit solum materia et motus. Cogitatio est motus cerebri. Homo differt ab animali qualitate et magnitudine cerebri; estque machina prout animal et planta. Summum bonum omnium creaturarum est grata sensatio, quae apud

hominem, qui eius sibi conscius est, voluptas appellatur. Pereunte substantia cerebri, perit anima. Homo vita frui debet, quamdiu vivit.

Haec asserta disiecta et temeritate hucusque in Gallia inaudita prolata, collegerunt Holbach (1723—1789) et instructor eius Lagrange in systema quoddam in libro „Système de la nature,” qui anno 1770 publice editus, oraculum evasit doctrinae materialisticae. Breve argumentum libri huius famosi est: Existit solum materia et motus. Utrumque est increatum, aeternum, necessarium. Materia constat ex atomis, quae per motum necessarium et aeternum componuntur, ut orientur res mundanae. Complexus rerum natura vocatur. Omnia fiunt necessitate. Idea Dei est maximae amentiae. Fundamentum habet in ignorantia virium naturae; terror revolutionis et naturae nocivi effectus eam produxerant. Homo est ens physicum, anima non est a corpore distincta; centralis sedes animae est cerebrum. Si sermo fit de anima, cerebrum intelligitur. Natura se conservare cupit: Natura inanimata per vim attractivam et repulsivam, homo vero per dilectionem sui. Bonum est, quod utile; malum, quod nocivum. Quia omnia necessitate fiunt, passiones et vitia de iure sunt. Virtus est ars per promotionem felicitatis aliorum seipsum felicem reddendi. Reipublicae est, per poenarum comminationem cupiditates et passiones refrenare vel per privationem libertatis facultatem adimere, ne quis aliis noceat.

2. Claudio Adrianus Helvétius (1715—1771) materialismum in ethicam introduxit. Docuit: animam esse facultatem sensitivam, organicam. Suprema sensationis transformatio est intelligentia (esprit). Motivum agendi est sui dilectio; passiones sunt de iure, imo necessariae, et nulla ethica ius habet eas reprehendi. Ethica indentica est cum religione, quare sui abnegatio stultitia est, reipublicae periculosa et nociva. Aequa nociva est religio, quae in dogmatibus fundatur; maxime nocivus vero „papismus“.

3. I. Georgius Cabanis (1757—1808), medicus et philosophus Parisiensis, restituit sensismum Condillac et placitis materialisticis eum adauxit. Effatum eius characteristicum est: „Sicut stomachus escas consumat, ita digerit cerebrum sensationem in elementa vitae psychicae“ (Rapport du physique et du moral dans l’homme 1802).

4. Ioannes Iosephus Gall, Wittenbergensis (1758—1828), primum professor Vindobonae, postea Parisiis, qui pater Crani-

ologiae et Cranioscopiae nuncupatur. Iuxta eum qualitas vitae psychicae ex formatione crani et cerebri cognosci potest. In externa parte crani adsunt quaedam elationes „protuberantiae“, ex quibus ad dispositionem psychicam concludere possumus. Quae protuberantiae et in cerebro occurunt. A qualitate et quantitate cerebri dotes hominis psychicae pendent. Theoria Galli, quam Lombroso novissime sectatur, necessario ad materialismum dicit.

In Germania florentibus scientiis naturalibus et dilabente philosophia idealistica, materialismus crassus est propagatus. Materialistae praecipui sunt:

5. L. Andreas Feuerbach, natus an. 1804 Ansbachii, qui in universitate Erlangensi philosophiam docuit et omnia a materialistis Gallicis proclamata principia adoptavit. Theogiam vocat deificationem. Homo secundum eum reprezentat sibi proprietates suas tamquam subiecta, quae in quodam summo ente coniungit, quod deinde Deum appellat. Putat ideo, Deum et religionem nihil esse, nisi phantasiae figmentum. Obiit an. 1872.

6. Carolus Vogt, Giessenensis, nat. 1817, docuit Genevae et conferentias in Germania instituebat, ad materialismum late propagandum. Aserit, cogitationem vel ideam non esse, nisi quandam secretionem cerebri ad modum organicae secretionis urinae vel bilis. Impugnavit eum Rud. Wagner (1854), qui sibi animam instar aetheris in cerebro reprezentabat.

7. Jacobus Moleschott, nat. 1822, docuit Heidelbergae, postea Turini in Italia, mortem obiit an. 1895. Cogitationem quandam phosphorescentiam celebri ad modum scintillarum electricarum habet. Qualitatem hominis dicit dependere a qualitate escarum, quibus fruitur (Kreislauf des Lebens 1852, Einheit des Lebens 1864).

8. Henricus Czolbe (1819—1873), qui docuit, sensationes et affectiones cerebri secerni ex anima mundana, unde cogitatio explicari possit. (Neue Darstellung des Sensualismus 1855, Entstehung des Selbstbewusstseins 1856, Die Grenzen und der Ursprung der menschlichen Erkenntnis 1865).

9. Ludovicus Büchner, Darmstadiensis, nat. 1827, materialistarum coryphaeus, cuius liber „Kraft und Stoff“ (ed. 16. 1888) oraculum est materialistarum nostrorum dierum. Secundum doctrinam eius existunt tantummodo corpora, quae ex materia et vi componuntur. Omnia ad haec duo ultima principia reduci debent. Vis et materia indivisibiliter coniunguntur; vis sine materia

existere non potest, quare neque Deus, neque spiritus, neque anima spiritualis existere possunt. Eadem est vis, quae per stomachum escas consumat et quae per cerebrum cogitat; cogitatio oritur combinatione virium. Cerebrum est machina ad cogitandum. Materia et vis sunt increatae, aeternae. Omnia fiunt necessitate naturae.

10. Etiam David Strauss (1808—1874) in opere: „Der alte und der neue Glaube“ (1872) principia materialistica sectatur, negando immortalitatem animae et existentiam Dei transcendentalis. Quia Deum pro absoluto habet, quod inde ab aeterno sui concium fieret in animis humanis, pantheistis quoque Hegelianis annumerari potest.

§ 29. Darwinismus.

Iam L a m a r k (1744—1826) opinionem protulit, entia superiora usque ad hominem decursu temporis ex inferioribus se evolvisse. Uberius tamen hanc hypothesim per sic dictam „selectionem naturalem et artificialem“ et per „mutuam individuorum pro existentia collectationem“ explicavit

1. Charles Darwin (1809—1882) in suis operibus: „De origine specierum“ (1859) et „De origine hominis et selectione generica“ (1871). Summa doctrinae eius est:

Homo potest selectione artificiali novas species et semispecies animalium et plantarum producere. Per copulationem enim carnalem individuorum, in quibus quaedam proprietates modo eminenti se evolverunt, tandem novae species prodeunt. Etsi hoc verum non est, quia experientia teste talia individua post secundam vel tertiam generationem aut pereunt aut vero sterilia manent, tamen Darwin hanc hypothesisim veram esse supponit et affirmit, quod per artem fit, fieri in natura per selectionem naturalem. In principio — dicit — paucissimae existebant formae plantarum et animalium vel unica tantum forma, quae se e protoplasmate evolvit. Formae exortae in ulteriori propagatione per accomodationem ad tempestatis, climatis, escarum etc. diversitatem in perpetua collectatione pro sua existentia varias essentiales mutationes passae sunt.

In tali pugna quaedam membra constante usu melius sunt evoluta, alia propter non-usum defecerunt. Mutationes individuis et speciebus utiles per varias generationes ita denique post generationum millia evolutae sunt, ut novae species prodierint. Indi-

vidua cum mutationibus conservationi nocivis in colluctatione perierunt. Homo est ultima species in hac evolutione et e specie simiarum anthropoidarum prodiit. — Rerum naturalium periti, ut J. Wiesner (Elemente der Organographie, Systematik und Biologie der Pflanzen, Wien 1884, pag. 370) et Dubois Reymond (Über die Übung, Berlin 1884) theoriam Darwinii meram opinionem hucusque tenebrisosam reputant.

2. Ernestus Haeckel, Potsdamensis, nat. 1834, professor in universitate Ienensi, creationem mundi in opere „Schöpfungsgeschichte“ negat et eius evolutionem materialistice et darwinistice explicare conatur. Afferit, mundum esse productum virium physicarum et chimicarum, quae sint aeternae et necessariae, materiae necessario inhaerent et mundum hunc et ordinem eius necessario produxerunt. Initio existebat globus aërius, e quo pedetentim corpora anorganica prodierunt; organica evoluta sunt ex inorganicis per „generationem aequivocam“ (Huxley), species superiores ex inferioribus per selectionem naturalem. — Virchow († 1902), auctoritas certe competens, „generationem aequivocam“ reprobavit (Die Freiheit der Wissenschaft, Berlin 1877, p. 20).

§ 30. Realismus.

Empirismus Lockii, dualismus Cartesii, pantheismus Spinozae difficultatem parabant, quominus quis solidam idealem simulque naturalibus scientiis accomodam sibi formaret cogitandi sentientique rationem. Quare viri quidam ingeniosi materialismum cum idealismo conciliare studebant, atomismum tum mitiorem tum rigidiorum docentes. Eminet inter eos vir scientia et animi cultura praestantissimus:

1. Godifredus Guillielmus (liber baro) de Leibniz, Lipsiensis, nat. 1646, mort. 1716. Annos 15 natus magna iam scientia eminebat, incumbens studiis philosophicis et iuridicis in universitate Lipsiensi. Baccalaureus philosophiae et doctor utriusque iuris in eadem universitate factus, Romam petiit, ibique, etsi assecra confessionis protestanticae, magno honore est exceptus. Annis 1713—1714 Vindobonae commoratus est. Quoad religionem, unionem inter varias sectas protestanticas comparare studuit, idemque etiam inter religionem catholicam et protestanticam fieri valde desiderabat. Spes eum fecerit. Inde ab anno 20 aetatis sua nullam ecclesiam protestanticam visitavit. Viam conciliationis et unionis etiam in philosophia aggressus est, principia scholae aristotelicae-

christianae cum inventis scientiarum naturalium prout et scientias in genere cum fide christiana componere studens. Philosophia eius multa praecipua continet, sed propter idearum varietatem demum a sectatoribus in quoddam systema est redacta. Multum tamen profuit ad impediendam propagationem empirismi crassi et materialismi Anglorum et Gallorum in Germania. Decursu temporis 250 scripta edidit. Praecipua eius opera sunt: Nouveaux essais sur l'entendement humain (1710, contra Locke), Theodicée (1710, contra Bayle), Monadologia (1714), Système nouveau de la nature (1695), Meditationes de cognitione, veritate et ideis, Commentatio de anima brutorum, Sur l'esprit universel, Causa Dei asserta, De libertate. Summa philosophiae Leibnizianae est:

a) Existunt tres fontes cognitionis α) intelligentia, quae est aut intuitiva aut derivata. Intuitiva tendit aut ad universale (vérité de raison) aut ad particulare (vérité du fait). In ea cognoscit intellectus duas ideas ad invicem pertinere immediate, in cognitione derivata autem opus est idea media. Contra Scholasticorum principium „nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu“ obmovet, saltem intellectum prius adesse debere, si autem adest, iam adest suiconscientia et cum ea multitudo idearum. — Ideae innatae in anima praeformatae sunt, ita ut in anima multae perceptiones adsint, quae apperceptiones (i. e. ideae, quarum consciit sumus) demum per secundum fontem cognitionis, scil. β) per apprehensionem sensitivam fiunt, quae non est nisi occasio realis cognitionis nostrae. Accedit fons tertius: γ) opiniones, quae in mera probabilitate fundantur.

b) Quum ideae in anima praeformatae sint et ipsa sui „ego“ per seipsam conscientia fiat, debet esse ens sibi sufficiens et occlusum, ens monadicum. Quaelibet monas est quasi mundus pro se, totum universum quasi in nuce comprehendens et repraesentans. Monas in se occlusa non habet aperturas vel fenestras, quibus ea, quae fiunt in mundo, in eam introirent; propterea ideae eorum, quae extra monadem sunt, iam a principio in ea adesse debent, sed ut factis et rebus extraneis respondeant, providet Deus per sic dictam harmoniam praestabilitam, ita ut gesta in monade et extra eam convenient sicut duo horologia, quae aequaliter tempus indicant. — Existunt monades, in quibus vis monadica α) quasi dorinit (mundus anorganicus), β) quasi somniat (plantae), γ) monades cum clara perceptibilitate (animalia), δ) monades cum vera suiconscientia (mundus spiritualis). Ne duae quidem monades

invicem se exaequant, quod Leibniz „principium identitatis indiscernibilium“ nominat.

c) Mundus constat e monadis, quarum essentia est vis per se operans, etsi hincinde impedita. Constat ergo mundus e solis viribus. Etiam corpora sunt meri complexus virium. Materia non existit; quod materiam vocamus, est aut impeditio virium aut illusio, quae producitur per compagationem monadum, propter quam aliquid constans et perdurans esse videtur. Tempus est series phaenomenorum sibi succendentium, spatium coëxistentium.

d) Anima est monas centralis, circa quam dispositae sunt monades corporis. Fundamentales vires animae sunt: intelligere et velle. Contactus inter animam et corpus statutus est per harmoniam praestabilitam. Voluntatis libertas non est libertas indifferentiae, sed sui determinatio ad bonum melius appetendum. — Omnes monades corporum et omnes monades centrales in Adamo creatae sunt. Monades corporis in statu involutionis, monades centrales in statu consopitionis. Per generationem corpus e statu involutionis in statum evolutionis transit, anima e statu inconscientiae in statum conscientiae. Ad quod interventus divinus necessarius est. Per mortem redit corpus in statum involutionis. Animae animalium una cum corpore ad consopitionem originariam revertuntur, sola anima humana, quae suiconscia est, etiam post corporis involutionem conscientiam retinet, in quo eius immortalitas consistit. Manet tamen et post mortem cum corpore coniuncta.

e) Monades, ab invicem prorsus independentes, non potuerunt seipsas in ordinem praesentem redigere, et propterea debet existere Deus, qui hanc harmoniam produxit. Deus est actus purus, qui in suis actibus a nullo determinatur, nec per aliquod principium passivum limitatur. Mundum produxit absolute libere. Deus effulgurat monades, non tamen ad modum emanationis; monades sunt ideae Dei et effulgurantur per actum divinum, qui a nobis comprehendi nequit. — Finis creationis est gloria Dei et beatitudo creaturarum rationalium. Finis hic solum per optimum mundum attingi potest, qui est mundus existens praesens. Mundus praesens non esset optimus, si in ipso malum non adesset, quia et ipsum malum ad Dei gloriam conferre debet. — Optimismus hic omnino accidens a mundo removet, ideo ad determinismum et fatalismum ducit (Gutberlet, Die Theodicee, p. 220.).

f) Summa hominis beatitudo consistit in possessione Dei tamquam boni supremi et attingitur per virtutem et iustitiam. Sine spe retributionis post mortem non adesset moralitas. Existit duplex regnum: regnum spirituum et regnum naturae; priori praeest Deus tamquam princeps, secundo tamquam creator. Utrumque sibi conforme est per harmoniam praestabilitam.

g) Quoad theologiam positivam e maxima parte catholica sectatur principia: Non datur contradictio inter revelationem et rationem; mysteria non possunt ratione comprehendendi, quia sunt supra rationem, non tamen sunt contra rationem; traductio peccati originalis per creationem in lumbis Adae explicatur; redemptio tamquam momentum essentiale ad mundum perfectissimum et optimum pertinet.

2. Christianus Wolff, natus Vratislaviae an. 1679, in patria universitate studio matheseos et philosophiae incubuit. Leibnizio intercedente professor Halae evasit. Quia de „theologia naturali“ paelectiones habuit et iuxta principia lutherana orthodoxa solummodo theologia supernaturalis existere potest, a quadam factione protestantica atheismi accusatus, munere privatus et patria pulsus est. Sed regnante Friderico II. iterum revocatus, Halae usque ad obitum an. 1754 docuit.

Wolff doctrinam Leibnizii in systema rededit et doctrinae aristotelicae plus accommodavit. Condidit divisionem philosophiae, nunc communiter usitatam, in philosophiam theoreticam et practicam. Theoreticam divisit in Logicam et Metaphysicam; Metaphysicam iterum in Ontologiam, rationalem Psychologiam, Cosmologiam et Theologiam naturalem. Practicam divisit in Ethicam, Ius naturale et Politicam.

Bonum nominat, quod naturam nostram perficit, malum, quod eam minus perfectam reddit. Summum itaque ipsi principium moralitatis est: Fac, quae tuiipsius et proximi conditionem perficiunt, et omitte, quae eam minus perfectam reddunt. Summa perfectio hominis est simul et summa eius beatitudo, quia perfectio voluptatem causat et felicitatem producit. — Eiusmodi utilitarismum socialem excoluerunt etiam Samuel Puffendorf (1632—1694) eiusque assecla Christianus Thomasius (1655—1728). Wolfii sectator Godifredus Baumgarten (1714—1762) primam scripsit aestheticam, sane adhuc imperfectam. Wolfii ethicam acerrime impugnabat Aug. Crusius (1712—1775).

3. Joannes Fridericus Herbart, Oldenburgensis, nat. 1776, studuit Ienae et magistrum habuit Fichte. Anno 1802 docere

coepit Gottingae philosophiam et paedagogicam; factus est inibi postea earumdem disciplinarum professor, quas tractavit usque ad obitum suum an. 1841. Opera eius praecipua sunt: „Hauptpunkte der Logik“ et „Hauptpunkte der Metaphysik“ (1806), „Allgemeine praktische Philosophie“ (1808), „Einleitung in die Philosophie“ (1813), „Psychologie als Wissenschaft“ (1826) et „Allgemeine Paedagogik“ (1806).

Philosophiam dividit in tres partes: in Logicam, quae conceptus explicare debet, in Metaphysicam, quae ideas ex experientia haustas corrigit et contradictiones solvit, et in Aestheticam, quae conceptus ita completere debet, ut aestimationem pariant et rerum systema unum totum placens efficiant. Doctrina eius est constructa e placitis Eleaticis, Platonicis et Leibnizianis. Brevis eius conspectus est:

a) Fons cognitionis omnis realitatis est sensatio. Cognoscimus formam, relationes rerum; substantia vero rerum nos prorsus latet. Logicum universale per se realitatem non habet.

b) Metaphysicam dividit in Methodologiam (Systematicam), in Ontologiam (de ente), Synechologiam (de continuo), et Eidologiam (de phaenomenis). — Reale vel ens existit, est positivum, absolutum, simplex, est neque extensum neque continuum. Res sunt complexiones multarum simplicium substantiarum, monadum vel realitatum. Substantia et accidens non existunt. Imaginamur substantiam, quia in rebus adest Reale in medio constitutum, ad quod omnia Realia tendunt. Realia sunt immutabilia, sola permutatio Realium in una eademque re est mutatio in genere. Permutatio in qualibet re oritur e tendentia Realium se conservandi et contra turbationes ab extra provenientes se defendendi. In eo etiam rerum efficientia consistit.

c) In Synechologia continuum et conceptum materiae explicare studet. Quum sint Realia simplicia, possint se invicem compenetrare, quia se autem conservare student, reagunt contra talem plenam compenetrationem. Si vis attractiva et repulsiva Realium se exaequant, oritur atomus, moles. Sed continuum non est nisi illusio et materia nihil aliud nisi summa Realium, quae propter exaequantem relationem virium attractivarum et repulsivarum tamquam continuum appareat. Propterea tempus et spatium non sunt aliquid reale, sed obiectiva illusio; quum enim Realia conglomerata existant, in spatio et tempore extensa esse videntur.

d) Anima humana est Reale centrale, est absoluta, simplex, incorruptibilis. *Anima* non est forma corporis, quia quodlibet Reale propriam vitam habet, neque in eo activitas transiens existit. *Anima* habitat tantum in corpore et quidem in cerebro et per nervorum complexionem instar parasitae corpori est implantata. — *Anima* non habet potentias neque indoles. Efficientia eius prout cuiuscunque Realis consistit in sui conservatione; singulae conservationes in anima sunt repraesentationes, ideae. Processus cognoscitivus est sequens: Si sensus affectus fuerit, affectio, quae est motus, per nervos ad cerebrum deducitur, ad Reale animae. Realia animae contigua per motum excitata eandem penetrare conantur. *Anima* resistit et se conservare studet; singulae conservationes sunt ideae, quae aut identicae sunt aut eiusdem speciei et tunc uniuntur, aut vero contrariae sunt et tunc invicem se impediunt et ligant. Ideae infirmae a firmioribus pro gradu infirmitatis sub limen conscientiae deprimuntur. Ideae depressae obscure et quasi latenter operantur et oriuntur affectus, si tendunt iterum ad conscientiam prodire, oritur appetitus; si tendentia firmior est et cum verosimilitudine coniuncta, in futuro ideam actualem fieri posse, adest cupido, et si denique tendentia cum spe est coniuncta, ideam in praesenti tamquam dominantem prodire posse, adest velle. — Libertas voluntatis non est libertas eligendi, acsi in medio quasi essemus inter rationem et inter cupidinem, quum hae duae a nobis non sint diversae; sed est communis activitas rationis et cupidinis, et quum hae a nobis non sint distinctae neque extraneae, actio vere tamquam nostra propria et non aliena appareat, ideo vere libera est — libertas a coactione, non vero libertas indifferentiae. — *Anima* propriam vitam habet, corpus in eam negative tantum influit. Quare et post mortem corporis existere potest, imo post mortem obscurissimae ideae cum tota claritate sua in conscientiam producent et laetiorem vitam causant, quia corpore non amplius impediuntur.

e) Deus necessario existit, quia nemo potuit admirabiles relationes, praerimis in organismis altioris ordinis, disponere, nisi Deus. Sed essentiam Dei cognoscere non possumus et propterea quoad hanc rem ad fidem est recurrendum. Indigentiae religiosae est, ut nobis Deum tamquam omnipotentem, omniscium, sapientissimum, optimum etc. repraesentemus, imo ipsi proprietatem personalitatis attribuamus, sed ratio haec demonstrare non valet

et ideas tales anthropomorphismos dicere debet, qui tamen a parte fidei necessarii sunt.

f) Bonum morale consistit in harmonia voluntatis cum iudicio, estque insimul virtus idealiter spectata et vera libertas moralis. Ius est complexus relationum, quae e contractibus proveniunt. Ethica est pars aestheticae. Existunt quinque ideae practicae: libertatis, perfectionis, benevolentiae, juris et retributionis, quae sunt fundamentum omnis ethicae et paedagogicae. Pulchrum e iudicio aesthetico de congruentia relationum ad invicem seu formarum prodit.

Herbart in sua doctrina multum usus est formulis mathematicis, quare multi mathematici et philosophi recentiores sistema eius adoptarunt. Eminent inter eos: **Guilielmus Drobisch** (Erste Grundlinien der mathematischen Psychologie, Lipsiae 1850), **G. Hartenstein** (1808—1890); paedagogi: **Ziller** († 1882), **Stoy** († 1885), **Theod. Waitz** († 1884), **Rein**, **Döpfeld**, **Fröhlich**, **Nahlowsky**, **Gustavus Lindner** (Lehrbuch der empirischen Psychologie), **Robertus Zimmermann** (Philosophische Propaedeutik, Logik, Empirische Psychologie, ed. 3. 1867), qui ultimi duo ad Herbartii philosophiam in Austria propagandam maxime contulerunt; **Iosephus Durdík**, philosophiae professor in universitate boh. Pragensi (Psychologie, ed. 4. 1893), **Dastich**, **P. Durdík**, **Jandečka**, **Kapras**, **Zába**, **Čáda**, **Madiera**, **Hyna**, **Hostinský**. In Russia: **Nic. Strachov** († 1896), **N. I. Grot** († 1899), **Astafjev** († 1893), **Bobrov**, **Děbolskij** (Metafizika 1895), **Karinskij**, **Kavělin**, **Kozlov**, **Lopatin**, **Michaljov**, **Miloslavskij**, **Wladislavlev** (Psichologia 1881). Apud Polonos praesertim **Henr. Struve** (Wstęp do filozofii 1896); apud Slovenos: **Ioan. Pajk** (Praktische Philosophie 1898), **Křičan**, **Lampe**.

4. **Fridericus Eduardus Beneke**, Berolinensis, nat. 1798, docuit in universitate urbis patriae, sed propter opus „de physica morum“ munere privatus est. Posteriorus professor extraordinarius nominatus, in hoc munere permansit usque ad obitum an. 1854.

Hypothesim Herbartii de „conservationibus“ rejicit et proprius ad monadologiam Leibnizii accedit. Psychogiam dicit esse scientiam naturalem, quae sicut ceterae scientiae naturales observationi inniti debet, e singulis phaenomenis leges universales inductione deducendo et simul in singulas vires in phaenomenis

operantes inquirendo. Quod tamen solum de methodo psychologiam tractandi valet. Obiectum psychologiae — anima — persuicentiam limites scientiae naturalis transcendit. — Anima non est substantia simplex, sed complexus primariū potentiarum, quae tam sunt firmae, ut animae perduratio post mortem corporis nullo modo addubitari possit. — Fontes scientiae psychologicae sunt: biographiae, confessiones, opera historica etc., e quibus ad qualitates animarum singularum et deinde per inductionem ad qualitatem animae humanae in genere concluditur. De potentiis animae vera quidem docet, sed quomodo tales potentiae sine subiecto, cui inhaereant, operari possent, non intelligitur. Opus eius: „Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft“ (Berolini 1833) late propagatum est et doctrina eius multos paedagogos sectatores habuit, inter quos Frid. Dittes (Schule der Paedagogik) et Fridericus Ueberweg referuntur.

5. Adolphus Trendelenburg, Eutinensis, nat. 1802, philosophiae professor Berolini, ubi mortem obiit an. 1873. Opposite ad scholam Hegelianam proprius ad Aristotelem accedere tentavit et suo scripto: „Excerpta ex organo Aristotelis“ ad studia Aristotelis restauranda multum contulit. Sed doctrina eius in multis ab aristotelica differt. Prout aether, sonus, calor motus sunt, ita dicit Cogitare esse moveri. Quivis motus ab alio differt et res differentes producit, quod ad notionem categoriae causalitatis dicit; porro semper aliquid movetur, et hoc aliquid categoria materiae est; his categoriis categoriae formae, spatii, qualitatis et quantitatis accedunt (Logische Untersuchungen, Lipsiae 1840). Stylo pulchro et perspicuo ostendit, quomodo in toto universo idea teleologica appareat. Quum omnia ad finem praestitutum tendant, inter tendentiam partium sensitivarum et inter spiritum oppositio oritur. Moralitas consistit in eo, ut homo naturalis spirituali se subjiciat, quod voluntatis libertatem postulat. — Deus non potest ratione e mundo directe cognosci, valet igitur principium: „Deus nesciendo scitur.“ — Trendelenburg philosophis materialisticis et idealisticis valde eo praeeminet, quod ideam teleologiae in universo strenue defendat, sed nimis asserit, quum etiam animam humanam ad meram ideam teleologicam deprimat.

6. Hermannus Lotze, professor philosophiae Gottingae (1817—1881), atomismi quidem sectator, qui tamen differentiam animae a corpore docuit, eiusque existentiam et individualitatem

imprimis e suiconscientia probat. In doctrina atomistica Herbartum et Leibnizium magistros sequitur. Totum universum — dicit — animalum est, atomi sunt entia spiritualia, quae per infinitum ad unitatem substantiam copulantur (*Mikrokosmus, Ideen zur Naturgeschichte der Menschheit*, 1854—1864). — Sic modo, etsi realismum sectetur, ad pantheismum devenit.

7. Gustavus Fechner (1801—1887), Moscoviensis, docuit Lipsiae. Summa doctrinae eius est: Deus animat mundum universum; res mundi sunt phaenomena tantum. Leges horum phaenomenorum scientia naturalis inquirere debet. Mundus constat ex atomis, quae tamen non sunt monades, sed phaenomena solum: — centra virium. Fechner auctor est *Psychophysicae*, i. e. methodi, celeritatem et intensitatem sensationum mensurandi (cf. lex Weber). Sectatus est eum Hermannus Ulrici (1806—1884), professor Halensis, qui vim universalem tamquam principium unionis in medium inter omnia virium centra posuit, Dei transcendentiam agnovit et sic Fechneri pantheismum evitavit.

§ 31. Positivismus.

Auctor positivismi est Augustus Comte, Montpelliensis, natus 1798 e parentibus catholicis, monarchiae addictis. Frequentavit scholam polytechnicam 1814 Parisiis, ubi praesertim studiis naturalibus occupabatur. Anno 1818 associatus est sectae S. Simonistarum, sed mox eam deseruit et propriam scholam philosophicam et religiosam condidit, quam positivisticam nominavit. Opera eius praecipua sunt: „Cours de philosophie positive” (1830—40), *Catechisme positive, ou sommaire exposition de la religion universelle* (1852) et alia. Se ipsum appellavit magnum humanitatis pontificem (Grand-Prêtre de l'humanité), dogmata proclamabat, catechismum doctrinae suae religiosae edidit, matrimonia benedixit et mulierem quandam redamatam honore quasi divino veneratus est. Mortem obiit an. 1857 Parisiis; exceptis nonnullis discipulis, ceterum a mundo derelictus. Discipulus eius Ernestus Littré, Parisiensis (1801—1881), medicus, doctrinam magistri in systema completum redegit et ad propagationem positivismi maxime contulit (*Paroles de philosophie positive, Auguste Comte et la philosophie positive*, 1863). Principia huius doctrinae, nostris diebus sat vulgatae, sunt:

a) Cognitio humana occupari debet iis tantum, quae data vel posita sunt et quae ex experientia et consideratione mundi hauriuntur. Per considerationem facta naturae et historiae colliguntur et philosophiae positivae officium est, via inductionis ex his factis leges universales et facta universalia deducere. Causas, essentias et finem rerum philosophia positiva non inquirit. Quae praeter phaenomena ex immutabilibus legibus naturae necessario sequerentur, philosophia positiva neque considerat neque de eis quid affirmit vel negat, quum de talibus nihil sciamus. Quae experimentaliter inquiri non possunt, a scientia excludenda sunt. Existunt sex species scientiarum: Mathesis, Astronomia, Physica, Chimica, Biologia et Sociologia.

b) Genus humanum per tria stadia evolutionis intellectualis ad statum culturae praesentem devenit, quae stadia in vita cuiuslibet hominis exculti recurrent. Primum stadium adest, quum homo phaenomena naturalia causis supernaturalibus personalibus attribuat: — Theologismus; secundum stadium, quum causis naturalibus causas abstractas, absconditas, rerum essentias, causas primas, efficientes et finales substituat: — Metaphysicismus; in stadio vel gradu culturae tertio eas causas per leges vel per facta universalia explicat, e quibus necessario sequuntur: — Positivismus. Secundum haec stadia homo primum causas phaenomenorum in mundo operantes supernaturales putabat et adorabat: Fetischismus; deinde progressus est ad Polytheismum, quum deitates in quasdam classes divisisset; denique ad unum agens supremum se elevavit: — Monotheismus. Postea labentibus saeculis inde a saec. XV. genus humanum ad Metaphysicimum pervenit, quum causam illam phaenomenorum in „essentia“, „natura“, „vi“ etc. poneret. In praesenti ad gradum ultimum, ad Positivismum, ascendit, qui unice veram praebet cognitionem. Stadia antecedentia erant necessarii gradus preparationis, in praesenti vero solummodo historico momento gaudent.

c) In Psychologia phrenologiae Gallii sectator existit.

d) In Morali summum principium habet exercitium universalis dilectionis hominum — vivre pour l'autrui — Altruismus opposite ad Egoismum. Pro Deo colenda est humanitas „Grand être,“ colenda ingenia, homines excellentes: — cultus hominum.

Positivismus non admittit quidem principia metaphysica et tamen a particulari ad universale concludit, quod sine principiis

metaphysicis fieri nequit; porro universale non est aliquid sensibile, quod ex experientia hauriri possit, sed est supra naturam, supra ea, quae data vel posita sunt, est transcendentale, metaphysicum. Patet igitur, Positivismum sibi contradicere; sed contradicit et historiae quoad sua stadia evolutionis culturae humanae, quia constat, omnes gentes originetenus unam Deitatem coluisse et demum temporis decursu ad Polytheismum prolapsas fuisse. Praecipui sectatores Positivismi sunt: H. Taine et Alexander Bain, Galli; Gaetano Trezzo (Critica della storia, 1866), Italus; Ioannes Stuart-Mill, Londinensis (1806—1873), Herbertus Spencer, Anglus (1820—1903), qui positivismum cum darwinismo copulavit et ad explicanda phaenomena socialia (System of Synthetic Philosophy, Descriptive sociology) et ethica (The data of ethics, 1879) adhibuit, utilitarismum et agnosticismum docendo. Sectantur eum in Italia: Ardigo et Herzen; in Gallia: Alfredus Fouillée; in Germania: Eug. Dühring (nat. 1833), Jul. Kirchmann (1802—1904), Rich. Avenarius, Guil. Wundt (Grundzüge der physiologischen Psychologie, 1874); in Bohemia: Thom. Masaryk, Fr. Krejčí, Fr. Drtina; in Russia: Lavrov, Karějев, Michajlovskij, Troickij, de Roberty (Agnosticisme, 1892), Filippov; in Polonia: Joan. Sniadecki (1756—1830), J. Ochorowicz (nat. 1850, Wstęp i ogólny pogląd na filozofię pozytywną, 1872), Straszewski (Uwagi nad filozofią Milla, 1877) et alii multi.

§ 32. Scepticismus.

Sceptici vocantur, qui certitudinem cognitionis humanae addubitant aut vero prorsus negant. Inter eos eminent:

1. Georgius Berkeley, Killerinensis, Hibernus, nat. an. 1684, obiit an. 1753 tamquam episcopus anglicanus Cloynensis. Studuit theologiae Dublinii et varias Europae regiones paragravit. — Incipit a phaenomenis lucis et dicit ea solummodo subiectivas representationes esse (Theorie of vision, Lond. 1709), quam theoriam Helmholtz (1821—1894, Über das Sehen des Menschen, 1855) adoptavit. Realiter existunt sola entia, quae cogitant — spiritus. Apprehensiones et sensationes non possunt procedere a materia, quia materia non potest dare, quod non habet. Nihilominus dictat conscientia nostra, sensationes quidem in nobis esse, sed non esse a nobis; quum ideo neque a materia neque

a nobis sint, debent esse a Deo, in quo tamquam ideae exemplares existunt et animo nostro imprimuntur. Corpus et spiritus sunt substantiae heterogenae, quae invicem tangere non possunt; omnis propterea mundus sensibilis non est nisi subiectiva successio idearum nostrarum, quarum et causa efficiens et valor obiectivus Deus est (*Treatise on the principles of human Knowledge*, Lond. 1710).

2. David Hume, Edinburgensis, 1711—1776, mercator et secretarius legationis Anglicae Parisiis.

a) Hume negat omnem valorem obiectivum cognitionis humanae intellectualis. Apprehensiones nostrae sunt impressiones sensibiles vel reflexiones ad has impressiones. Idea tot valet, quot impressio, imo debilior est impressione. Ideae universales non habent realitatem; cognoscere non est, nisi impressiones sensibiles coniungere.

b) Coniunctiones et impressiones fiunt eo modo, quod aut una idea ex alia derivetur, quo oritur iudicium analyticum, quod igitur nullam obiectivam realitatem habet, aut vero e singulis factis ope principii causalitatis iudicio synthetico ad universale concludatur. Sed principium causalitatis illusorium est, quia rectitudo eius neque a priori probari potest, quum causa ab effectu differat et propterea e notione causae ad effectum concludi nequit, — ante effectum enim causa non aderat, — sed neque a posteriori ex experientia, quum experientia de successione tantum singulorum phaenomenorum testetur, non vero de eorum connexione. Connexio inter causam et effectum, quam supponimus, fundatur in consuetudine et praeiudicio, futurum praeterito simile fore. Ideo neque cognitio via syntheseos acquisita realitate obiectiva gaudet (*Enquiry concerning human understanding*, Lond. 1748).

c) Notiones Dei et substantiae nullum valorem obiectivum habent. De existentia rerum edocent nos impressiones sensibiles, quas ad res externas referimus. Hoc fit per instinctum sensualitatis, quem Hume „fidem“ nominat. — Blaise Pascal (1623—1662) jam pridem contra scepticismum necessitatem revelationis divinae tamquam fontem, ex quo veritatis cognitio, ad quam natura impellit, certo hauriri potest, sapientissime defendebat (*Pensées sur la Religion et sur quelques autres sujets*, ed. 1669).

Caput II.

De Rationalismo.

§ 33. Rationalismi auctores.

1. René Descartes (Renatus Cartesius), natus La Hayae Turonum an. 1596, studuit philosophiae, theologiae, mathesi et physicae. Parisiis in familiis nobilium conversatus est, ut vitam socialem cognosceret. Ex eadem causa rei militari operam dedit et ducibus Mauritio Auranianensi, Tilly, et Bouquo Germaniam, Italiam, Bohemiam peragravit, denique in Bataviam secessit, ibique sua praecipua opera: „Meditationes de prima philosophia“ et „Principia philosophiae“ scripsit. A Christina, Sueciae regina, Holniam vocatus, ibidem mortem obiit an. 1650.

a) Fundamentum systematis Cartesii est principium: „Cogito ergo sum“. Sensus — dicebat — nos aut fallere aut ipsi falli possunt, unicum est, quod constat: si cogito, ergo etiam sum necessario; si dubitare vellem de cogitando, deberet hoc iam cogitando fieri. Principium adductum ergo nullo modo addubitari potest. Per „cogito“ totam intellectualem operationem intelligebat. Ipsum et omnia, quae cum eo cohaerent indivisibiliter, dicebat esse propter suam claritatem inconcussum fundamentum omnis certitudinis et firmum criterium veritatis. Quod ideo per ideam claram et distinctam cognoscitur, verum est. — Homo prae aliis clare et distincte cognoscit, se esse substantiam immaterialem, quia cogitare potest; porro cognoscit, se esse, qui cogitat, ergo se existere; cognoscit suam existentiam et essentiam.

b) Idea Dei homini item clara est; est ipsi innata. Quare homo clare Dei existentiam cognoscit et si ideam Dei dissolvit, cognoscit facile Deum infinite perfectum esse debere. Quam autem ideam homo producere non potuit, sed ea a Deo, ente perfectissimo, originem habere debet. — Adhuc alia argumenta pro Dei existentia adduci possunt. In rebus clare cognoscimus limitationem et contingentiam, e quibus ad illimitatum et absolutum concludere debemus. Homo aequo limitatus est et propterea a se esse non potest. Si esset a se, ipse sibi omnes perfectiones dedisset, et neque optaret, neque appeteret, neque dubitaret.

c) Mundus existit et est cognoscibilis, quia supponi non potest, Deum, ens veracissimum, genus humanum perpetuae illu-

sioni quoad mundum realem exposuisse. Cognitio intellectualis est innata. Ideae sunt aut adventitiae, quae ab extra per sensus in animam intrant, res corporeas repraesentant, individualesque sunt, vel ad summum collectivae, nunquam autem universales; aut vero sunt factitiae, quae formantur ope imaginationis; aut denique ideae innatae sunt, quae inde a nativitate in anima existunt et per quas nos ipsos, Deum, omnes veritates aeternas, necessarias, immutabiles et omnes veritates universales, prout: „esse, essentias, naturas, bonum, verum“ etc. cognoscimus. Ideae innatae obiective verae sunt, quod e veracitate Dei erui potest, secundum quam Deus vult, ut ideae rebus respondeant. Apprehensio sensitiva est occasio verae cognitionis per ideas innatas.

Voluntate ideae ad obiecta externa applicantur, quod per iudicium fit; iudicium autem solum tunc verum est, si idea clara est et distincta: sequitur exinde, errorem semper a voluntate procedere. Voluntas debet se subiicere rationis directioni. In Deo solo libera voluntas stella rectrix omnis cognitionis est. — Unica est vero sensu substantia, quae est Deus, qui unice nemine ad suam existentiam indiget. Infinitas eius a nobis quidem positive cognoscitur, sed non comprehenditur. — Mundus constat ex atomis, quae materiam corpoream constituunt et unicam proprietatem habent, scil. extensionem. — Omnis activitas et mutatio in rebus principio materiae extraneo, i. e. Deo, attribui debet, qui motum in rebus causat. Animalia mera automata sunt. Materia in infinitum divisibilis est. Deus in materia infinite divisa in principio motum circularem causavit, vi cuius e mole chaotica corpora orta sunt. Spatium vacuum non existit, neque existere potest, quia spatium solum ibi esse potest, ubi adest extensio, i. e. materia et haec est infinita. Doctrina de teleologia falsa est; non existunt in mundo cause finales sed tantum efficientes.

d) Anima humana est spiritualiter simplex, essentia eius consistit in actualiter cogitando. Vita vegetativa et sensitiva ad corpus pertinet, sed anima corporalis vel animalis non potest admitti, quia in natura nullae formae substantiales existunt. Corpus est automatum, anima habitat in eo, quin cum eo ad unitatem substantialem coniungatur. Principium corpus movens es calor, cuius sedes cor est.

Calore producuntur e sanguine spiritus vitales, qui in cerebrum et nervos ascendunt, qua ratione sensatio et motus in corpore gignuntur. Anima creata est a Deo et in corpus inclusa;

sedes eius est in glandula cerebri. Inter corpus et animam contactus mutuus in eo consistit, quod anima sensationem per commotionem spirituum vitalium excitatam recipiat, dum ex altera parte activitas animae in corpus influat. Contactus hic est solum causa occasionalis cogitationis quoad animam et operationis vegetativae et sensitivae quoad corpus. — Libertatem voluntatis libertatem indifferentiae quidem dicit, sed eam eo sensu intelligit, quod voluntas libera sit a coactione externa, non autem a necessitate interna, quia voluntas motivis ad agendum determinetur. Libertas indifferentiae est aut negativa, quum omnia desint motiva, quae voluntatem ad agendum determinare possint, quae libertas soli Deo competit; aut positiva, quae est facultas iuxta motivum determinans, ut eligatur unum e duobus oppositis, quae libertas homini competit.

e) In Ethica summum bonum et summam beatitudinem virtutem et animi quietem esse dicit. Ad quietem animi homos semper tendere debet. Suprema virtus est dilectio Dei, quia supremam pacem et quietem animae suppeditat.

Si spiritus omnes ideas in se continet et ex se deducit, ad quid sunt sensus? Cartesius spiritualismum exaggeravit et pantheismi pater evasit (cf. Kuno Fischer, Geschichte der neueren Philosophie, I. 1., Monachii 1878).

2. Arnoldus Geulinx, Antwerpiensis, nat. an. 1625, obiit an. 1669, professor philosophiae Lovanii et Lugduni. Docuit:

Id, quod est causa sua operationis, debet scire, quomodo sua operatio oriatur. Quod tamen neque anima neque corpus scit, quare auctores sua operationis esse non possunt. Deus solus est, qui corpus movet et ideas in anima producit. Ipsè veracitate sua et omniscientia efficit, ut mutationes in mundo corporali mutationibus in mundo spirituali respondeant. Systema suum, quod occasionalismus audit, in duobus scriptis: „Annotata prae-currentia“ et „Annotata maiora in principia philosophiae Renati Cartesii“, exponit.

3. Thomas Reid, Aberdeensis, nat. an. 1710, obiit 1796, professor philosophiae Glasgoviae, auctor sic dictae scholae scoticae, quae contra scepticismum Humii pugnavit.

Summa doctrinae eius est: Existunt quaedam principia in natura ipsa fundata, quidam instinctus naturae, quem „sensum naturae communem“ (common sense) nominat. Secundum hunc sensum tota vita hominis instituitur, eum negare vel addubitare

non est philosophicum. Sensus communis dirigit cogitationes nostras et rationis est, ex eius principiis conclusiones deducere. Eius infallibilitas constat ex eo, quod a Deo, veraci et infallibili naturae auctore, inditus sit. Per hunc sensum communem constat nobis de existentia rerum mundanarum, nostri proprii corporis et Dei, creatoris et gubernatoris.

Verum quidem est, philosophiam, quamprimum a principiis sanae rationis aberraverit, philosophiam denuo non esse, attamen non est verum, acsi sanae rationis principia in coeco instinctu consisterent; e contrario nos de veritate principiorum sanae rationis nobis certe persuadere possumus.

§ 34. Criticismus Kantianus.

1. Immanuel Kant, Regiomontanus, nat. an. 1724, professor philosophiae in patria universitate, mortem obiit an. 1804. Initio Wolffio adhaesit, deinde autem, quum opera Humii et Rousseau legisset, facultates animi humani quoad earum obiectivum valorem critice examinare proposuit et anno 1781 primum opus suum: „Kritik der reinen Vernunft“ edidit. Ex opere elucet, eum philosophiam Graecorum et Scholasticorum non legisse. Praeter opus de critica rationis purae edidit aliud de critica rationis practicæ (Kritik der praktischen Vernunft, 1788.), et criticam facultatis iudicandi (Kritik der Urteilskraft, 1790). Ratio philosophiae eius doctrinae hucusque communiter vigenti opponitur. Omnes enim philosophi ante eum, paucis exceptis, docuerunt, cognitionem nostram dirigi rebus, qui sensus nostros afficiunt; Kant e contra asserit, cognitionem nostram esse merum productum animi, quod ad res applicamus, ita ut res quasi cognitione nostra dirigantur.

Facultates intellectuales dividit in rationem theoreticam, practicam et facultatem iudicandi. Rationem theoreticam iterum dividit in facultatem apprehensivam, per quam ex experientia representationes acquirimus, in intellectum, per quem formamus conceptus, in rationem, per quam conceptus in unitatem scientificam ordinis altioris coniungimus.

a) In critica rationis purae agnoscit iudicia a priori, quae a sola ratione concipiuntur et universalia sunt et necessaria; iudicia a posteriori, quae ex experientia hauriuntur et sunt particularia et contingentia; iudicia analytica, in quibus praedicatum continetur in subiecto et quae conceptus tantum explicant; iudicia

synthetica, in quibus praedicatum in subiecto non continetur, quae ideo conferunt ad cognitionem ampliandam.

Iudicia synthetica hauriuntur aut solummodo ex experientia, et tunc sunt a posteriori, aut sunt a priori, universalia et necessaria; sed nunquam sunt mere aprioristica, quia semper aliquid ex experientia admixtum habent. Neque mere aposterioristica sunt, quia sunt universalia et necessaria, dum experientia solum particularia et contingentia apprehendat. Habent ideoque ab obiecto materiam et a subiecto formam, per quam characterem universalitatis et necessitatis participant. Ex hoc elucet, in ratione nostra formas vacuas immanentes adesse, quae sunt conditiones primariae cognitionis nostrae, et quae accidente materia implentur. Hae formae sunt α) in facultate apprehensiva: spatium, tamquam forma sensus externi, et tempus, tamquam forma sensus interni, β) in intellectu: categoriae quantitatis, qualitatis, relationis et modalitatis, nam ab apprehensione procedimus ad cognitionem, si apprehensiones vel ideas in iudicia copulamus; sed quodcumque iudicium suam habet quantitatem, qualitatem, relationem et modalitatem, unde formae intellectus adductae explicantur. His categoriis aliae subordinantur. Quantitas enim, prout iudicium aut singulare aut universale est, comprehendit: unitatem, multitudinem, universalitatem; qualitas, prout iudicium est vel affirmativum vel negativum vel modale: realitatem, negationem, limitationem; relatio, prout iudicium aut categoricum aut hypotheticum aut disiunctivum est, comprehendit substantialitatem et inherenteriam, causalitatem et dependentiam, communitatem et mutuitatem; modalitas, prout iudicium aut problematicum aut assertorium vel necessarium est, comprehendit: possibilitem, existentiam, necessitatem. Omnes hae categoriae sunt essentiales formae a priori intellectus nostri. γ) Rationis formae essentiales sunt ideae sequentes: psychologica, nam ratiocinium categoricum, quod in substantialitate et inherenteria fundatur, perducit denique ad ideam subiecti absoluti, quod non est ulterius praedicatum alterius; idea cosmologica, nam ratiocinium hypotheticum, quod in categoria causalitatis et dependentiae fundatur, denique ad ideam absolutae dependentiae singularium ab independente perducit; et idea theologica, quia syllogismus disiunctivus, qui in categoria communitatis et mutuitatis fundatur, ad absolutam dicit unitatem omnium realitatum et perfectionum. — Hae omnes ideae sunt subiectivae tantum, quae nullum obiectivum valorem habent. Cognitio nostra ad sola

phaenomena pertingit, noumenon rerum, quod phaenomenis substantia, nobis prorsus est ignotum. Nihil scimus de substantia in genere, de essentia animae nostrae, de mundo, de Deo, quod obiective valeret. — Metaphysica secundum Kantum est impossibilis (Prologomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, 1783). Suiconscientia haeret in reflexione ideae psychologicae, in qua operatione tamen notio substantiae, personae et sic porro iam presupponitur, ita ut omnis hic processus in paralogismis consistat, quin aliquid demonstret. Psychologia metaphysica figuratum est, quia neque probari neque redargui potest, non enim obiectivam realitatem habet. Idem valet de idea cosmologica, quae illusiones naturales obiectivas facit, unde contradictiones de mundi origine et aeternitate, de compositione e partibus et simplicitate et sic porro oriuntur. Quae contradictiones removentur, si mundus pro mero phaenomeno habetur.

Idea theologica, quae est complexus omnium possibilium realitatum et perfectionum, tamquam forma rationis prototypa obiectivatur, personificatur, ad modum hypostasis repraesentatur, quod fit per argumenta pro Dei existentia; sed etiam hoc mera est illusio sine valore demonstrativo.

b) Suprema lex rationis practicae est: Age sic, ut principium voluntatis tuae simul principium legislationis universalis esse possit. Non ideo lex moralis in instinctu felicitatis vel in amore sui consistit, sed principium morale quoad originem e sublimiori principio, scil. e lege naturali derivatur: Potes, quia debes: — *imperativus categoricus.* Huic legi subduntur omnes creaturae rationales et sunt simul liberae, quia sibi conscientiae sunt propriae naturae et existentiae in intelligibili rerum ordine. Hoc „debes“ formale est principium in iudiciis practicis, bonum autem est in iisdem principium materiale, aequa ac in iudiciis syntheticis. Ut igitur actio moralis sit, necesse, ut nullo respectu habitu boni prodeat e principio formalis, lege scil. morali. Exinde sequitur: α) hominem autonomum esse et sibi ipsi leges imponere, β) hanc legem naturam imperativi induere debere, ut sensualitas vincatur, γ) imperativum debere esse categoricum, ita ut moralem actionem imperet non tamquam medium ad bonum vel ad beatitudinem, sed propter semetipsam: „officium mere propter officium.“ — Quae lex tria principia theoretica tamquam necessaria postulata rationis practicae supponit, quia sine iis operatio qua moralis agnosci non posset. Suntque haec

tria principia α) existentia liberi arbitrii, quo sibi homo sine coactione externa legem moralem obligantem imponit, β) immortalitas animae, quia summa virtutis perfectio et beatitudo, quae ab ea pendet, solum per infinitum progressum attingi potest, quod existentiam personalem in infinitum duraturam postulat, γ) existentia causae supremae intelligentis et volentis, quae harmoniam perficiet inter virtutem et beatitudinem, quae in hoc mundo inveniri non potest: — necessitas existentiae Dei, quia sine hoc postulato rationis practicae moralitas impossibilis esset. Quod igitur ratio theoretica non agnoscit, postulat ratio practica, quin tamen agnoscat obiectivam eius realitatem (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten).

c) Obligatio legis iuridicae aequa ac legis moralis e solo principio formali oritur, eo tamen discrimine, quod lex moralis actiones internas respiciat, lex iuridica autem externas; obligat igitur lex moralis solum interne, lex iuridica solum externe. Ius secundum Kant definiri potest: „Summa conditionum, sub quibus liberum arbitrium unius cum libero arbitrio alterius iuxta universalem legem libertatis uniri potest.“ — Respublica fundatur in contractibus mutuis, quibus se singuli libertate individuali propter bonum commune privant. Potestas suprema in populo haeret.

d) Facultas iudicandi iuxta Kantium est potentia, particulare cogitari tamquam contentum in universalis, estque aut determinans, si progreditur intellectus ab universalis ad particulare, aut vero reflectens, si a particulari ad universale ascendit; ipsa medium occupat locum inter rationem puram et practicam. Ratio pura cognoscit naturale, universale, necessarium; practica vero: particulare, contingens, liberum. Ut ratio a contingente, particulari, libero, ad necessarium, naturale, universale pertingere possit, indiget principio directivo, quod est idea finis, quae ad unitatem universalitatis dicit et est quasi pons, qui mundum necessarium, a ratione repraesentalum, cum mundo morali, in quo dominatur libertas, coniungit. Idea finis duplex elementum includit: finalitatem subiectivam, formalem, i. e. conformitatem formae rei cum repraesentatione, quo casu facultas iudicandi aesthetica audit, et finalitatem obiectivam, materiale, i. e. conformitatem rerum cum ideis, notionibus earum, et tunc appellatur teleologica. Obiectum facultatis iudicandi aestheticae est pulchrum, quod propter suam cum facultate hominis repraesentativa conformitatem placet. Otiec-

tum facultatis theologicae sunt creaturae quoad earum obiective propriam finalitatem. Quae finalitas aut est externa, in quantum res una alteri proficit, aut interna, in quantum in qualibet re quaevis pars suum finem habet, quae ultima finalitas solis creaturis organicis competit. Has p^{rae}primis facultas iudicandi teleologica considerat.

e) Religio intra limites rationis purae a Kantio mere rationalistice et naturalistice explicatur. Religionem nihil aliud esse asserit, quam ethicam, in quantum nobis Deum tamquam legislatorem repraesentamus. Finem ethicae, qui est beatitudo tamquam summum bonum, a Deo adipisci possumus, ideoque internam legem moralem pro lege divina habemus, qua agendi ratione religio oriatur. Non oritur ergo ethica e religione, sed e contra tum religio tum idea immortalitatis et Dei e lege morali tamquam dictamine rationis practicae pullulant. Quo principio statuto, omnia mysteria christiana rationalistice explicare satagit. Dicit enim, negari non posse, in homine naturaliter quandam aversionem a lege morali adesse — principium malum contra principium bonum, — quod saepissime et facillime per mali propagationem hereditariam explicetur: peccatum originale. Quum sui dilectio fons sit mali, oritur necessitas renovationis internae: iustificatio. „Filius Dei“ est exemplar universae perfectionis moralis. Ut igitur s. Scriptura ostenderet, hoc exemplar revera in ratione nostra adesse, dicit, Christum de coelo descendisse et incarnatum esse. Ideale hoc exemplar homo personificat, ut illud in vita sequatur. — Hominis est, huic typo omnis perfectionis magis magisque se assimilari. Quod ut fieri possit, propter inclinationem hominis ad malum et propter varia impedimenta, quae singulis individuis a hominibus ponuntur, transeundum est a pugna mali cum bono in singulis, ad statum societatis, quae legibus religiosis dirigitur. Haec societas ecclesia est, quae solummodo a Deo regi debet. Ipsa est regnum Dei, quatenus in ea leges morales mandata Dei, i. e. religionis officia habentur. Quod regnum iuxta hominis naturam visibile esse debet. In ecclesia et instituta traditionalia necessaria sunt, sed non debent p^{rae}evalere, secus ecclesia in hierocratiam (Pfaffen-thum) mutatur. Notae verae ecclesiae iuxta singulas categorias sunt: categoriae quantitatis respondet catholicitas, categoriae qualitatis: puritas, i. e., quod in ea solum stricte moralia et rationi conformia motiva dominantur, categoriae relationis: libertas eam introeundi, categoriae modalitatis respondet immuta-

bilitas, quia fundamenta rationalia necessaria sunt. Ecclesia est medium puram moralitatem secundum principia rationis practicae adipiscendi, unde sequitur, eum, qui iam stadium moralitatis purae adeptus fuerit, religionem et ecclesiam abiicere posse (Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft, 1793).

2. Kantii doctrina omni naturali rationi contraria et religioni et ecclesiae nimis iniuriosa, sed stylo fucoso conscripta et scientiae profundae speciem p^rae se ferens a multis adoptata, summis laudibus celebrata et varie explicata est, ita ut mox omnes Germaniae Academias occupaverit. Sectati sunt eam: Reinhold (1758—1823), Beck (1761—1842), Fries 1773—1843), Krug, Fridericus Schiller (1759—1805), Otto Liebmann (1840—), Frid. Lange (1828—1875), Erdmann (1851—), Vaihinger (Kantstudien, 1896—), Dilthey (1833—), Windelband (1848—), Fr. Paulsen (1846—), Höffding, Hoene Wroński (1778—1835) et multi alii usque ad diem hodiernum; impugnarunt eam: Herder (1744—1803), Schulze, Iacobi (1743—1819), Pawlicki et alii.

§ 35. Pantheismus.

Pantheistarum alii dicebant, unicum, quae existat, substantiam sui manifestatione fieri omnia, alii sui evolutione, alii denique candem sui determinatione constituere omnia, in genera, species et individua divisa. Exinde dividitur Pantheismus: in Pantheismum manifestationis, evolutionis et in Pantheismum logicum vel Panlogismum. Pantheismi manifestationis sectator est:

1. Baruch Spinoza, natus an. 1632 Amstelodami, Iudaeus, sed propter doctrinas, quae Iudeis suae patriae minus placebant, ex synagoga excommunicatus. Multum studuit mathesi et philosophiae, munus professoris philosophiae in universitate Heydelbergensi recusavit et opera manuum suarum vixit, placita philosophica scribens usque ad obitum an. 1677.

Summa doctrinae eius pantheisticae versatur circa notionem substantiae et cum ea cohaerentium definitionum attributorum et modorum.

a) Substantiam Spinoza nominat, quod ad subsistendum nullo alio indiget. „Per substantiam — dicit — intelligo id, quod in se est et per se concipitur, i. e. cuius conceptus non indiget conceptu alterius rei, a qua formari debeat.

Ex hac notione sequitur, unicam solummodo posse esse substantiam, quae est illimitata. Quia illimitata est, nullis conceptibus potest limitari, quod idem est, ac eam a nulla re in mundo posse excludi, nam omnis exclusio vel determinatio est negatio. Haec unica, illimitata, infinita et ideo absolute substantia: Deus est. Quia autem unica est, omnia alia entia tum spiritualia cum corporalia ad eam pertinent tamquam

b) attributa et quidem attributa cogitationis et extensionis. Haec attributa eatenus solum distincta sunt; quatenus quodlibet eorum suo modo essentiam eiusdem unius substantiae exprimit, ceterum autem sunt unica et eadem substantia. Affectiones huius substantiae vocantur

c) modi, qui sunt individua, quae independenter operari videntur, quum autem operatio eorum nihil aliud sit, quam affectio illius unicae substantiae, hoc modo se manifestantis. Haec substantia unice libere operatur et omnia in individuis efficit, quae putantur, se libere operari, quia cognoscunt suum velle et suas operationes, sed causam determinantem ignorant. Tribus principiis allatis respondent:

d) Tres species cognitionis: α) cognitio primi generis: imaginatio, quae ex experientia et phantasia haurit et per quam ideae confusae et incompletae oriuntur, *β) cognitio secundi generis: ratio*, quae conceptus universales et aliquam cognitionem attributorum Dei suppeditat, *γ) cognitio tertii generis: intuitio*, quae completam cognitionem attributorum, substantiae Dei et mundi praebet. Per imaginationem manifestavit se Deus in prophetis, per rationem et intuitionem in Christo, qui ergo vere est vox Dei et apparitio Dei in terra.

e) Quia entia non sunt libera, differentia inter bonum et malum logica est tantum; bonum appellamus, quod nobis utile est et nostrum esse conservat, malum, quod est nobis nocivum. Utilissima est cognitio, nos unum esse cum absoluta substantia, unde amor Dei, qui non est nisi amor Dei ad se ipsum, et summa felicitas oriuntur. Si nobis consciit sumus operationis secundum ordinem substantiae absolutae, oritur exinde pro nobis quies, quae est praemium operationis: „Beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus“.

f) In statu naturali neque bonum neque malum existit, et si semper rationis dictamen sequeremur, omnia ordinata essent, quia autem saepe affectus sequimur, necessaria est res publica, quae

debet determinare, quae sint utilia et quae nociva, et etiam per poenas cogere, ut fiant, quae utilia sunt communitati: „terret vulgus nisi paveat“.

Haec sua placita Spinoza in duobus operibus praecipuis proponit: „Ethica ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta“ et „Tractatus theologico-politicus“ (cf. Erhardt, Die Philosophie des Spinoza im Lichte der Kritik, Leipzig 1908).

Propugnatores Pantheismi evolutionistici sunt Fichte et Schelling.

2. Ioannes Theophilus Fichte, Rammenaviensis in Lusatia, natus a. 1762, studuit theologiae Ienae, docuit philosophiam in eadem urbe (1794), ibique annuarium philosophicum edebat; propter quemdam tractatum atheismi accusatus, munere privatus est; petiit Berolinum ibique preelectiones habuit; an. 1805 professor Erlangae, posterius 1811 Berolini exstitit, ubi et ultimum diem obiit an. 1814. Praecipua eius opera sunt: Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre (1794), Grundlage des Naturrechtes (1796) et System der Sittenlehre (1798).

a) Fichte initio Kantio adhaesit. Kantii effatum, non esse impossibile, quod „ego“ et „res in se“ una eademque substantia esse possint, adoptavit, et asseruit; „rem in se“ revera nostrum „ego“ esse, ideo omnes nostras ideas non esse nisi subiectivos effectus nostri „ego“, quibus nulla a nobis distincta „res in se“ respondeat. Principium hoc fundamentale est totius doctrinae eius.

Systema suum modo sequenti evolvit: Si apprehendimus e. g. colorem, extensionem, resistantiam, apprehendimus in veritate solummodo affectiones nostras, quas in aliquod subiectum transferimus et propterea, quia hoc facimus, nos ipsi sumus, qui proprium alii attribuimus; i. e. totus processus est mere subiectivus. Si igitur aliquod obiectum cognoscimus, proprium „ego“ ponimus. „Res in se“ tu ipse es, qui egressus es ex teipso, qui te obiectivasti; omnia, quae vides extra te, tu ipse es, in omni conscientia te ipsum intueris; omne objectivum tu ipse es, subiectivo coram positum“ — dicit Fichte. „Non-ego“ non existit, et quod obiective „non-ego“ vocamus, est aliquid in nostro „ego“ positum. Sed hoc „non-ego“ necessario nobis contra positum appetet.

Quia praeter „ego“ nihil datur, est ipsum „ego“ absolutum, infinitum. Ut autem sui concium fieret, debet se ponere, in qua actione simul agens est et productum, ponit se per suum esse et est per suum „positum esse“. Quum autem cum conscientia τοῦ Ego simul conscientia τοῦ Non-ego necessario coniuncta sit, debet

se τὸ Ego in essentia ponere tamquam Ego et tamquam Non-Ego, quod τῷ Ego contra ponitur. Quod tunc possibile est, si Ego, quod cum sua tota infinitate se ponere studet, limitationem in se cognoscit, qua impeditur, quominus se tamquam infinitum ponat; haec limitatio est Non-Ego. Limitatio talis postulari debet, quin probari possit. Per eam limitationem Ego tamquam finitum sui conscientium fit, ex altera parte etiam Non-Ego, quod aliquid in Ego est, finitum esse debet.

Dicta per formulam exprimi possunt:

- α) Ego ponit originetenus suum esse — A est A: Ego sum Ego;
- β) τῷ Ego contra ponitur τὸ Non-Ego — A non est A — Non-Ego, non est Ego;
- γ) Ego contra ponit divisibili Ego divisibile Non-Ego, et tunc;
 - γ₁) ponit se Ego tamquam limitatum et determinatum per Ego,
 - γ₂) Ego ponit Non-Ego tamquam limitatum et determinatum per Ego.

In casu γ₁) est Ego intelligentia, in casu γ₂) voluntas.

β) Ius pertinet ad libertatem externam, moralis ad internam. Quum se Ego ponat, oriuntur individua; per positionem limitationum τῷ Ego oritur summa limitationum — ius. Fundamentum iuris est contractus.

γ) Ego limitatum et determinatum per Non-Ego apparet; est ideo τῷ Ego, ut limitationem τῷ Non-Ego superare tendat, ut Ego ad infinitam positionem pervenire possit; haec tendentia est moralitas. Quatenus officium hoc Ego adimplet, creator est ordinis moralis; qui ordo divinum: — Deus est.

Nos Deum aliquid extra nos existens habemus, quod tamen solum e limitatione intellectus nostri sequitur. Moralis et religio unum idemque sunt. E persuasione, nos per liberationem a limitationibus et a sensualitate, quae per limitationes causatur, vere liberos fieri, oritur fides. Fides est merum decretum voluntatis et est necessaria. Ut homines iuxta id decretum agere possent, necesse, ut voluntas realitatem mundi externi postulet. Sic modo apud Fichtum fides locum τῷ Ego, quod per positiones et contrapositiones usque ad nihilismum dissolutum est, occupare debet, ut ordo mundi moralis et realitas mundi externi salvari possit.

Realitatem Dei non curat; est ergo systema eius obiective spectatum atheisticum. — De Fichte scripserunt, I. I. Löwe, Die Philosophie Fichtes (1862), O. Pfleiderer, I. G. Fichte (1878). Secuti sunt eum: Car. Forberg (1770—1848), Fr. Im. Niethammer (1766—1848), Guil. Humboldt, Novalis, Frid. Schlegel (1772—1829); potissime methodum eius, incipiendo a suiconscientia, observat Rud. Eucken (nat. 1846), Ienensis, in suo libro „Die Einheit des Geisteslebens in Bewußtsein und Tat der Menschheit (1888); in Anglia: Carlyle.

3. Fridericus Guillielmus Ioseph de Schelling, Leonbergensis in Suevia, nat. an. 1775, studia perfecit ex parte in seminario protestantico-theologico Tubingae, ex parte Lipsiae. Docuit Icnae; an. 1803 cathedram philosophiac Wurceburgi adeptus est, an. 1807 Monachium petiit, 1841 Berolinum, ubi munere docendi abdicavit, et anno 1854 in balneis Ragazae in Helvetia mortem obiit.

Incipit a systemate Fichtii, sed $\neg\delta$ Non-Ego e sphaera subiectiva transfert in obiectivitatem; docet igitur opposite ad Fichtium, qui idealismum subiectivum proposuit, idealismum obiectivum. Quia Non-Ego in obiectivitatem transtulit, debuit et Ego in mundum obiectivum transferre. quia Ego cum Non-Ego necessario coniunctum sit. Qua ratione Ego anima mundi fit, i. e. Ego absolutum, quod quilibet tum in se habet tum extra se in mundo invenit. Determinationes cogitandi sunt simul determinationes essendi: cogitare et esse sunt identica (Vom Ich als Prinzip 1795, System des transzendentalen Idealismus 1800.).

Inde Schellingii philosophia identitatis, quae in repraesentatione intellectuali fundatur. Organum repraesentationis est ratio transzendentis, quae est totalis indifferentia subiectivi et obiectivi. Quum se subiectum ponat tamquam obiectum, nihil in mundo est, quod esset merum subiectum, sed omnia mixta sunt quantitative e subiecto et obiecto. In quantum subiectum, i. e. ideale (spiritus) praevaleat, evolvuntur potentiae subiecti: α) scire (verum), β) agere (bonum), γ) ratio (pulchrum); in quantum praevaleat obiectum, i. e. reale (natura), existunt gradatim secundum realis incrementum et idealis decrementum: α) materia, β) lux, γ) organismus. Ita omnia in absoluto sunt et absolutum in omnibus. Secundum subiecti et obiecti evolutionem philosophia identitatis dividitur in philosophiam spiritus et philosophiam naturae.

In philosophia spiritus absoluta identitas est spiritus universalis, ipsum Absolutum simpliciter: Deus. In philosophia naturae absoluta identitas est anima mundi (Von der Weltseele, 1798).

b) In Iure et Morali sectatur Kantium et Fichtium. Ubique efficientiam absoluti videt, maxime autem in ingenio artificis, quia ex opere eius apparentia contraria tamquam absoluta identitas optime eluescunt.

c) In Theosophia procedit eodem modo secundum subjectivi et obiectivi evolutionem. Separatio obiectivi a subjectivo causa erat peccati originalis, quod redemptionem postulabat, quae aut sensu Platonico tamquam Palingenesia aut tamquam Iustificatio et Sanctificatio per Messiam concipi potest. Homo appetebat, aequalem se fieri Deo et propterea ab Absoluto, Divino decidit. Ex quo in Divino quaedam intensitas orta est, cuius sequela fuit, quod in ipso secunda persona independentem existentiam acceperit, a patre se separaverit et Redemptor facta sit. Mundi creatio explicatur e voluntate Absoluti, suam gloriam manifestandi. Hoc et simili modo omnia mysteria christiana explicare studet, utens stylo eleganti et fascinante. Sed christianum systema eius non est, imo totum neoplatonicum, pantheisticum.— De Schelling scripsit Kuno Fischer („Schelling“, ed. 2. an. 1895). Secuti sunt eum in Germania: Lud. Oken (1779—1851), C. Chr. Krause (1781—1832), Eschenmayer (1770—1852), Wagner, Steffens, Solger, Mich. Klein, Troxler († 1866), Henr. Schubert († 1860), Carus († 1869), Baader (1765—1841); in Russia: D. Wiellanskij (1774—1847) et I. I. Dawydow (1794—1863); in Polonia: Bronislaw Trentowski (1808—1869).

Panlogismum docuit:

4. Georgius Guillielmus Fridericus Hegel, Stuttgardiensis, nat. an. 1770, studuit Tubingae, docuit initio Ienae, 1816 Heidelbergae, 1818 Berolini, ubi anno 1831 obiit. Opera eius praecipua sunt: „Die Phaenomenologie des Geistes“ et „Die Encyclopaedie der philosophischen Wissenschaften“.

A Schellingio accepit doctrinam de identitate cogitandi et essendi et fecit eam fundamentum doctrinae prout magister suus, sed asserebat, identitatem illam non esse quaerendam in quadam indifferentia transcendentali, sed in logico conceptu — Panlogismus. — Obiectum philosophiae est reale, sed reale est

universale tantum; particulare est phaenomenon universalis. Hoc universale est per se, est esse obiectivum. Quum varias differentias particularium in se ponat, est cogitare; propterea esse et cogitare identicum est. Sed universale solum in conceptu cogitatur et conceptus unica est forma cogitandi. Identitas essendi et cogitandi est realiter in conceptu solo et propterea conceptus universalis est substantia, quae est substratum et fundamentum omnium phaenomenorum et essentia omnium rerum. — Conceptus se negat quoad suam universalitatem, sed tamen secum et cum universali identicus manet, nam eodem actu negat negationem suiipsius et retinet eam in se tamquam negatam; sic modo negatio et negatio negationis vita quasi est conceptus, qua se in res singulas evolvit. — Tali modo conceptus universalis tamquam „ratio-ens“ apparet; est universalis substantia, quae diffilit in pluralitatem rerum, quae tamen eodem momento in substantia universalis dissolvuntur. Distinguenda est quidem haec ratio universalis a ratione sui conscientia vel nostra, sed non est ab ea separanda. Quum res cogitemus, consumamus quasi argumentum earum tamquam esse alienum et convertimus illud in nostras cogitationes. Quum ergo ratio res inquirit, se ipsam inquirit et studet, se ad conscientiam sui tamquam „rationis — entis“ (rationis absolutae) elevare. Quod philosophia praestare debet, quam Hegel definit; „scientiam rationis, quatenus ipsa sui ipsius tamquam entis universalis in conceptu logico conscientia fit.“ Ipsi incipere debet secundum eum ab experientia, qua obiecta recipit, deinde tollit vel resolvit, ut id, quod per empiriam datum est, iterum a priori ducat.

Conceptus logicus universalis, ad quem omne reale reducitur et in quo dissolvitur, est Absolutum: — Deus. Transcendentalia non existunt, ergo neque Deus transcendens existit. Conceptus universalis est absoluta immanens essentia omnium rerum. Praeter hoc absolutum et infinitum nullum aliud existit. Neque existit aliquod finitum, nam quod finitum nominamus, non est, nisi particulare illius absoluti universalis. — Obiectum philosophiae et religionis est unum idemque, videlicet absolutum, Deus. Quum absolutum in homine se prodere tendat, oritur processus logicus, quem argumenta pro Dei existentia appellamus.

Si proceditur ab esse ad conceptum, oritur argumentum cosmologicum et teleologicum, si proceditur a conceptu

ad esse, oritur argumentum ontologicum. Religio est conscientia hominis de Deo et Dei de seipso in homine. Ipsa per varios gradus progreditur, inde tot diversae religiones. — Absolutum consideratur in se, „in sua aeternitate ante creationem“, quod est regnum patris, vel manifestatur in gradu exinanitionis in natura — regnum filii, vel in se ipsum redit et quod deciderat, cum se ipso reconciliat et spiritus fit — regnum spiritus. Hae tres periodi sunt iuxta Hegel obiectum totius philosophiae revelatae religionis. Qua ratione theosophia Hegelii in perfectum gnosticismum abit. — Hegelii principia sectabantur in Germania: Rosenkranz (1808—1879), Ed. Zeller, Kuno Fischer (1824—1903), Ulrici (1806—1884), Carrriere († 1894); in Italia: Vera, Spaventa, Ceretti, d'Ercole, Fiorentino, Mariano, Ragnisco, Masci; in Gallia: Vict. Cousin (1792—1867); in Anglia: Stirling et Green; in Russia: S. S. Gogockij (1813—1889), B. N. Čičerin (nat. 1828); in Polonia: Car. Libelt (1807—1875), Ios. Kremer (1806—1875); in Bohemia: Bern. Bolzano (1781—1848), Aug. Smetana (1814—1851) et Matth. Klácel (1808—1882), Ig. Hanuš (1812—1869).

Pantheistis accensetur:

5. Fridericus Schleiermacher, Vratislaviensis, nat. an. 1768, docuit Berolini theologiam protestanticam et academiae scientiarum membrum evasit. Obiit an 1834.

Asserebat, cogitare et velle, ideale et reale meros modos esse τοῦ Esse, quod se intime manifestet in affectu. „Cogitare“ non est individuale, sed omnibus hominibus commune, quia in aequalitate organisationis fundetur.

Religio est universalis affectus dependentiae, qui eo oritur, quod se Deus per conscientiam immediate manifestet. Religio a philosophia separanda est, quia est mere subjectiva, quod praecipue de religione christiana valeat (Reden über die Religion 1799, Der christliche Glaube 1821, Ethik 1841). Talis doctrina non potuit non destructive influere in theologiam protestanticam et tristissimos ferre fructus; dolendum eo magis, quod haec philosophia etiam nonnullorum catholicorum theologorum in Germania animos infecerit.

§ 36. Pessimismus.

1. Arthur Schopenhauer, Danzianus, nat. a. 1788, magistris usus est Schulze, Fichte et Goethe, docuit aliquamdiu Berolini, multa itinera suscepit, denique vitam privatam agens studiis vacabat usque ad mortem, quam Francofordii an. 1860 obiit. Opus eius praecipuum est: „Die Welt als Wille und Vorstellung“ (ed. 2. Lipsiae 1844).

Incipit a Kantio et subiectivas eius formas spatii, temporis et duodecim alias categorias agnoscit. Sed opposite ad Kant, qui asserebat, essentias rerum nobis ignotas esse, dicit, has essentias per voluntatem universalem explicandas esse. Voluntate intelligit vitam et tendentiam in universo usque ad creaturas anorganicas, ita ut non solum omnes formae essendi, sed ipsum cogitare non sint, nisi modi illius voluntatis. Secundum sententiam eius voluntas principium coecum est, quod omnibus creaturis dominatur et in supremo gradu suae evolutionis per sensus et cerebrum ad ideam et sui conscientiam pertingit.

Intellectus a voluntate emancipatus pedetentim ad cognitionem venit, hunc mundum finem non habere praestitum et doloribus totaliter immersum esse, inde procedit ad atheismum et pessimismum, denique ad completam voluntatis negationem. Mundum praesentem omnium deterrimum esse dicit; Optimismum vocat perversam cogitandi rationem imo ironiam in inumeros et ineffabiles dolores huius mundi. Hominis est, hoc agnoscere, voluntatem negare, a vita se avertere, quod tum compassionem fit tum asceti, qua voluntas vitam despicit usque ad totalem voluntatis extinctionem, ita ut „nihil“ remaneat, et omnia quasi in „nihil“ recidant.

Schopenhauer sectati sunt in Germania Frauenstaedt (1813—1878), Mailänder (nat. 1841), Bahnsen (1882); in Anglia: Lord Byron; in Polonia: W. Lutoslawski; in Bohemia: Car. Mácha.

2. Eduardus Hartmann, Berolinensis (1852—1886), restauravit systema Schopenhaueri, sed pro „voluntate universalis“ posuit inconscium, quod in „Philosophia inconscii“ (Berolini 1869) descripsit. Inconscium non est aliqua essentia, non est principium cognoscitivum, sed pura potentialitas, potentia appetitiva. Primum se manifestat in atomis, evolvit se ultro in entia altiora, usque dum in homine ad suiconscientiam veniat. In hoc ero stadio cognos cit, mundum praesentem pessimum esse et se

in viam malam tetendisse, ideo optimum esse, alia via se evolvere, usquedum in „Nirvana“ redierit. Hac ratione inconscium, quum per diversas evolutiones transierit, denique cognoscit, felicitatem nullibi, neque in mundo hoc neque in mundo transcendentie inveniri posse, optimum ergo esse, ut mundus inito omnium hominum aut saltem maioris partis decreto in „nihil“ proiiciatur et „velle“ in „non-velle“ mutetur. Quod ut fieri possit, tres illusiones removendae sunt: amor felicitatis terrestris, spes felicis vitae futurae et fiducia in progressum.

Sic modo doctrina Hartmannii ad Buddhismus declinavit, quem et ipse intime commendat.

3. Fridericus Nietzsche, nat. 1844 in Roecken, obiit an. 1889 in morodochio Naumburgensi. Primum Schopenhauer et egoistam Max Stirner (1806—1856) sectabatur, postea in praecipuis scriptis „Also sprach Zarathustra“ (1884) et „Jenseits von Gut und Böse“ (1886) omnia deridet, omniaque licita declarat, quae vitam augent; „Deus obiit, vivat super — homo“, exclamat Nietzsche, fin de siècle! (Also sprach Zarathustra, pag. 15.).

PARS QUARTA.

Philosophia recentior christiana.

Dum philosophia moderna in meras abstractiones abierit et denique ad materialismum duxerit, philosophi catholici philosophiam christianam veterem instaurare studuerunt. Non tamen omnes eadem et omnimode recta via procedebant. Alii enim Cartesiana philosophiae addicti, theoriam idearum innatarum eo usque ampliarunt, quod affirmarent, ideas non esse naturae innatas, sed animam easdem in Deo immediate intueri: **O n t o l o g i s m u s**. Alii theoriam ontologismi tamquam rationalisticam reiicientes, dicebant, omnem cognitionem nostram e revelatione primitiva derivari: **T r a d i t i o n a l i s m u s**; alii idealismum Germanorum adoptarunt et placitis eius mysteria christiana exponere tentabant, ut ostenderent, revelationem rationi non contradicere et futurum esse, ut ratio omnes veritates divinas comprehendenterit: **S e m i r a t i o n a l i s m u s**. Alii denique philosophiam Patrum et Scholasticorum renovantes, eamque scientiarum naturalium et sanis philosophiae antiquae et recentioris inventis ditantes, **Philosophiam christianam instauratam fundarunt**,

cuius propagatio sub auspiciis gloriosissimi Pontificis Leonis XIII. et Pii X. in dies laetius proficit.

§ 37. Ontologismus.

1. Ontologismi auctor est Nicolaus Malebranche (1638—1715), Parisiensis, sacerdos Oratorii et academiae scientiarum membrum. Praecipua opera eius sunt: „Récherche de la vérité“ (1675) et „Entretiens sur la métaphysique et sur la religion“ (1688.).

Doctrinam Cartesii de conscientia tamquam fundamento omnis cognitionis suam facit, omniaque ex ideis derivari debere affirmat. Dum autem Cartesius ideas innatas esse dicat, Malebranche originem idearum Deo attribuit: „sicut Deus ubique praesens est et rationem nostram immediate illuminat, ita et ideas rerum in Deo immediate intuemur“.

Experientia est occasionalis causa attentionis, quae ad cognitionem harum idearum requiritur. De reali rerum existentia edocemur per revelationem divinam. Etiam operationes corporis et animae occasione causae tantum sunt cognitionis nostrae, quam Deus efficit. Quum ergo Deus causa activa in omni nostra operatione spirituali sit, etiam voluntas effectus Dei in nobis est, et liberi sumus in tantum, in quantum consensum ad bonum a Deo nobis repraesentatum dare non cogimur. Quo autem hoc fiat modo, Ontologistae utique explicare nesciunt. Convenienter malum morale non esse actionem docent, sed denegationem consensus ad bonum, ad quod tendere a Deo impellamur. — Malebranche quoad ideas ontologisticas Maret secutus est.

2. Antonius Rosmini Serbati (1797—1855), Roveredensis, sacerdos, qui Congregationem pro instructione in doctrina christiana et pro cura pauperum fundavit.

Docuit, ideam infiniti innatam esse. Infinitum est: indeterminata, illimitata idea entis, quae est fundamentum omnis nostrae cognitionis. Quae idea si limitata est, adest idea concreta, si minus limitata, abstracta. Perceptio sensitiva ope ideae immanentis obiectivatur, unde perceptio intellectualis oritur. A perceptione intellectuali proceditur ad universalisationem, si mens concreta obiecta non respicit; si neque proprietates respicit, quae obiecta individuant, oritur abstractio (Nuovo saggio sull'origine delle idee, 1830). Tota eius philosophia denique in abstractiones dissolvitur. Confecit eam Rosmini, ut „Italia iunior“, ad quam pertinebat,

propriam, a Roma independentem, nationalem haberet philosophiam (Il rinnovamento della filosofia in Italia, 1836). Doctrina eius a Leone XIII. damnata est.

3. **Vincentius Gioberti** (1801—1852), Turinensis, sacerdos, anno 1833 propter adhaerentiam ad „Italiam iuniorem“ patria pulsus, Bruxellos se contulit, ibique 15 annos in instituto privato philosophiam docuit. Edidit opera: „Teorica del sovranaturale“ (1833), „Introduzione allo studio della filosofia“ (1839), „Degli errori filosofici di Ant. Rosmini“ (1841.).

Rosmini infinitum ens dicit esse reale, quod est absolutum — Deus. In Deo per intuitionem omnia conspicimus. Intuitio duplex est: directa, si Deum confuse cognoscimus; si autem super eum reflectimus, oritur intuitio reflexa, notiones scilicet, ad quarum expressionem verbum necessarium est. Absolutum necessario existit. In quantum Deum non solum in se intuemur, sed simul in eo intuemur actum creationis, cognoscimus in Deo res mundanas („L'Ente crea le esistenze“).

Doctrina Gioberti sane theoriae cognitionis, quae ab experientia incipit, plane opposita est.

4. **Gratry** (1805—1872), Lillensis, sacerdos Oratorii, et Casimirus Ubachs, professor Lovaniensis, quorum prior docuit, existere rationem divinam et rationem humanam, primam esse infallibilem, secundam vero fallibilem, cogitare non esse nisi perpetuam pugnam inter Rationem et irrationem („De la connaissance de Dieu“); posterior asserebat, ideam infiniti nobis innatam esse debere, alioquin nunquam ad eius cognitionem pervenire possemus.

§ 38. Traditionalismus.

1. **Ludovicus Gabriel de Bonald** (1754—1840), oriundus nobili familia; tempore revolutionis Gallicanae Heydelbergam aufugit, deinde iterum in Galliam rediit et membrum camerae deputatorum factus est.

Bonald docuit, ideas innatas esse et loquela excitari. Loquela non invenerunt homines, sed Deus eam dedit protoparentibus una cum universalibus veritatibus moralibus, religiosis et socialibus, quae cum loquela et per loqueland ad posteros transmissae sunt et transmittuntur, ita ut omnis scientia sit e traditione („Recherches philosophiques sur les premiers objets des connaissances morales“ 1817.).

Verum quidem est, revelationem principium directivum cognitionis humanae esse, attamen non est verum, acsi ratio humana per se nihil cognoscere posset.

2. Felicitas R. de La Mennais (1781—1854), studuit theologiae et an. 1817 sacerdos ordinatus est. Anno 1818 primum de traditionalismo scriptum edidit; 1828 iter Romam suscepit, ut doctrinam suam ibi exponeret, sed re male gesta in Galliam rediit et cum Lacordaire et comite Montalembert folia religiosa „L' avenir“ edebat, in quibus necessitatem separationis reipublicae ab ecclesia asserebat, quae placita a Gregorio papa XVI. reprobata sunt. Quin sententias suas revocaverit aut correxerit, doctrinam christianam usque ad obitum adulterari perrexit. Summa doctrinae eius est:

Deus primo homini veritatem communicavit, quae per traditionem ad posteros est transmissa, usque dum bonum omnium hominum commune evaserit. Universalem consensum hominum in veritate tradita rationem universalem vocat (*la raison général*), cui se omnis ratio individualis subiicere debet, ut verum cogitet et cognoscat, quia ex se prorsus impotens sit, veritatem invenire („*Essai sur l'indifférence en matière de religion*“ 1818—28).

3. Ludovicus Eugenius Bautain (1795—1867), Parisiensis, sacerdos et professor philosophiae Strassburgii, qui rigidum traditionalismum docuit, dicens, unicum fontem omnis cognitionis esse revelationem et traditionem, et philosophiam sanam a sacra Scriptura incipere debere, quia in ea omnes quaestiones philosophicae solvantur („*De l'enseignement de la philosophie en France au 19me siècle*“). Placita eius a S. Sede reiecta sunt, et ipse ea laudabiliter revocavit. Sed resuscitavit et defendit ea Augustus Bonetty (1798—1879) et Ventura.

§ 39. Semirationalismus.

1. Franciscus Baader (1765—1841), Monachiensis, professor et academiae scientiarum in patria urbe membrum. Doctrina eius sequentibus breviter delineari potest:

Scientia nostra non est, nisi participatio scientiae divinae, quae fides nominatur. Fidei praecedit quoddam necessitans desiderium, ea, quae fides praebet, libere accipiendi, quod „scire“ dicitur. Fides igitur et scientia ab invicem pendent. Sine fide non datur scientia speculativa. Quaelibet scientia est proprio sensu accepta scientia religionis. Hominis est, doctrinas fidei

argumentatione, dogmatum evolutione, eorum progressu, ampliatione, respective purificatione magis magisque intelligere studere. Nulla veritas est occlusa; mysterium est tamdiu veritas velata, quamdiu a nobis totaliter comprehendendi non potest („Vorlesungen über spekulative Dogmatik“). Necessitatem et possibilitatem revelationis non quidem negat, sed quia possibilitatem progressus et mutationis dogmatum ratione proficiente docet, est systema eius vere semirationalisticum.

2. Antonius Günther, Lindenaviensis, nat. a. 1783, studuit Pragae iurisprudentiae et philosophiae. Zelo pantheismum seu monismum debellandi animatus, ordinem Iesuitarum amplexus est, mox tamen eundem deseruit et usque ad mortem suam an. 1863 Vindobonae magister privatus exstitit. Placita eius a s. Sede reprobata sunt. Ipse laudabiliter se subiecit et asserta sua revocavit. Praecipua opera eius sunt: „Vorschule der speculativen Theologie“ (Vindobonae 1827), „Peregrin's Gastinahl“ (1830), „Süd- und Nordlichter am Horizont der speculativen Theologie“ (1831), „Der letzte Symboliker“ (1834), „Thomas a Skrupulis“ (1835), „Euristhenes und Herakles“ (1850). Praeterea cum Pabst, medicinae doctore, folia „Janusköpfe für Philosophie und Theologie“ (1834) et cum canonico dre. Veith annuarium „Lydia“ edebat.

Philosophiam dividit in theoriam creationis et redemptionis.

a) *Theoria creationis.* Ad suiconscientiam pervenit homo, dum operationem suam cuidam principio tamquam substrato attribuat, quod ideo effectus producit, verumque Esse est et non mera apparentia. Hoc „suiconsciens“ est liberum et „in se totum.“ Libertas voluntatis non est necessario libertas indifferenciae, sed est firmitas characteris, qua praesente voluntas non ultra a motivis allicitur, ut ad utramque partem vacillet. — Reale „ego“ est dependens, ideo creatum. Homo enim ne quidem ad suiconscientiam independenter se elevare potest, sed indiget ad hoc excitatione creaturarum aliarum, quae iam suiconsciae sunt. Experientia teste infans a societate separatus statum culturae animalium non transgreditur. Quod autem dependens est in existendo (apparendo), contingens est etiam in essendo. Et hoc iterum supponit absolutum, independens, illimitatum: — Deum transcendentem. — Suiconscienlia dicit ad cognitionem naturae tamquam principii a spiritu diversi. Quum se spiritus tamquam principium suae operationis cognoscat, etiam in natura tale prin-

cipium agnoscere debet. Philosophia hoc triplex „esse“, i. e. Deum, spiritum et naturam, ope suiconscientiae aprioristice inquirere et exponere debet. Sicut nos, ita et Deus suiconscientiam necessario habet, quae tamen est absoluta, immediata, quia Deus seipsum comprehendit. Quod si facit, suam essentiam denuo ponit, qua ratione secundum oritur principium: antithesis, et, quum antithesim sibi aequalem consideret et ponat, oritur synthesis. Tali modo in Deo tamquam suiconscientia absoluta tres oriuntur substantiae, vel triplex in eo „Ego“ adest: absolutum subiectum: Pater; absolutum obiectum: Filius; absolutum subiectum-obiectum: Spiritus Sanctus. In essentia tamen vel in absoluta ad invicem relatione unum sunt. Processus positionis est aeternus et suiconscientia Dei in eo consistit. Quaelibet harum trium substantiarum iterum se ponit et se tamquam „ego“ cognoscit et a „non-ego“ discernit, qua triplici positione et negatione in Deo idea mundi secundum triplicem distinctionem oritur: spiritus, natura, homo. In Deo adest unitas quoad essentiam, triplicitas quoad essentiale formam; in mundo e contra adest triplicitas quoad essentiam, unitas vero quad formam. Divina idea de triplici „non-ego“ mundus non est exortus, sed est vere creatus omnipotentia divina et quidem in tantum libere, in quantum Deus non fuit coactus in creatione perficienda, non autem eo sensu, acsi eligere potuisset inter creare et non creare, quum pro sua essentia mundum creare debuerit. Non creavit mundum ad sui gloriam, sed ut ex amore creature felicitatem divinam communicaret. Spiritus pertingit ad „esse“ per phaenomena, natura in phaenomenis haeret. Quare essentialis forma in spiritu idea est; in natura universale phaenomenorum, quod in animalibus per phantasiam proditur, sed demum in spiritu humano ad ideam se elevat. Homo est vivens synthesis spiritus et naturae; non posset synthesis esse, nisi haberet corpus proprium principium vitae, quod est psyche naturalis. Propterea in homine triplex principium adest: corpus, psyche, spiritus, ($\pi\gamma\epsilon\mu\chi$). Per corpus et psychen repraesentatur natura, per spiritum e contra mundus spiritualis altior. Psyche naturalis solo gradu differt ab anima animali et generatur una cum corpore. Spiritus est actus divinae creationis, solusque est monas; spiritu differt homo quantitative ab animali. Psyche cum spiritu in homine hypostatice est unita, ita ut exeunte spiritu et psyche e corpore exire debet. Coniunctio spiritus cum corpore tamquam organo

psychoes et viceversa est dynamico-organica. Spiritus solus personalitate gaudet, psyche competit vita generica.

b) Theoria redemptionis. Primus homo secundum spiritum a Deo immediate, quoad corpus mediate tamquam productum naturalis substantiae creatus est. Quum nemo adesset, qui hominem ad suiconscientiam adduceret, Deus hoc per loquela facere debuit. — Iustitia originaria in eo consistebat, quod spiritus immediate subiectus fuerit Deo, psyche spiritui. Deus hominem in alio statu, quam vere creavit, creare non potuit, et propterea status „naturae purae“ mera fictio est. Suiconscientia in homine initio imperfecta erat; sui „esse“ quidem homo divina efficientia conscius factus est, sed ut conscius fieret etiam suae libertatis, necessarium erat, ut Deus voluntatem suam ei manifestaret, nam hac sola ratione effici potuit, ut voluntas hominis creata ex interna indeterminatione ad determinationem per suiconscientiam solicitaretur et se tamquam libera cognosceret. Mandatum primo homini datum debuit esse prohibitivum, ut creatura conscientia fieret, se esse dependentem. Sive observasset mandatum, sive non, spiritus humanus perfecte sui conscius fieri debuit: debuit personalis evadere; quare primum mandatum plane necessarium erat. Obediendo debuit homo affirmare subjectionem psyches sub spiritum; quia autem hanc subjectionem negavit, ortum est peccatum originale. Secuta est separatio spiritus a Deo et Dei a spiritu, porro seiunctio psyches a spiritu, eius renitentia et lucta inter carnem et spiritum. Peccatum displicantiam divinam causavit, et per relationem actionis a parte hominis et reactionis ex parte Dei culpa orta est. Haec erat hereditaria, quia spiritus cum corpore coniunctus vitam generis repreäsentabat et quia qua tali Deus mandatum dedit. Quum culpa hereditaria fuerit, etiam meritum hereditarium esse debuit, ut culpa deleretur, quod Christus praestitit. In Christo non est unica persona, nam persona in suiconscientia consistit, quae naturae Christi humanae denegari non potest.

Hoc principio innixus dicit Günther, in Christo duas personas in unam personalitatem, in unum Ego ita coniunctas fuisse, sicut psyche et spiritus in unam unitatem formalem coniunguntur. Incarnatio Logi necessaria erat, quia homo seipsum in originarium statum indeterminationis restituere non potuit. Ut autem Christus vere mereri posset, debuit liber esse ita, ut bonum et malum eligere potuerit. Doctrinam de impeccabilitate Christi ab-

surdam esse dicit. Christus fuit secundus Adamus et subiit probationem pro toto genere humano in tentatione diaboli. Quo actu sua personalitas perfecta evasit, ipse pro toto genere humano sua obedientia meruit et culpam delevit. Praeter deletionem culpae, probatione sua Christus etiam descensum Spiritus Sancti — secundam incarnationem — meruit, qui ecclesiam cum membris a poena aeterna liberavit. Iustificatio est deletio culpae et fit per ingressum in genus humanum. Sanctificatio est reassumptio spiritus in Deo et ablato peccati. Tali modo homo a culpa et poena generis liberatur, sed ut etiam tamquam ens personale et liberum iustitiam hereditatam personalem faciat, secundus Adamus imitandus est. Quae imitatio iterum in subiectione psyches sub spiritum et spiritus sub Deum consistit.

Günther ordinem naturalem cum supernaturali confundit et respectu ss. Trinitatis, necessitatis creationis, doctrinae de incarnatione, de personalitate in Christo, de peccato originali et de redemptione talia docet, quae a doctrina revelata aliena sunt. Merito igitur doctrina eius ab Ecclesia damnata est.

Coaetaneus Güntheri fuit Martinus Deutinger (1815—1864), qui similia placita protulit, eo solum discrimine, quod trichotomismum docuerit.

§ 40. **Philosophia christiana instaurata.**

Scholasticam, propter inutiles subtilitatum discussiones et styli negligentiam collapsam, viri docti, praeprimis ex ordine Dominicorum et Iesuitarum, instaurare studebant. Incitabant ad hoc Reformatorum deliria, qui doctrinam de peccato originali, de iustificatione, de gratia, de libero arbitrio et sic porro adulterarunt; incitabat Iansenius (1585—1638), in suo opere „Augustinus“ ordinem naturalem et supernaturalem confundens, et distinctionem utriusque inventum Scholasticorum esse dicens. Quare necesse erat, principia metaphysica uberior explicare et accusationes contra scholasticam prolatas redarguere. Alii igitur philosophorum S. Thomam commentati sunt, alii e scriptis Patrum, Scholasticorum, Aristotelis et Platonis compendia philosophica composuerunt vel lucubrationes confecerunt. Ideae christiana, quae pridem in universitatibus lingua latina exponebantur, in literaturas nationales receptae sunt, et praeprimis in poësin salubriter influebant. „La divina commedia“ a Dante Alighieri et „Cid“, epos hispanicum, philosophiam christianam spirant, et poësis sacra ideis christiana

philosophiae abundat. Post infausta tempora saec. XVIII., aevo nostro, quum philosophia moderna eo usque devenerit, ut nihil certum esse affirmaret, et scepticismus, pessimismus et materialismus scientiam et vitam socialem corrumperent, philosophia christiana, opitulante imprimis Pontifice Leone XIII., florescere coepit.

Inter tot cultores philosophiae christianaee instauratae saltem nonnullos adducere iuvat:

1. Saeculo 14. labente in Bohemia lingua vulgari philosophiam christianam propagavit Thomas de Štítná, quod tempore illo, quo scientiae lingua latina in scholis sublimioribus tradebantur, inauditum erat et etiam a magistris Pragensibus vituperatum est. Thomas natus est an. 1325 vel 1331 in patria arce Štítná in Bohemia et studuit philosophiae et aliis scientiis in universitate Pragensi, ubi cum doctissimis suae nationis conversatus est, optimosque predicatores, qui tempore Caroli IV. in moribus reformatis et in religione catholica propaganda laborarunt, audivit. In patriam arcem reversus, libellos pro suis liberis primum destinatos scripsit, quos deinde ampliavit et publici iuris fecit. Suntque libelli hi partium opera originaria partim translationes e scriptis S. Augustini, Bonaventurae, Richardi a S. Victore, Hugonis et aliorum. Ad priora pertinent: „Sex libri de communibus rebus christianis“ („Knihy šestery o obecných věcech křesťanských“, edidit Erben 1852), „Sermones familiares“ (Řeči besední), constantes e duabus partibus, „Colloquium animae cum conscientiā“ et „Colloquia pia“, denique „Homiliae“. Thomas Štítnensis obiit c. a. 1400. — Vestigia eius presserunt: Ioan. Amos Comenius (1592—1670), Nivanus, cuius „Didactica magna“, „Prodromus pansophiae“, „Unum necessarium“ principia philosophiae christianaee continent; porro: Vinc. Zahradník (1790—1836), Ant. Marek (1785—1877), Mathias Procházka (1811—1889), Ant. Lenz (1829—1901), Jos. Pospíšil (1845—), Eug. Kaderávek (1840—), Paulus Vychodil (1862—), Venceslaus Hlavatý, Jos. Šauer de Augenburg (1845—), Fr. Kordáč, Ant. Podlaha, Fr. Nábělek, Car. Statečný et alii.

2. Ex ordine Dominicanorum eminent: Franciscus de Vittoria (1480—1566), oriundus Vittoria in Cantabria, qui in universitate Parisiensi studuit atque in patriam reversus, in universitate Salamaticensi S. Thomae doctrinam explicavit et in Hispania propagavit. Celeberrimus discipulus eius fuit Domi-

nicus Soto († 1560), qui inter optimos theologos concilii Tridentini numeratur.

3. Ex ordine Societatis Iesu praeter alios notari merentur: Gabriel Vasquez († 1604), docuit Alcalae et edidit „Commentarium in Summam S. Thomae“, qui inter optimos habetur, nec non „Disquisitiones metaphysicas“. — Petrus Fonseca (1528—1599), qui ad Collegium Coimbricense pertinebat, a quo edita sunt nota commentaria ad philosophiam Aristotelis. — Franciscus Suarez (1548—1617), e nobili gente oriundus, qui studuit Salamancae et docuit Segoviae, Romae, Alcalae, Salamancae, denique, a Philippo II. rege vocatus, Coimbriae. Suarez ad optima ingenia philosophica pertinet. Praeter egregium commentarium in S. Thomam alia scripsit opera philosophica, quae in editione Veneta ex anno 1740 volumina 23 in folio complectuntur. Notari merentur imprimis: „Disputationes metaphysicae“ et scriptum „De anima“.

4. Ineunte saec. XIX. a) in Italia: Roma et Neapolis centra fuerunt, e quibus instauratio philosophiae christiana prodiit et nunc laetissime propagatur. Palmam praefert: Matthaeus Liberatore, Salernius, 1810—1892, ex ordine Iesuitarum; docuit Neapoli et Romae, scripsit et edidit lingua latina: „Institutiones philosophicas“, quae brevi tempore ultra 25 editionibus propagatae sunt, italice: „Della conoscenza intellettuale“, „Del composito umano“, „Degli universali“ et alia. — Aloisius Taparelli (1793—1862), Taurinensis, qui scholasticam philosophiam moralem et socialem instauravit. — Cajetanus Sanseverino, canonicus, qui docuit Neapoli. Edidit „Philosophiam christianam cum antiqua et nova comparatam“, quae tum apparatu scientifico cum claritate eximia et styli simplicitate eminet. — Salvator Tongiorgi (1820 — 1865) („Institutiones philosophicae“) et Dominicus Palmieri, qui atomismum mitigatum defendunt. Praeter hos ediderunt opera philosophica: M. Zigliara „Summam philosophicam in usum scholarum“ (Rom. 1876), L. Schiffini „Principia philosophica“ (Taurin. 1886), „Disputationes metaphysicas“ et „Institutiones philosophicas ad mentem S. Thomae“, F. Satolli „Enchiridion philosophiae“ (Brunae (1884), Ioannes Maria Cornoldi et alii. — Travaglini Neapoli academiam medico-philosophicam condidit, in qua medici materialismum principiis philosophiae christiana impugnat.

b) In Hispania regenerator philosophiae christiana saec. XIX. exstitit Iacobus Balmes (1810—1848), Catalonius, sacerdos, qui duo praecipua opera philosophica: „Filosofia fundamental“ (1846) et „Curso di filosofia elemental“ edidit.

Secuti sunt: Ioan. Em. Ortí y Lara, Michael Sanchez et Zephyrinus González, Cardinalis († 1895), qui ultimus in suis operibus: „Estudios sobre la filosofía de santo Tomás“ et „Filosofía elementaria“, quaecunque bona et salubria in philosophia moderna invenit, cum principiis philosophiae christiana in systema coniungit, quae vero mala, ingeniose refutat.

c) Etiam in Gallia, Belgio et Anglia post multas turbas veritas christiana cathedras occupare pergit.

M. Rosset, Camberii docens, „Prima principia scientiarum, seu philosophiam catholicam iuxta D. Thomam“ (Parisiis, 1866) publici iuris fecit; Grandclau de, docens Parisiis, „Breviarium philosophiae scholasticae“ confecit; Bouvier, Louin, Vallet et alii compendia philosophica ediderunt. In Belgio imprimis Lovanienses: Lepidi, Mercier, Lahousse, Van der Aa et alii opera philosophica exararunt; in Anglia vero: William George Ward (1812—1882) et Wilfrid Ward (Essays on the Philosophy of Theismus“ 1884), Georg Mivart, T. Harper S. J. („The metaphysics of School“, 1880), Nic. Russo, S. J., („Summa philosophiae iuxta Scholasticorum principia“, 1885).

d) In Germania et Hungaro-Austria post multas dissensiones, quas philosophia idealistica et sceptica causavit, novissime philosophia christiana in facultatibus et seminariis theologicis tradi coepit et in dies proficit.

Philosophica folia periodica (Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft, Jahrbuch für Philosophie und speculative Theologie, Thomas-Blätter, hungaricum folium, a Dre. Kiss moderatum: „Bölcséleti Folyóirat“ et alia) ad sapientiam christianam propagandam multum conferunt. Viri tum philosophiae antiquae et modernae optime gnari, tum in scientiis naturalibus versati verbo et calamo in philosophia christiana instauranda laborant.

Libros philosophicos late divulgatos ediderunt: Josephus Kleutgen, A. Stoeckl, C. Gutberlet, E. Commer, G. Hagemann, T. Pesch, Fr. Schmid, Fr. Egger, C. Schneider, V. Grimmich, Glossner, Esser, Willmann, Reinstadler, Willems, Frick, Cathrein, Frins, Hontheim,

Meyer, Haan, Boedder, Backer, Michelitsch, Pécsi, Kralik, Seydl, Zaus et alii multi.

e) In Polonia philosophiam christianam coluerunt: Jakubowicz, Cieszkowski, Kozłowski, Tyszyński, Pawlicki, Gabryl (Logika formalna, 1899; Noetyka, 1900; Metafizyka ogólna, 1903, Cracoviae), Mar. Morawski (Celowość w naturze, ed. 2. 1891; Podstawy etyki i prawa, 2. tom. Cracov. 1891—1900.). In Croatia: Archiep. Dr. Jos. Stadler (Dialektika, 1904, Kritika ili Noëtica, 1905) et alii.

f) In Russia: Tolstoj, Golubinskij, Jurkovič, Kirjevskij, Chomjakov, Solovjev, Čaadajev, sensu tamen plerumque heterodoxo.

5. Quae omnia faustissime promovebantur et protegebantur per gloriosissimum Pontificem Leonem XIII., qui vere „Lumen de coelo“ appellabatur. Is ad philosophiae christianaee incrementum die 4. Augusti 1879 litteras encyclicas „Aeterni Patris“ ad omnes ecclesiae Episcopos dedit, in quibus eos enixe hortatur: „ut ad catholicae fidei tutelam et decus, ad societatis bonum, ad scientiarum omnium incrementum auream s. Thomae sapientiam restituant et quam latissime propagent“. Academiam Romanam Pontificiam Philosophiae constituit, e decem Romanis, decem Italis, et decem alienis philosophis compositam, quae philosophiae scholasticae defensionem et propagationem latissime promoveret. Opera s. Thomae et s. Bonaventurae de novo edi curavit, universitates catholicas neofundatas protexit et cathedras philosophicas dotavit, scientiarum humanarum studium iterata vice commendavit et ipse in litteris encyclicis doctrinas sociales et religiosas ad principia philosophiae christianaee modo dillucido explanavit. Quae omnia per successorem eius Pium PP. X. literis ad Academiam s. Thomae Aquinatis Romae, die 23. Jan. 1904 datis, atque encyclica „Pascendi“ de modernistarum doctrinis, die 8. Sept. 1907 edita, omnibus orbis christiani magistris et tironibus valde sunt commendata. Faxit Deus, ut studium verae sapientiae, tantis auctoritatibus firmatum, salubriter floreat et crescat!

Index alphabeticus.

A.

Abaelardus Petrus 64.
Aenesidemus 46.
Akiba Rabbi 49.
Alanus ab insulis 65.
Albertus Magnus 66—68.
d' Alembert Ioannes 83.
Alexander Halensis 66.
Algazel 61.
Alkindi 60.
Amalricus de Chartres 64.
Ammonius Saccas 49.
Anaxagoras 16.
Anaximander 16.
Anaximenes 16.
S. Anselmus 64.
Antisthenes 29.
Antonius M. Aurel. 43.
Apollonius Thyanaeus. 49.
Arcesilaus 35, 46.
Ardigo 97.
Archytas 20.
Arristippus 28.
Aristo 41.
Aristoteles 35—41.
Astafjev 93.
Athenagoras 53.
S. Augustinus 55—60.
Avenarius 97.
Averrhoes 61.
Avicebron 61.
Avicenna 61.

B.

Baader Franc. 97, 112, 119.
Backer 126.
Bacon Fr. de Verulamio 79.
Baco Rogerius 75.
Bahnsen 115.
Baine 97.
Balmes Iacobus 126.
Basedov 83.
Baumgarten 90.
Bautain Eug. Lud. 119.
Bayle 82.
Beck 107.
Beneke Frid. Ed. 93.
Bentham 82.
Berkeley Georgius 97.

S. Bernardus 64.
Bias 9.
Biel Gabriel 76.
Blanc Ludovicus 83.
Bobrov 93.
Bodin 78.
Boedder 127.
Boeme 78.
Bolzano 114.
Bonald Gabr. Lud. de 118.
S. Bonaventura 73.
Bonetty Aug. 119.
Bouvier 126.
Büchner Lud. 85.
Buridanus Joan. 76.
Byron 115.

C.

Čaadajev 127.
Cabanis Georgius I. 84.
Čáda 93.
Campanella 78.
Campellensis Guil. 64.
Carneades 35, 46.
Carriere 114.
Carlyle 111.
Cardano 73.
Carus Lucretius T. 45.
Carus 112.
Cathrein 126.
Ceretti 114.
Cherbury 82.
Chilon 9.
Chomjakov 127.
Chrysippus 43.
Chubb 82.
Cicero M. T. 43.
Cičerin 114.
Cieszkowski 127.
Cleanthes 43.
Clemens Alex. 52.
Cleobulus 9.
Collins 82.
Commenius 124.
Commer E. 126.
Comte Augustus 95—97.
Condillac Steph. Bonnot de 82.
Confucius 13.
Cornoldi I. M. 125.

Cousin 114.
Crescens 29.
Critias 26.
Critolaus 41.
Crusius Aug. 90.
Cumberland 82.
Cusanus Nicolaus 76.
Czolbe Henricus 85.

D.

Dante Alighieri 123.
Darwin Charles 86.
Dastich 93.
Dawydow 112.
a Dinanto David 64.
Democritus 24.
Descartes René 99.
Deutinger 123.
Děbolskij 93.
Diderot Denis 83.
Diogenes Apolloniates 17.
Diogenes Laërtius 46.
Diogenes Sinopensis 29.
Dilthey 107.
Dittes 94.
Dörpfeld 93.
Drobisch Guil. 93.
Drtina 97.
Dühring 97.
Duns Scotus 74.
Durdik Iosephus 93.
Durdik Petrus 93.

E.

Eckhardt 78.
Egger Franc. 126.
Empedocles 23.
Epictetus 43.
Epicurus 44.
d'Ercole 114.
Erdmann 107.
Erhardt 109.
Erigena Scotus 63, 64.
Eschenmayer 112.
Esser 126.
Eubulides 29.
Eucken 111.
Euclides 29.

F.

Fechner Gust. 95.
Ferguson 82.

Feuerbach Andr. L. 85.
Fichte I. Theoph. 109—111.

Filippov 97.
Fiorentino 114.
Fischer 114.
Flavius Iosephus 49.
Fohi 13.
Fonseca Petrus 125.
Forberg 111.
Fouillée 97.
Fourier Carolus 83.
Frauenstädt 115.
Frick 126.
Frins 126.
Fröhlich 93.

G.

Gabryl 127.
Gall I. Jos. 84.
Gassendi 80.
Gerson 78.
Geulinx Arnoldus 101.
Gioberti Vincent. 11S.
Giordano Bruno 77.
Glossner 126.
Gogockij 114.
Golubinskij 127.
Gonzalez Zephyr. 126.
Gorgias 26.
Grandclaude 126.
Gratry 118.
Green 114.
Grimmich Virgil. 126.
Grot 93.
Groot 78.
Guilielmus Parisiensis 66.
Guilielmus Durandus 75.
Günther Ant. 120—123.
Gutberlet C. 126.

H.

Haan 126.
Hagemann G. 126.
Haeckel Ernestus 87.
Hanuš 114.
Hartenstein 93.
Harper 126.
Hegel Georg. Guil. 112—114.
Helmholtz 97.
Helvetius Claud. Andr. 84.
Heraclitus 17.
e Ponto 34.

Herbart I. Frid. 90.
 Herder I. Godefrid. 83. 107.
 Herzen 97.
 Hlavatý V. 124.
 Hobbes Thomas 80.
 Holbach 46.
 Höffding 107.
 Hontheim 126.
 Hostinský 93.
 Hyna 93.
 Hugo de St. Victore 66. 74.
 Humboldt 111.
 Hume David 98.
 Hutscheson 82.

I.

Iacobi 107.
 Iakubowicz 127.
 Iamblichus 51.
 Jandečka 93.
 Iansenius 123.
 Iehuda Rabbi 49.
 Iochai Rabbi 49.
 Iohanna Rabbi 49.
 louin 126.
 Julianus Apostata 51.
 Iurkěvič 127.
 S. Iustinus Fl. M. 53.

K.

Kadeřávek Eug. 124.
 Kalidasa 90.
 Kampe 83.
 Kanada 11.
 Kant Immanuel 46. 102—107.
 Kapras 93.
 Karéjev 97.
 Karinskij 93.
 Kavělin 93.
 Kirchmann 97.
 Kirejevski 127.
 Klácel 114.
 Kleutgen 126.
 Klein 112.
 Kordáč 124.
 Kozlov 93.
 Kozłowski 127.
 Kralik de 127.
 Krejčí 97.
 Kremer 114.
 Křižan 93.

L.

Lacordaire 119.
 Laërtius Diogenes 46.
 Lagrange 84.
 Lahousse 126.
 Lamark 86.
 Lampe 93.
 Lange 107.
 Lao-Tseu 13.
 Lavrov 97.
 Leibniz God. Guil. 87—90.
 Leo XIII. 73. 127.
 Lenz 124.
 Lepidi Albertus 126.
 Lessing Gotth. Ephr. 83.
 Leucippus 24.
 Libelt 114.
 Liberatore Matth. 125.
 Liebmann 107.
 Lindner Gust. 93.
 Littré Ernestus 95.
 Locke Ioannes 81. 82.
 Loewe 111.
 Lombroso 85.
 Lopatin 93.
 Lotze Hermannus 94.
 Lutoslawski 115.
 Lyco 41.

M.

Mácha 115.
 Machiavelli 78.
 Madiera 93.
 Mailänder 115.
 Malebranche Nicolaus 117.
 Maimonides 61.
 Marek 124.
 Maret 117.
 Mariano 114.
 Masaryk 97.
 Masci 114.
 Melissus 23.
 La Mennais Fel. de 119.
 Mercier 126.
 la Mettrie I. Of. 83.
 Meyer 127.
 Michajlovskij 97.
 Michaljov 93.
 Michelitsch 127..
 Miloslavskij 93.
 Mivart 126.

Moleschott Iacobus 85.
Montalembert 119.
Morawski M. 127.
Moore Th. 78.

N.

Nábělek 124.
Nahłowsky 93.
Nigidius Figulus 49.
Niethammer 111.
Nietzsche 116.
Novalis 111.

O.

Ochorowicz 97.
Ockam Guillielmus 75.
Oken 112.
Origenes 53—54.
Orti y Lara Em. 126.

P.

Pajk 93.
Palmieri Dominicus 125.
Panaitios 43.
Pantaenus 53.
Paracelsus 77.
Parmenides 22.
Pascal 98.
Patrizzi Fr. 78.
Paulsen 107.
Pawlicki 107. 127.
Phaedo 29.
Periander 9.
Pesch T. 126.
Petrus Aureolus 75.
Petrus Lombardus 65.
Petrus de Alliaco 76.
Pfleiderer O. 111.
Philo 47—49.
Philolaus 20.
Philostratus 49.
Pittacus 9.
Pius X. 73. 127.
Plato 30—34.
Plotinus 49.
Podlaha 124.
Polus 26.
Pospišil Ios. 124.
Possidonius 43.
Porretanus Gilbertus 64.
Porphyrius 51.
Proculus (Proclos) 51.

Procházka 124.
Protagoras 26.
Proudhon Ios. 83.
Pyrrho 45.
Pythagoras 19.
Puffendorf 90.

R.

Ragnisco 114.
Raymundus de Sabunde 75.
Raymundus Lullus 75.
Reid Thomas 101.
Reimarus Herm. Sam. 83.
Rein 93.
Reinhold 107.
Reymond Dubois 87.
Reinstadler 126.
Richardus de St. Victore 66.
Roberty 97.
Rochov 83.
Roscellinus 64.
Rosenkranz 114.
Rosmini Ant. 117.
Rosset M. 126.
Rousseau Ioan. Iac. 83.
Russo 126.
Ruysbroek 78.

S.

Salzmann 83.
Sanchez Mich. 126.
Saint-Simon Henr. 83.
Sanseverino Caietanus 125.
Satolli F. 125.
Šauer 124.
Shaftesbury 82.
Schelling Fr. Georg 111—112.
Schiffini S. 125.
Schiller Frider. 107.
Schlegel 111.
Schleiermacher Frid. 114.
Schmid Fr. 126.
Schopenhauer Artur 12, 115,
Schubert 112.
Schulze 107.
Seneca M. A. 43.
Sextus Empiricus 47.
Seydl 127.
Smetana Aug. 114.
Smith Adam 82.
Sniadecki 97.
Socrates 27.

Solger 112.
 Solon 9.
 Solovjev 127.
 Soto Dominicus 125.
 Spaventa 114.
 Spencer 97.
 Speusippus 34.
 Spinoza Baruch 107—109.
 Stadler 127.
 Statečný 124.
 Steffens 112.
 Stirling 114.
 Stirner 116.
 Stöckl Alb. 126.
 Stoy 93.
 Strachov 93.
 Straszewski 97.
 Strato 41.
 Struve 93.
 Stuart-Mill 97.
 Suarez Franciscus 125.
 Suso 78.

T.

Taine 97.
 Taparelli Aloisius 125.
 Tatianus 53.
 Tauler 78.
 Telesio Bern. 78.
 Thales 9. 15.
 Theodorus 29.
 Theophrastus 41.
 S. Thomas Aquinas 68 – 73.
 Thomas de Štitná 124.
 Thomasius 90.
 Timaeus 20.
 Timon 45.
 Tindal 82.
 Toland 82.
 Tolstoj 127.
 Tongiorgi Salvator 125.
 Trasymachus 26.
 Travagliini 125.
 Trezzo 97.
 Trentowski 112.
 Troickij 97.
 Troxler 112.
 Tyszynski 127.

U.

Ubaghs Casimirus 118.
 Überweg Adolphus 94.
 Ulrici Hermannus 114.

V.

Wagner R. 112.
 Vaihinger 107.
 Waitz 93.
 Vallet 126.
 Van der Aa 126.
 Vanini 78.
 Ward 126.
 Vasquez Gabriel 125.
 Ventura 119.
 Vera 114.
 Wiellanskij 112.
 Wiesner 87.
 Willems 126.
 Willman 126.
 Windelband 107.
 Virchow 87.
 Vittoria Franc. 124.
 Wladislavlev 93.
 Vogt Carolus 85.
 Wolff Christianus 90.
 Voltaire Arouet Fr. 82 – 83..
 Woolston 82.
 Wroński 107.
 Wundt 97.
 Vychodil 124.

X.

Xenophanes 21.
 Xenophon 27. 28.

Z.

Zába 83.
 Zahradník 124.
 Zaus 127.
 Zeller Ed. 114.
 Zeno 22. 41. sq.
 Zigliara M. 125.
 Ziller 93.
 Zimmermann Rob. 93..
 Zoroaster 9.